

Kulturstudier

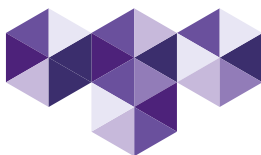
Nr. 2 / December 2024

Fremtidspraktiseringer – forestillinger, fortællinger og materialiseringer af fremtid før og nu

Tine Damsholt, Bo Fritzbøger, Fredrik Nilsson og Nina Toudal Jessen
/ Fremtidspraktiseringer – forestillinger, fortællinger
og materialiseringer af fremtid før og nu / [Daniel Henschen](#) / "Lysets Riddervagt"
[Nina Toudal Jessen](#) / Land(brug)ets fremtider / [Torjus Solheim Eckhoff](#) /
En utrednings forventninger / [Jukka Nyysönen](#) / Warming sciencescapes in Inari,
Finland / [Tine Damsholt](#) / "Vi snakker om alle de ting vi skal lave, når det hele
forhåbentlig slutter" / [Malin Andersson](#) og [Cecilia Fredriksson](#) /
"Vi har bara det vatten vi har" / [Sandra Kvist](#) / Sju sorters kakor
[Josefine Løndorf Sarkez-Knudsen](#) / Fremtidskartoflen gennem kriserne

Kulturstudier

**Dansk tidsskrift for kulturhistorie,
etnologi, folkløristik og lokalhistorie**

Kulturstudier er et forskningsbaseret og fagfællebedømt tidsskrift, der bringer artikler med udgangspunkt i historiske og aktuelle studier af steder, folk, kultur og dagligliv.

Tidsskriftet er dannet i 2010 ved sammenlægning af *Fortid og Nutid* (grundlagt 1914) og *Folk og Kultur* (grundlagt 1972) og har sin base i de kulturhistoriske museer, arkiver, universitetsmiljøer og foreninger i Danmark.

Tidsskriftet udgives som Open Journal System-tidsskrift i samarbejde med Statsbiblioteket.

På tidsskriftets hjemmeside fremlægges bilag, links og andet supplerende materiale til de enkelte artikler.

Se www.tidsskriftetkulturstudier.dk

KULTURSTUDIER, NR. 2, OKTOBER 2024

© 2024 Forfatterne og Kulturstudier

REDAKTION

Ansvarshavende redaktør:

Ivan Lind Christensen, *Institut for Politik og Samfund, Aalborg Universitet*

Anne Katrine Kleberg Hansen, *Det Kongelige Akademi – Arkitektur, Design, Konservering*

Camilla Schjerning, *Odense Bys Museer*

Caroline Nyvang, *Dansk Folkemindesamling, Det Kongelige Bibliotek*

Jakob Ingemann Parby, *Københavns Museum*

Louise Karlskov Skyggebjerg, *Centre for Business History, Copenhagen Business School*

Maria Simonsen, *Institut for Politik og Samfund, Historie, AAU*

Marlene Paulin Kristensen, *Etnologi, SAXO-Instituttet, Københavns Universitet*

Martin Brandt Djupdræt, *Den Gamle By*

Nina Toudal Jessen, *Sustainability Science Centre. Globe Institute, Københavns Universitet*

Søren Byskov, *Sydvestjyske Museer*

Tine Damsholt, *Etnologi, SAXO-Instituttet, Københavns Universitet.*

Temaredeaktører: Tine Damsholt, *Etnologi, Saxo-Instituttet, Københavns Universitet,*

Bo Fritzbøger, *Saxo-Instituttet, Københavns Universitet, Fredrik Nilsson, Nordic Ethnology, Åbo Akademi University,*

Nina Toudal Jessen, *Saxo-Instituttet, Københavns Universitet.*

Redaktionssekretær: Freja Lund, *Det Humanistiske Fakultet, Aalborg Universitet*

Webmaster: Jesper Overgaard Nielsen

Artikler i dette nummer af Kulturstudier vurderes til 1 point i „den bibliometriske forskningsindikator“.

DESIGN

Depot 1

TYPOGRAFISK OPSÆTNING

Anna Falcon, www.annafalcon.dk

OMSLAGSFOTOS

Udsnit af fotos i tidsskriftet

REDAKTIONSADRESSE

Tidsskriftet Kulturstudier

Att. Ivan Lind Christensen

Institut for Politik og Samfund

Aalborg Universitet

Fibigerstræde 1, lok. 18

9220 Aalborg Øst

kontakt.kulturstudier@gmail.com

www.tidsskriftetkulturstudier.dk

Kulturstudier udgives af Dansk Historisk Fællesråd og tænketanken Perspekt

Kulturstudier er et open access-tidsskrift og er gratis tilgængeligt på internettet fra udgivelsesdagen

ISSN 1904-5352

Printed in Denmark

Indhold

- Tine Damsholt, Bo Fritzboer, Fredrik Nilsson og Nina Toudal Jessen**
5 **Fremtidspraktiseringer – forestillinger, fortællinger og materialiseringer af fremtid før og nu**
- Daniel Henschen**
13 **”Lysets Riddervagt”:
Individuel praksis som politisk projekt for fremtidssamfundet**
- Nina Toudal Jessen**
40 **Land(brug)ets fremtider – planlægning og landbrug i 1960ernes Danmark**
- Torjus Solheim Eckhoff**
66 **En utrednings forventninger
– Fortidens fremtidning av en datadrevet forvaltning**
- Jukka Nyssönen**
94 **Warming sciencescapes in Inari, Finland
– the competing futures of forests, pastures, and reindeer during climate change**
- Tine Damsholt**
119 **”Vi snakker om alle de ting vi skal lave, når det hele forhåbentlig slutter”
Hverdagslivets fremtidspraktiseringer under en krise**
- Malin Andersson og Cecilia Fredriksson**
144 **”Vi har bara det vatten vi har”
Vattenhantering mellan vardagspraktik och framtidsvision**
- Sandra Kvist**
165 **Sju sorters kakor – materialiteter som föremål för framtiden**
- Josefine Løndorf Sarkez-Knudsen**
177 **Fremtidskartoflen gennem kriserne**

FREMTIDSPRAKTISERINGER – FORESTILLINGER, FORTÆLLINGER OG MATERIALISERINGER AF FREMTID FØR OG NU

I dette temanummer af tidsskriftet Kulturstudier beskæftiger vi os med, hvordan fremtider praktiseres i nutiden og hvordan de kulturhistorisk har været praktiseret. Praktisering forstås bredt og omfatter både forestillinger og fortællinger om ønskede eller frygtede fremtider og konkrete former for hverdagslig og materiel praksis, der på forskellig vis foregriber eller drager omsorg for og dermed søger eller har søgt at forme en nær eller fjern fremtid.

“Time present and time past are both perhaps present in
time future, and time future contained in time past”

T.S. Eliot 1936

Fremtiden er ofte blevet opfattet som noget, der kun er forestillet, og som vi derfor ikke kan undersøge empirisk. I de senere år er fremtiden imidlertid dukket op på nye måder i kultur-fagene; som et fænomen med sin egen kulturhistorie, som en tidslighed eller temporalitet, der altid er sammenfiltret med nutid og fortid og som et etnografisk 'site'.² Tidens varierende kvaliteter har længe været genstand for historieteoretiske overvejelser. Strukturalisten Fernand Braudel skelnede således mellem partikulære enkeltbegivenheder (événements), cyklisk fluktuerende fænomener (konjunkturer) såsom folketal og økonomiske forhold, og seje langtidstendenser (longue durée), der næppe erkendes i samtiden.³ Som en utilsigtet parallel hertil

---

1 Redaktionen af dette temanummer er varetaget af: Bo Fritzbøger lektor, dr.phil. i historie, Københavns Universitet og Fredrik Nilsson professor, fil.dr. i Nordisk etnologi, Åbo Akademi, samt Nina Toudal Jessen og Tine Damsholt, der præsenteres nærmere ved deres respektive artikelbidrag.

2 Bryant & Knight 2019.

3 Braudel 1958.

identificerede begrebshistorikeren Reinhart Koselleck tre dimensioner i menneskets forståelse af tid, nemlig erfaring af singularitet, gentagelsesstrukturer og de forudsætninger for erfaring, som findes forud for og længe efter det personlige liv (eller en konkret historisk epoke).⁴ I Kosellecks historiografiske studier blev relationen mellem erfaringsrum og forventningshorisont og dermed de forskellige ideer om relationen mellem fortid, nutid og fremtid omdrejningspunkt i karakteristikken af forskellige temporale regimer.⁵

Vi må altså tale om fremtider i flertal og som noget, der kan praktiseres på forskellige måder. Praktiseringsbegrebet omfatter i denne sammenhæng både sproglige, diskursive og materielle dimensioner. I temanummeret analyserer vi både forestillinger og fortællinger om ønskede eller frygtede fremtider og konkrete former for hverdagslig og materiel praksis, der på forskellig vis foregriber eller drager omsorg for og dermed søger eller har søgt at forme en nær eller fjern fremtid.

Aktuelle historiografiske diskussioner fremhæver, hvorledes det antropocæne destabiliserer forholdet mellem henholdsvis 'verdens-historie' dvs. menneskehedens historie og 'jordens historie' dvs. den dybe naturhistorie eller planetens historie. Dette resulterer i en flerhed af både overlappende og konfliktende fremtider.⁶ Det antropocæne kalder dermed både på nye forståelser af tid og fremtid i flertal og på undersøgelser af de kulturhistoriske rødder bag de fremherskende opfattelser af natur, landskab og andre levende arter som uudtømmelige ressourcer for produktion eller som objekter for menneskers æstetiske nydelse. Herunder er der brug for kritiske undersøgelser af de teknologiske og forestillingsmæssige "lock-ins" det fossile samfund er bundet af, og som favoriserer nutidens nydelse over fremtidens.⁷ Sammen med globale klimaforandringer og biodiversitetskriser underminerer det antropocæne vores tro på fremtiden og kalder på akut handling her og nu: Fremtiden er NU!⁸ Trods enighed om nødvendigheden af handling kan der alligevel opstå spændinger mellem praktisering af forskellige fremtider: på den ene side i form af fortidsvendte revitaliseringer af gamle traditioner for selvforsyning og på den anden side de politisk og industristøttede omstillinger, der alene baseres på forventninger til teknologiske løsninger.⁹ Synet på og håndteringen af fremtiden inden for landbrug formes ikke mindst af økonomiske interesser og nutidige magtforhold.

---

4 Koselleck 2018.

5 Koselleck 2004; Hartog 2015.

6 Chakrabarty 2021.

7 Jackson 2009.

8 Bjærke & Kverndokk 2022.

9 Kolbert 2021.

Fremtid og kriser

Fremtidsforestillinger og -praktiseringer er uadskilleligt knyttet til begreber og termer som krise og akut nødvendighed.¹⁰ Fremtiden er og har altid været politiseret, idet politiske budskaber sælges med brug af fremtiden som argument. Dertil kommer at utopier og dystopier og andre fremskrivninger af lyse eller mørke fremtider ikke blot er politiske genrer men også kan ses som en uafvendelig del af samfundsteori. I den forstand kan utopier ses som en metode og et analytisk middel frem for et endemål.¹¹

Kulturhistorien har i den sammenhæng også vist sig at udgøre et forråds-kammer af historiske kriser, der kan aktiveres når fremtiden må gentænkes. Det 20. århundrede byder på et dystert men også relevant billede. Første Verdenskrig er blevet betegnet som den første store internationale humanitære krise, en "urkatastrofe"¹². Krigen betød næsten ubeskrivelige lidelser for soldaterne ved fronten eller i fangenskab, samtidigt med at civile også blev ramt i et omfang, som aldrig var set før i form af bombardementer, folkemord og overgreb. Også for de ikke krigsførende nationer blev perioden under og efter krigen præget af mennesker, der flygtede fra hungersnød, af mangel på levnedsmidler og af pandemier som den spanske syge. Paradoksalt nok indebar første verdenskrig dermed også en humanitær opgaven, hvor det internationale bistandsarbejde og de lokale indsamlinger og arrangementer det affødte, kan ses som en ny form for fremtidspraktikker.¹³

Mellemkrigstiden blev i forhold til fremtidspraktiseringer ambivalent, idet fortsat usikkerhed, økonomisk nød og politiske konflikter blandedes med de til tider manisk "glade" eller "brølende" 20-ere, hvor en usikker fremtid håndteredes gennem kortsigtet hedonisme eller gennem smugling og sortbørshandel med sprit.¹⁴ Perioden syder bogstavelig talt af kreative måder at praktisere fremtider på. Ved samme tid begynder de nordiske velfærdsstater for alvor at tage form, og dermed initieres også mere eller mindre radikale (biopolitiske) interventioner – eller alternative fremtidspraktikker – som skulle skabe medborgere, der var parate til at løfte i flok og orientere sig mod en kollektiv fremtid.¹⁵ Mødet mellem statslige interventioner og hverdagens vaner var på ingen måde friktionsfrit – tværtimod er mellemkrigstiden en periode med stor både økonomisk, politisk og eksistentiel usikkerhed, hvor forskellige fremtidspraktiseringer konkurrerer med hinanden. Da anden verdenskrig bryder ud, er det således ikke en 'afbrydelse' eller en ny ur-katastrofe, der indtræffer. Krigen kan snarere ses som en intensivering af en krise, hvilket igen genererer nye former for fremtidspraktisering

---

10 Bandak og Anderson 2022; Bjærke og Kverndokk 2022.

11 Levitas 2013.

12 Cabanes 2024; Jensen 1998.

13 Irwin 2013; Malkki 2015; Lundin og Nilsson 2020.

14 Karlsson & Salomon 2024; Lundin & Nilsson 2015.

15 Esping-Andersen 1990; Palmblad og Eriksson 1995.

afhængigt af de skiftende muligheder og begrænsninger, som de respektive nationer og stater involvering i krigen afføder. Efter krigens afslutning følger nye flygtningestrømme og frygt for såvel medicinske pandemier som 'politisk infektion' og moralsk smittespredning.¹⁶ I 1945 og tiden derefter materialiseres frygten i forskellige former for flygtningelejre og karantæneeregler i Norden. Livet i disse midlertidige rum præges af uvished og ventetid, men selv her kunne kreative tilgange og håb for såvel den nære som fjernere fremtid spire.¹⁷

Krigenes og konflikternes fremtidspraktiseringer hører dog ikke kun fortiden til. Lokalt og globalt bryder fremtiden pludselig sammen i konfliktzoner eller som følge af klimaforandringer og et omdrejningspunkt i nye statslige håndteringer af flygtninge er, at de fastholdes og må forsøge at leve i kronisk midlertidighed og usikkerhed om fremtiden.¹⁸ Senest har krigen i Ukraine og Gaza haft uoverskuelige konsekvenser for lokale fremtider og rusket op forestillinger hos nyere og ældre diasporas og i globale offentligheder, ligesom Covid-19-pandemien igangsatte bekymringer for den nære fremtid, mens familieritualer og arbejds- og skoletid blev objekt for politiske interventioner.

Fremtidens materialiseringer

Ligesom andre af hverdagslivets temporaliteter, rytmer, brud og varigheder er fremtider også formet af og materialiseret i forbrugsgenstande, nye dyrkningsmetoder, digitale enheder, specifikke materialer og senest AI. Nogle praktiserer alternative fremtider gennem eksperimenter med grøn omstilling, regenerativt landbrug eller i radikal aktivisme, mens andre nøjes med at praktisere overskuelige mikro-utopier gennem affaldssortering, hjemmedyrkning af grøntsager og genbrug. Senest er begreber og tiltag omkring kriseberedskab og "prepping" vendt tilbage i dagligdagens sprogbrug og mikropraksis i en ellers krisefjern skandinavisk sammenhæng og materialiseret i fyldte vanddunke, dåsemad, lommelygter og radioer.¹⁹ Med andre ord må vi være opmærksomme på, hvordan fremtider også gestaltes og foregribes i daglige rutiner og materiel praksis.

Fremtidspraktisering er dog mere end menneskelige forestillinger og intentioner. I det seneste årti har et nyt felt af "multi-species" eller mere-end-menneskelige studier synliggjort og reartikuleret fremtider, som noget vi deler og former sammen med andre levende arter. Dyr og planter er uomgængelige med-aktører i det Donna

---

16 Idvall og Nilsson 2024.

17 Geschwind, Idvall og Nilsson 2023.

18 Kohl et al. 2023.

19 Se fx den danske Beredskabsstyrelse: <https://www.brs.dk/da/forberedt/>. For en historisk analyse af kriseberedskaber se Rostgaard og Lind Christensen 2023. For en etnologisk kulturanalyse af nutidig prepping se Mellander 2023.

Haraway har kaldt en 'tyk nutid'; altid-allerede igangværende og sammenfiltret med fortider og fremtider og nye begyndelser.²⁰ Menneskets tidsligheder er dermed uundgåeligt vævet sammen med biosfærens store historie, evolutionen, der peger frem mod nye former for naturlighed, som vi i dag ingen mulighed har for at forestille os. Natur skal genskabes og områder "rewildes" eller gen-forvildes, men der spørges sjældent til, hvilken natur eller hvilken tidsramme, man forestiller sig, er den rigtige og mest 'naturlige'. Politiske ønsker om at få hurtig effekt, stemmer sjældent overens med plantesamfundets virkelighed, hvor migration af arter fra et sted til et andet foregår over lang tid.²¹ Også planternes fremtid har en fortid, som former både den og vores opfattelse og begrænsninger af den.

Fremtidspraktiseringer stiller dermed også nye spørgsmål til, hvad kulturhistorie og samtidsanalyse kan være. I temanummeret undersøger vi, hvordan fremtider praktiseres og er blevet praktiseret i offentlige diskurser, individuelle fortællinger, naturforvaltning og primær produktion og hvordan fremtider foregribes, opleves, artikuleres, materialiseres og praktiseres i hverdagslig mikropraksis. Vi begynder med de historiske fremtidspraktiseringer:

Daniel Henschen viser, hvordan den sammensatte såkaldte livsreformbevægelse i årtierne frem mod Anden Verdenskrig på forskellige måder søgte at skabe en bedre fremtid ved sammenknytning af individuelle livsvalg og politisk samfundsforandring.

Nina Toudal Jessen afdækker, hvordan forestillinger om fremtidens arealanvendelse inden for landbruget i 1960'erne konkretiseres og realiseres vidt forskelligt inden for overordnet egnsplanlægning og et konkret vestsjællandsk afvandingsprojekt.

Også Torjus Eckhoffs bidrag omhandler praktiseringer af fremtiden i den nærmere fortid. Hans bidrag behandler den norske stats forventninger til fremtidens it-systemer, som de så ud i 1978. Eckhoff undersøger, hvordan en faglig udredning om it-systemers anvendelighed i offentlig forvaltning dannede baggrund for udformningen af en "datapolitik", der igen formede beslutninger og ønsker.

I Jukka Nyssörens bidrag er det skoven i Inaru i Finland, der er omdrejningspunkt. Gennem et litteraturstudie af naturvidenskabelig forskning i arktisk skovdrift undersøger han de narrativer, der omgiver fremtidens skovbrug og liv i det nordligste Finland. Med fokus på prognoser viser Nyssönen, hvordan opvarmning globalt forankres lokalt gennem konflikter og fortællinger.

Derefter vender vi blikket mod den mere hverdagslige skala, hvor materielle genstande spiller en afgørende rolle i forskellige praktiseringer af fremtiden:

---

20 Haraway 2016.

21 Sand-Jensen et al. 2021.

Tine Damsholt diskuterer, hvordan Covid-19 pandemiens mentale og materielle undtagelsestilstand gav anledning til både umiddelbare dystopier og utopier. Såvel ønsket om en tilbagevenden til den nære fortids velkendte normalitet som håbet om at pandemien kunne blive begyndelsen på en ny og bedre fremtid kunne materialiseres i hverdagslivets mikroskala.

Malin Andersson og Cecilia Fredriksson undersøger, hvordan innovativ vandhåndtering og især ideer om genanvendelse af afløbsvand både producerer forskellige fremtidsvisioner og mulige fremtider, men også møder en mere træg virkelighed i den hverdagslige vandhåndtering i hushold i en svensk by.

Sandra Kvist beskriver ved hjælp af autoetnografi, hvordan materielle genstande som en kagedåse kan gestalte ønskede fremtider udstrakt mellem nuets bagepraktiker og konkurrerende barndomserindringer, og mellem humane og ikke-humane aktører.

Josefine Löndorf Sarkez-Knudsens artikel undersøger, hvordan kartofflen blandt civile aktører i Skåne og i deres nyttehave på én gang praktiseres som akut krisestrategi i forhold til fødevarerforsyningsikkerhed under pandemien og som langsigtet fremtidspraktisering i en antropocæn tidsalder.

Referencer

- Bandak, Andreas og Anderson, Paul 2022: "Urgency and Imminence. The Politics of the Very Near Future". *Social Anthropology* 30 (4). s. 1-17.
- Barad, Karen 2017: "Troubling Time/s and Ecologies of Nothingness: Re-turning, Re-membling, and Facing the Incalculable". *New Formations: A Journal of Culture, Theory, Politics* 92.
- Bennett, Jane 2010: *Vibrant Matter. A Political Ecology of Things*. Duke University Press.
- Bjærke, Marit Ruge og Kverndokk, Kyrre 2022: *Fremtiden er nå: Klimaendringens tider*. Scandinavian Academic Press.
- Braudel, Fernand 1958: La longue durée, *Annales. Economies, Sociétés, Civilisations* 13:2, s. 725-753.
- Bryant, Rebecca og Knight, Daniel 2019: *The Anthropology of Future*. Cambridge University Press.
- Cabanes, Bruno 2014: *The Great War and the Origins of Humanitarianism, 1918-1924*. Cambridge University Press.
- Chakrabarty, Dipesh 2021: "The Chronopolitics of the Anthropocene: The pandemic and our sense of time". *Contributions to Indian Sociology* 55,3. s. 324-348.
- Esping-Andersen, G. 1990: *The three worlds of welfare capitalism*. Cambridge: Polity Press.
- Eliot, T.S. 1936: *Burnt Norton*. Faber and Faber.

- Haraway, Donna 2016: *Staying with the trouble. Making Kin in the Chthulucene*. Duke University Press.
- Hartog, Francois 2015: *Regimes of Historicity: Presentism and Experiences of Time*. Columbia University Press.
- Irwin, Julia 2013: *Making the World Safe: the American Red Cross and a Nation's Humanitarian Awakening*. Oxford University Press.
- Jackson, Tim 2009: *Prosperity Without Growth*. Routledge
- Jensen, Henrik 1998: *Ofrets århundrede*. Samleren, København.
- Karlsson, Klas-Göran og Salomon, Kim 2024: *1920-talet: En spegel för vår tid*. Natur & Kultur.
- Kohl, Katrine Sypli; Sandberg, Marie; Egea Jørgensen, Rikke og Shapiro, Ditte 2023: "Frivillighedens grænsearbejde: Hvordan paradigmeskiftet udfordrer den frivillige sociale indsats på flygtningeområdet". Mikkel Rytter (red.): *Paradigmeskiftets konsekvenser: Flygtningen, stat og civilsamfund*. <https://doi.org/10.2307/jj.5590545.18>.
- Kolbert, Elizabeth 2021: *Under a White Sky – The Nature of the Future*. Crown Publishing Group.
- Koselleck, Reinhart 2004: *Futures Past: On the Semantics of Historical Time*. Columbia University Press.
- Koselleck, Reinhart 2018: *Sediments of Time: On Possible Histories*. Stanford University Press.
- Levitas, Ruth 2013: *Utopia as Method: the imaginary reconstruction of society*. Palgrave Macmillan.
- Lundin, Johan A. og Nilsson, Fredrik 2020: "En gränslöst god svensk moral? Invalidtransporter, känslor och moralisk positionering". Nyzell, Stefan & Lindholm, Susan (red.): *Människor, mening och motstånd. En vänbok till professor Mars Greiff*. Skrifter med historiska perspektiv, 24. Malmö Universitet.
- Malkki, Liisa H. 2015: *The Need to Help: the Domestic Arts of International Humanitarianism*. Duke University Press.
- Mellander, Elias 2023: "Dread Expectations? Prepping, Culture, and Fear in Late Modernity". *Ethnologia Scandinavica*, 53, s. 5-23.
- Palmblad, Eva. og Eriksson, Bengt Erik 1995: *Kropp och Politik. Hälsouppllysning som samhällsspejel från 30-tal till 90-tal*. Stockholm: Carlssons förlag.
- Rostgaard, Marianne og Lind Christensen, Ivan 2023: "Modernitet, velfærdsstat og den potentielle atomkrig efter 1945. *Kulturstudier nr. 1, 2023*.
- Sand-Jensen, Kaj; Baumane, Martha; Båstrup-Spohr, Lars og Bruun, Hans Henrik 2021: "Hvilken natur kan vi få på våde lavbundsjørde?" *Aktuel Naturvidenskab*, (6), s. 28-33.

Hjemmesider

<https://www.brs.dk/da/forberedt/>

English Summary

Practising Futures – imaginings, narratives, and materialisations of futures in past and present.

In this special issue of the journal *Kulturstudier* we explore how futures are practised in the present and how they have been practised in the past within the perspective of cultural history. The notion of future practising is broad and encompasses imagined futures, narratives of wished for and dreaded futures – Utopias and Dystopias – as well as the concrete practices by which people at societal and everyday micro-level have tried to forestall and care for futures and thereby shape both near and far futures.

Daniel Henschen er ph.d. i historie og forfatter til en række artikler inden for særlig transnational historie og alternativt moderne bevægelser, samt bøgerne *Da danskerne ville omvende verden* (Gads Forlag, 2019) og, sammen med Sven Halse, *Mikkel Hindhede og kampen om danskernes kost* (Aarhus Universitetsforlag, 2020).

Keywords: Livsreformbevægelsen, fremtidspraksis, alternativ modernitet, vegetarisme, Danmark, 1900-1940.

”LYSETS RIDDERVAGT”:

Individuel praksis som politisk projekt for fremtidssamfundet

Artiklen handler om en række politiske projekter med rod i den danske livsreformbevægelse i årene ca. 1900 til ca. 1940. I disse udgjorde individuelle her-og-nu handlinger så som vegetarisme, naturhelbredelse mv. en fremtidspraksis, hvor udlevelsen af dem var grundlaget for organisationernes politiske arbejde og visioner for et fremtidigt samfund. I nærværende artikel analyseres forskelle og ligheder i den rolle, som den individuelle praksis tildeltes i disse politiske projekter.

”Stolte kan vi Vegetarer
være af vort Syn, vort Maal!
Vor Idé skal samle Skarer,
som kun kendte: lid og taal,
til at tro paa bedre Tider,
Sundheds Sejr og Livets Magt,
til i Kamp for dem, som lider,
være Lysets Riddervagt.”¹

Sådan lyder det i sangen *Vegetarmarch* af overlæge, redaktør, grundlægger og leder af Skodsborg Badesanatorium mv. Carl Ottosen. Den er trykt i *Dansk vegetarisk For-*

---

1 *Vore Sange*, s. 3.

enings (herefter DVF) sangbog fra 1916, og i de foregående vers har Ottosen bevæget sig mellem tilsyneladende lavpraktiske sundhedsråd for "en Kost af Frugter, Korn og Grønt", højstemte påberåbelser af "Harmonien med Naturen" og drømmen om at "bygge op et Rige, fuldt af Sundhed, Liv og Kraft". Sidste linjes metafor om "Lysets Riddervagt" peger på en rød tråd i den danske livsreformbevægelse (ca. 1890-1940): På den ene side blev f.eks. plantekosten og andre livsstilshandlinger forstået som midler til forbedring af den enkeltes situation her-og-nu. På den anden side var de samme handlinger byggesten til en bedre fremtid for alle mennesker. At leve vegetarisk var kort sagt ifølge Ottosen og hans meningsfæller langt mere end det at leve "uden Drik og uden Mord" (som der står i sangen): den der udførte de vegetariske handlinger var på vej mod Lyset, den utopiske fremtid.

Betegnelsen 'livsreformbevægelse' er hentet fra tysk, die Lebensreformbewegung, og betegner en modkulturel strømning, der som antydte stræbte mod en naturlig levevis (gennem en række former for erklæret 'naturlig' praksis, så som vegetarisme, naturhelbredelse, forskellige former for sol-, bade- og kropskultur osv.). Alt sammen i opposition til den industrialiserede og urbaniserede samtid fra slutningen af 1800-tallet og frem mod anden verdenskrig. Som udtrykket 'livs-reform' indikerer, var den individuelle forandring ved at optage disse praksisser i centrum. De ansås for modsvar og løsning på en række negative konsekvenser af det 'unaturlige' samfund – dette vil blive uddybet i næste afsnit. Man kan kort definere bevægelsen som en paraplybetegnelse for mere eller mindre organiserede grupper og individer, der anså det moderne samfund for grundlæggende skadeligt – og af den grund udøvede bestemte praksisser, fordi de så dem som et nødvendigt, naturligt (og dermed sundt og på andre måder positivt) alternativ.

Det er sandsynligt, at flertallet af de 'menige' tilhængere, der antog livsreformbevægelsens praksis, gjorde dette af rent personlige årsager. Men for de ledende medlemmer og i de organisationer, der dannedes for at fremme enkeltsager som f.eks. vegetarisk kost osv., var det erklærede ideologiske endemål en forandring af hele samfundet til en tilstand af naturlig harmoni. Derfor ses utopiske forestillinger om et

fremtidigt 'naturligt' samfund også som et grundlæggende karakteristikum i de fleste behandlinger af livsreformbevægelsens historie.²

Hvordan og hvornår dette samfund ville opstå, var der delte meninger om. Den fælles kerne kan imidlertid defineres gennem netop begrebet 'fremtidspraksis': Det anvendes her i artiklen om handlinger, som umiddelbart er del af enkeltindividers hverdag og klart afgrænset i tid og rum (f.eks. det at spise en bestemt form for måltid, bevæge eller klæde sig på en bestemt måde) – men samtidig opfattes som nødvendige redskaber til skabelsen af et anderledes samfund for alle mennesker. Der er en spænding, nærmest et paradoks, i dét spring fra det individuelle til det politiske plan, og det åbnede selskab for tolkning.

Hér spiller de egentlige politiske projekter en særlig rolle, fordi de tegner eksplícit og relativt klare bud på en politisk aktivering af det individuelle plan. Fremtidspraksissen analyseres således i det følgende igennem disse projekters inddragelse af individuel praksis som grundlaget for strategier og visioner om et andet samfund. Den nærmeste parallel i nutiden er formentlig de aktivistbårne strømninger inden for f.eks. miljø- og klimabevægelserne, hvor aktivisternes forbrugs- og hverdagspraksis opfattes som delelementer i en samlet kamp for at nå et fremtidigt mål.³ Det er oplagt, at former for politisk motiveret livsstilsforandring kan genfindes langt tilbage i f.eks. religiøse strømninger med politiske ambitioner – fra millenaristiske bevægelser i middelalderen til 1800-tallets vækkelser, eller typisk kortvarige utopiske projekter. Men inden for en sekulær og moderne politisk kamp beskrives fænomenet typisk som nyere med rødder i strømninger fra 1960erne og frem. Som sådan fremstår denne del af livsreformbevægelsen som en forløber både for senere sociale bevægelser og for dele af det nye venstre med den velkendte parole om at gøre det private politisk.⁴

---

2 Det gælder den helt dominerende forskning i det tysksprogede Europa (som i samtiden udgjorde arnestedet og den primære referenceramme for livsreformbevægelsen i Danmark), tilbage fra Wolfgang Krabbe, der som den første begyndte den historiefaglige afdækning af livsreformbevægelsen (jf. Krabbe 1974; Wedemeyer-Kolwe 2017). Emnemæssigt findes dog også fokus på her- og nu-praksis som udtryk for individuel optimering – hovedsagelig i forhold til sundhed (f.eks. Fritzen 2006 og de fleste kapitler i Buchholz et al. 2006). Det sammen gør sig i et vist omfang gældende i behandlingen af bevægelsens paralleller i andre lande, f.eks. i forbindelsen mellem de britiske miljøer omkring Vegetarian Society, Arts & Crafts-bevægelsen og socialistiske (bl.a. fabianske) grupper (Spencer 2016, s. 261; Bloom 2013). Mens der findes flere undersøgelser af svenske forhold, som anlægger et utopisk, samfundsforandrende perspektiv (f.eks. Stolare; Sundin 1986), har det samfundsforandrende element kun i yderst begrænset omfang været behandlet i litteraturen om den danske bevægelse, som har fokuseret på retningslinjer for individuel praksis og de organisatoriske og sundhedsmæssige ambitioner. - Jf. monografierne Lodal og Hansen 2018; Bonde 2019; Halse og Henschen 2020. Jeg har selv tidligere i en artikel i *Temp* behandlet et enkeltelement i bevægelsens ideologiske grundforståelse, 'harmonien med naturen', (Henschen 2022) men så vidt jeg ved, er nærværende artikel den første analyse af de politiske utopier og visionerne for deres udlevelse på tværs af organisationer – selvom Ulrichsens enkeltstudie af J.A.K. kommer med iagttagelser af generel værdi (Ulrichsen 1978).

3 F.eks. som "Præfigurativ politik" (Guilherme 2022; Fabian, Nørgaard, Risager 2015, s. 13).

4 Se f.eks. Hein Rasmussen 1997. Jf. også Peter Gundelachs definition af sociale bevægelser, selvom denne ikke eksplicit sigter på livsstil: "[E]n kollektiv, organiseret handling, der har deltageres aktivitet som den væsentligste ressource, og som er dannet med henblik på at ændre samfundet." (Gundelach 1988, s. 24.)

På den baggrund ønsker jeg at undersøge følgende: hvordan indgik visionerne om et andet fremtidigt samfund i forståelsen af den individuelle praksis, som var livsreformbevægelsens kerne? Og hvilken rolle blev disse praksisser tildelt i de politiske projekter for et fremtidigt samfund?

Kildegrundlaget for artiklen repræsenterer den danske livsreformbevægelses opbygning i perioden 1900 til 1940. Det mest rene ideologiske grundlag fandt man således i organisationen Dansk vegetarisk Forening, der omkring første verdenskrig voksede fra ca. 100 til ca. 1200 medlemmer, for igen at falde til ca. 550 frem mod 1940. Som kilde til denne organisation er benyttet medlemsbladet *Solblink*, senere *Vegetarisk Tidsskrift*. Kontakten til bevægelsens langt større yderkredse skete i en række tidsskrifter og bøger, og jeg har primært benyttet det mest toneangivende, ovennævnte Carl Ottosens naturhelbredelsestidsskrift *Sundhedsbladet*, som allerede omkring 1900 udkom i 12.000 eksemplarer i Danmark og Norge. De politiske organisationer havde, som det vil fremgå, stærkt svingende medlemsmæssig opbakning. Jeg har benyttet deres tidsskrifter og programmer og i forhold til organisationen J.A.K. desuden i vidt omfang benyttet mig af Niels Ulrichsens afhandling *J.A.K. – en dansk krisebevægelse*,⁵ der bygger på et stort og grundigt arbejde med organisationens arkiv og udgivelser og citerer væsentlige og ikke umiddelbart tilgængelige kilder.

En enkelt terminologisk detalje skal klarlægges før selve fremstillingen: I den periode, som artiklen dækker, brugte de toneangivende forkæmpere for en naturlig livsstil ordet 'vegetar' med afledninger om et bredere felt af praksis og forestillinger end det gængse. Det omfattede således alle sider af det naturlige liv, ikke bare ernæring men også bevægelse, sygdomsbehandling, klædedragtsvalg, det at undgå f.eks. alkohol, tobak, koffein osv.⁶ Det er grundlæggende forvirrende for en nutidig læser – og var også kilde til misforståelser den gang –, og derfor anvender jeg fortrinsvis begrebet livsreform, når det handler om praksis ud over det ernæringsmæssige.

Derudover nogle ord om forholdet til religion: På de næste sider er fokus på den fysiske hverdagspraksis, som var det eksplicitte grundlag for livsreformens visioner. Det betyder imidlertid ikke, at livsreformbevægelsens tilhængere var rene materialister, ateister, eller at deres religiøse holdninger afveg grundlæggende fra deres øvrige syn på tilværelsen. Tværtimod: Parallelt med fremkomsten af livsreformbevægelsen opstod og voksede også en række 'reformreligioner', religiøse strømninger som trods deres store indbyrdes forskelle havde to ting til fælles: For det første princippet om at individets handlinger blev tillagt en afgørende rolle, og at den troende skulle søge at forbedre, reformere sig selv – dette i modsætning til f.eks. den danske folkekirkes syn på frelse og gerningsretfærdighed. For det andet at den enkelte reformreligion sås som udtryk for mere oprindelige – dvs. mere naturlige – sandheder end de etablerede kirker. Dette var centrale træk ved de religiøse udtryk, som kunne findes blandt

---

5 Ulrichsen 1978.

6 Se f.eks. Barlösius 1997, s. 11-13; Wedemeyer-Kolwe 2017, s. 53.

livsreformbevægelsens aktivister, hvad enten de havde rod i en nytolkning af kristendommen (som adventismen og unitarismen) eller inddrog østlige forestillinger (som teosofien, Mazdaznan og til dels antroposofien).⁷ Dette er godt at have in mente, hvis man vil have et mere flersidigt billede af de mennesker, som blev tiltrukket af projekterne i det følgende. Det er imidlertid også både væsentligt og karakteristisk, at der på tværs af disse religiøse strømninger herskede en udpræget borgfred, hvor det metafysiske praktisk taget ikke blev omtalt eller debatteret på tværs af grupper – og kun yderst sjældent så meget som nævnt i debatterne om et andet samfund. Det havde f.eks. som konsekvens, at forfatteren til indledningsdigtet, Carl Ottosen som er en af den danske adventismes foregangsfolk, tilsyneladende problemfrit kunne arbejde nært sammen om vegetarisme og naturhelbredelse med Johanne Meyer, den nok væsentligste enkeltperson for den tidlige danske teosofi, og at antroposoffen Johannes Hohlenberg skrev det ideologiske grundlag for J.A.K.-bevægelsen, der var ledet af Mazdaznan-tilhængeren K. E. Kristiansen – og ingen af disse udtrykte offentlig kritik – i det mindste offentligt – af dem, der som ernæringspioneren Mikkel Hindhede blev tiltrukket af den danske unitarisme. Af disse grunde er det min opfattelse, at det kun vil forvirre og virke misledende at inddrage de religiøse trosforhold ved hver enkelt person, der nævnes i artiklen – hvilket i øvrigt heller ikke vil være muligt. Denne kommentar skulle imidlertid kunne give en forståelse af, hvor omfattende visionen om det naturlige samfund kunne være.

Dermed til selve undersøgelsen. Først behandles den rolle, fremtidspraksis efter ovenstående definition spillede på det individuelle niveau – i den enkeltes 'livsreform'. Dernæst præsenteres en række politiske projekter, hvor denne fremtidspraksis kom til udtryk. De gennemgås, som det vil fremgå af overskrifterne, efter den konsekvens de drog af den individuelle fremtidspraksis; dvs. hvilken betydning den enkeltes 'livsstil' blev tillagt for virkeliggørelsen af samfundsutopien. Disse projekter var de væsentligste og dem, der kom længst med en organisatorisk opbygning, i den trods alt ret lille danske livsreformbevægelse; deres tilknytning til et større transnationalt (primært tysksproget) ideologikompleks viser sig f.eks. i, at de alle havde tilknytning til kampen for jordreform.

---

7 Det følgende bygger på forfatterens endnu upublicerede forskningsprojekt om den danske livsreformbevægelses historie. Der findes desværre mig bekendt ingen samlet dansk introduktion til denne gruppe meget interessante religiøse udtryk, men Justus Ulrich har skrevet en god introduktion, der ganske vist handler om tyske forhold men opridser hovedtræk, som også gjaldt i Danmark (Ulrich 2001).

Livsreform som fremtidspraksis

Livsreformbevægelsen er som nævnt i sit udgangspunkt en modkulturel bevægelse. Den var ét af flere udtryk for en bekymring over det moderne, industrialiserede og urbaniserede samfund omkring 1900. En bekymring, som var så udbredt, at den kan ses som ideologisk mainstream. Centralt stod her opfattelsen af, at den herskende modernitet var årsag til en epidemisk udbredelse af en række psykiske lidelser – neurastenien. Men også somatiske lidelser som nedslidning, kropslidelser, fødselsdefekter og en række sygdomme., samt mere eller mindre håndgribelige tendenser på det sociologiske område så som individualisme, faldende autoritetstro osv., blev set som effekter af et samfund, der på afgørende områder stred mod menneskets mentale og kropslige forudsætninger. For at citere en af datidens danske autoriteter, psykiateren Knud Pontoppidan:

”Man har sikkert Ret til at betegne den Overhaand tagende Nervøsitet som en af det moderne Samfunds største Forbandelser. Ikke blot giver den sig Vidnesbyrd i den tiltagende Hyppighed af Sindssygdom og Selvmord, men den bidrager idethele væsenligt til at paatrykke vor Tid dens eiendommelige Præg. Den større Fart, der nutildags er kommen i Tilværelsen, den Uro og Hast, der præger alle Forhold, er Udtryk for et intensivere Hjerneliv; men jo større Fordringer der stilles til Nervesystemet, desto lettere udtømmes dets Kraft, desto før svigter dets Modstandsevne. Og jo større Anstrængelser vort Aarhundredes Civilisation har kostet, jo hidsigere der har været arbeidet paa Slægtens Fremskridt og Velvære, desto mere er vor nervøse Constitution bleven forringet.”⁸

Der var kort sagt en etableret opfattelse af, at man for det første levede i en 'krisetid', det vil sige en periode med en presserende trussel mod menneskets velbefindende. Og for andet at årsagerne til denne trussel var de seneste årtiers teknologiske og samfundsmæssige udvikling. Dette er en central pointe. Den understreger nemlig, at de positioner, som analyseres i det følgende, i deres udgangspunkt er parallelle til andre og mere velkendte reaktioner, så som den organiserede arbejderbevægelse, filantropien og udbygningen af sundhedssystemet. Disse strømninger manglede imidlertid (eller beskæftigede sig kun i begrænset omfang med) den form for individuel fremtidspraksis, som undersøges i denne artikel.

Grundlaget for livsreformbevægelsen er den såkaldte naturhelbredelseslære, som byggede på en blanding af tidligere hippokratisk-galenske sundhedsforståelser (forsimpler: et harmoniprincip om at sundhed og sygdom skyldes forstyrrelse af organismens balance, og et holistisk princip om at behandle hele individet, ikke kun

---

8 Pontoppidan 1886, s. 3.

det umiddelbart berørte organ) og Rousseau-inspirerede naturlighedsforestillinger.⁹ Omkring 1800-tallets midte udviklede naturhelbredelsen sig til en relativt konsistent lære og praksis, der med basis i særlige sanatorier søgte at tilvejebringe sundhed/helbredelse ved at lade mennesket leve i overensstemmelse med sine naturlige behov. Disse defineredes som vegetarisk kost, indtagelse af vand, hyppig og varieret kropsaktivitet, eksponering af så meget af kroppen som muligt for vekslende temperatur og lys, samt det at undgå en del af det moderne industrisamfunds produkter så som tobak, kaffe, bestemte former for beklædning osv.

Under påvirkning af ovenstående samtidskritik præsenterede det sunde liv på sanatoriet en model for, hvordan hele livet ville kunne leves inden for rammerne af en anden modernitet. Det var i kort form grundlaget for den første egentlige livsreformorganisation, Verein für natürliche Lebensweise, der blev grundlagt i 1867 af den tyske tidligere præst Eduard Baltzer. Målet med denne organisation var i første omgang at udbrede naturhelbredelsens praksisser og tiltag for sundhed på et individuelt plan, der kunne udledes i en almindelig hverdag. Men allerede fra begyndelsen blev det italesat som del af et utopisk fremtidsprojekt, som Baltzer præsenterede samme år i de to første bind af programværket med den betegnende titel: *Die natürliche Lebensweise*. Her gives et pessimistisk billede af samtidens sociale, politiske og sundhedsmæssige tilstand, og det hedder bl.a. "wir müssen und werden untergehen oder – und das werden wir – zurückkehren zur Mutter Natur!"¹⁰ I efterfølgeren *Ideen zur Socialen Reform* gives et billede af, denne naturlige fremtid: "Die pesthauchenden Städte und die öden Landstriche werden in ein einziges, grosses, gesundes, schönes, ertragreiches Gartenland verwandelt sein."¹¹ Allerede nu kunne man både få del i og bane vejen for denne tilstand gennem de helt konkrete handlinger inden for individuel sundhed, som livsreformen anbefalede. Disse handlinger under ét kaldte Baltzer og hans tilhængere for 'vegetarisme'. Grundprincippet var, at naturen i og uden for mennesket skulle være målestokken for alle menneskelige forhold – og tolkningen af hvad der egentlig var 'naturligt' gav rum for relativt forskellige projekter og grader af radikalitet, også når det kom til visionerne for det kommende samfund.

Over de følgende årtier bredte Baltzers initiativ sig i form af såkaldte 'vegetariske' foreninger i en række lande. I Storbritannien, der havde Europas eneste ældre erklæret vegetariske organisation, var denne nye bevægelse med til at fremprovokere en splittelse mellem den ældre britiske forståelse af vegetarisme (som et stort set rent ernæringsmæssigt spørgsmål) og den nye bredere opfattelse.¹² I 1896 kom bevægelsen til Danmark med Dansk vegetariansk Forening (DVF) stiftet på initiativ af lægen Michael Larsen og redaktør mv. Victor Figgé, som begge i hovedtrækkene

---

9 For en mere uddybende redegørelse for forbindelsen mellem livsreform og naturhelbredelse se: Wedemeyer-Kolwe 2017, s. 70-91 og Rothschild 1994.

10 Baltzer 1882 (1867), s. 215.

11 Baltzer 1873 A, s. 38.

12 Spencer 2016, s. 258ff.

delte Baltzers samfundskritik og fremtidsvisioner – ”om vegetarismens fremtid er der ingen tvivl. Den tid vil med naturnødvendighed komme, da hele menneskeheden vil blive vegetariansk, hvis den da overhovedet ønsker – at have plads på jorden.”¹³ lyder et karakteristisk citat fra Larsens programskrift *Naturhelbredelsen*.

Det var dog ikke nødvendigvis disse fremtidsvisioner, der udbredte livsreformen i og uden for DVF, hvis medlemstal voksede konstant fra omkring 1900 til årene efter første verdenskrig, hvor det toppede med ca. 1.200 medlemmer.¹⁴ Væksten synes f.eks. motiveret af lægen Mikkel Hindhedes kostanvisninger,¹⁵ samt rationeringen under første verdenskrig – og i beretninger i medlemsbladet *Solblink* talte behandling af individuelle lidelser tungere, når nye medlemmer skulle forklare deres ’omvendelse’. Ikke desto mindre sørgede bevægelsens ledende ideologer for, at livsreformen blev set som ’fremtidspraksis’ gennem en ideologisering af de anvisninger inden for kost og anden sundhed, som udgjorde adgangen til den nye livsstil. Det er f.eks. et gennemgående træk i den første generation af vegetariske kokebøger: Hér helt eksemplarisk i indledningen til den første på dansk:

”Med Vegetarianisme forstaar Tilhængerne af denne Lære Kunsten at føre et fornuftigt Liv. Fremfor alt er Vegetarianisme Sundhedslære, men den stræber ogsaa efter forbedrede sociale Forhold, og som Følge deraf en mere almindelig Velstand, samt desuden en Forædling af Menneskets Sjælsliv.”¹⁶

Om den slags formuleringer har Caroline Nyvang rammende bemærket, at datidens vegetariske kokebøger ”ligner snarere opfordringer til filantropisk arbejde – forklædt som kokebøger.”¹⁷ Disse bøger var begge dele, netop fordi de anbefalede en fremtidspraksis: handlinger her-og-nu var både rettet mod sundhed på kort sigt og mod en kommende samfundsændring. Når ordet ’fremtid’ i det danske vegetariske tidsskrift *Solblink* anvendtes om konkrete forhold og praksisser, betegnede det stort set udelukkende den situation, hvor hele samfundet optog og levede efter de principper, som allerede var hverdagspraksis for DVFs medlemmer. Kort sagt: Vegetarerne udlevede og fik del i nogle af de goder (sundhed, livsglæde), som for alvor ville udfolde sig i en fremtid, som kun ville indtræffe, hvis de fastholdt og udbredte deres praksis.

En af de bedste illustrationer af livsreformen som fremtidspraksis får man i det billede, som Friedrich Eduard Bilz valgte til bogen *Der Zukunftsstaat. Staatseinrichtung im Jahre 2000*.¹⁸ På den ene side vises ”Das Volk im heutigen Staat” gennem de aktuelle lidelser (krig, sygdom, tobaksrøg, fængsler osv.), på den anden side ’fremtidsstaten’,

13 Larsen 1901, s. 127.

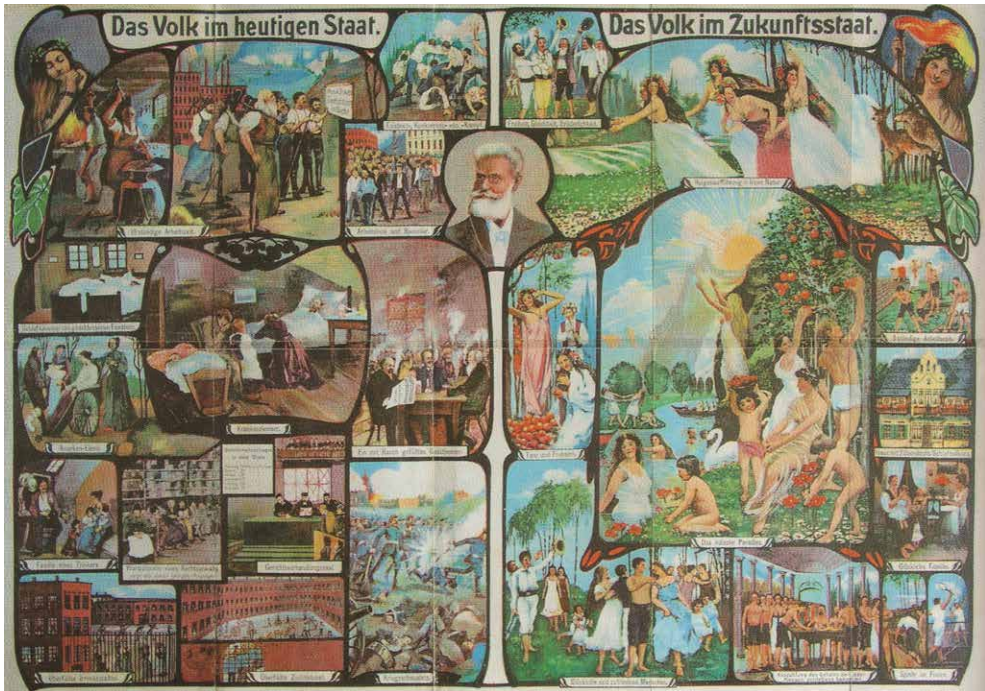
14 Løbende medlemstal i *Solblink*.

15 Hindhede talte om fremtidsmaal, men den offentlige reception af hans kostanvisninger fokuserede primært på her-og-nu-effekterne af plantekosten (Halse og Henschen 2020).

16 Seiling 1894, s. 5.

17 Nyvang 2010, s. 206.

18 Fra Bilz 1904.

Friedrich Eduard Bilz' illustration af 'Folket i nutids- og fremtidsstaten' viser både de store forventninger til det naturlige samfund, og illustrerer, hvordan byggestenene var til stede her og nu – f.eks. i behandlingen på Bilz' eget sanatorium. Wikimedia.

hvor alle de nævnte lidelser er ophævet til fordel for plantekost, idræt, overdækkede udendørs sovebalkoner, bad, sparsom påklædning mv. Bilz drev i Sachsen et af tidens mest populære og kendte naturhelbredelsessanatorier. Det var således en underliggende præmis, at hovedelementerne i fremtidsstaten allerede var til stede i sanatoriets tilbud, som dermed på eksemplarisk vis fremstod som fremtidspraksis. "Det er i Forbilledet og i Efterlevelsen, at Sanatoriets folkeoplysende og folkeopdragende Værdi skulde ligge",¹⁹ hed det i en artikel i datidens førende livsreformtidsskrift, det tyske *Vegetarische Warte*, citeret i *Solblink*.

I denne model manglede man imidlertid et klart bud på den motor, som skulle forårsage samfundsændringen. Umiddelbart kunne ligefrem man have den forestilling, at livsreformbevægelsen med dens fokus på individuel praksis var svær at forene med konkrete politiske projekter. Baltzer (der selv havde været aktiv i revolutionen 1848) erklærede f.eks. i en artikel, at selvom han delte holdningen om, at "der Vegetarianismus die schönste Socialdemokratie" sei,²⁰ så rettede den vegetariske og den politiske kamp sig mod forskellige planer; "die Norm des persönlichen Menschenlebens" over for "die Gesellschaftsordnung".²¹ Realiseringen af det naturlige fremtids-samfund var altså ikke en opgave for den vegetariske organisation, men måtte ske

19 Solblink, 6, 1921, s. 41.

20 Baltzer 1873 B, s. 844.

21 Baltzer 1873 B, s. 845.

gennem politiske bevægelser. Og dette gav mulighed for at livsreformfolkene både kunne knytte sig til eksisterende politiske strømninger og skabe deres egen partier og organisationer. Men som tidligere nævnt uden, at det var entydigt klart, hvordan denne kamp skulle føres. Heraf de forskellige danske bud på forholdet mellem individuel livsreform og politiske projekter, som præsenteres i det følgende.

Ideologisk sammenfald (Samstyre og Retsforbundet)

Fra omkring 1900 fandt flertallet af de tyske livsreformaktivister deres politiske ståsted i datidens jordreformbevægelse. Den gav et bud på et økonomisk system, som hverken var baseret på kapitalistisk udbytning eller på en fuldstændig statsovertagelse af produktionen – datidens tredje vej. Den mest betydningsfulde og i eftertiden bedst kendte eksponent for denne politiske ideologi var den amerikanske journalist og økonom Henry George, men i datiden fandtes flere konkurrerende modeller. De byggede alle på en form for kollektiveje eller meget kraftig beskatning af jordejendommen, som skulle gøres til primært grundlag for værdiansættelsen i samfundet. Dette skulle både modvirke spekulationskapitalismen og skaffe datidens mindre bemidlede landbrugere et livsgrundlag – med deraf afledte effekter, så som at hindre økonomisk og fysisk udbytning og fraflytning af landområderne. Allerede hér var et sammenfald med nogle af de overordnede livsreformprincipper i form af industrialisme-skepsis og fremhævelse af livet på landet som det mest naturlige. Måske har det også tiltalt tilhængere af den selvoptimering, som var central i livsreformens sundhedsprincipper, at disse økonomiske modeller gav mere plads til personligt initiativ end datidens socialisme. Omkring 1900 havde en række af den tyske jordreforms mest fremtrædende fortalere tætte forbindelser til livsreformbevægelsen.²² Det gjaldt f.eks. lederen af Bund Deutscher Bodenreformer, Adolf Damaschke, og økonomen Silvio Gesell, skaber af den såkaldte 'Freigeldssthéorie', hvor en negativ rente modvirker spekulation.

En parallel udvikling fandt sted i Danmark. Her kan den første konkrete forbindelse mellem livsreformbevægelsen og et politisk projekt føres tilbage til den såkaldte Samstyremodel. Den bestod i en nyordning af alle dele af samfundet i mindre selvstændige og rådsstyrede enheder, en afstemningsform, som angivelig var mere demokratisk og mere naturlig, og på det økonomiske område i en kombination af Henry George med Gesells teorier.²³ Denne ideologi, som var udarbejdet af Århus-advokaten Johan Pedersen, spillede i 1900-tallets første årti en markant rolle inden for de grupper, som arbejdede på at udbrede særlig Henry Georges jordreformsideologi i Dan-

---

22 Wedemeyer-Kolwe 2017, s. 56-57.

23 Pedersen 1905; Tidsskriftet *Sam-Styre*; Ulrichsen 1978, s. 25-30.

Den unge Johan Pedersen fra tiden lige inden han kastede sig over udviklingen af Samstyremodellen. Billede i Aarhus Stadsarkiv. https://storage.googleapis.com/openaws-access/000392367_l.jpg

mark.²⁴ Disse grupper kom senere til at danne grundlaget for partiet Retsforbundet, som blev den parlamentariske repræsentant for jordreformtanken i Danmark.

At Samstyret vakte interesse blandt livsreformtilhængere skyldtes formentlig et større ideologisk sammenfald, end jordreformen i sig selv tilbød. Ideologen Pedersen agiterede således for en række af livsreformens principper. For det første kritikken af det nuværende samfund som dårligt i kraft af dets angivelige brud med de egentlige principper for menneskelivet. For det andet refererede han i sine skrifter til naturen og naturlovene som model og målestok for det gode samfundsstyre. Dét associerer selvfølgelig i første omgang til naturretstænkningen – som også spillede en central rolle i Henry George skrifter –,²⁵ men hos Pedersen fik det en videre kvalitativt ladet betydning som modsætning til det menneskeskabte samfund. Pedersen refererede f.eks. flere gange til den russiske anarkist Pjotr Kropotkin, hvis værk *Gensidig Hjælp* argumenterer for en grundlæggende ikke-konfliktfyldt samordning i naturen (et modsvar til Darwins 'survival of the fittest') – et citat fra *Gensidig Hjælp* var motto på tidsskriftet *Sam-Styre*.²⁶

Dette var formentlig blandt årsagerne til, at ledende livsreformfolk i både Danmark og Sverige håbede, at Samstyret i en eller anden udstrækning kunne gøres til grundlag for et samfundsforandrende projekt. Derfor blev Pedersen inviteret til at præsentere modellen som afsluttende indlæg og bud på vejen videre frem for "Samfundslugen for humane Bestræbelser". Dét var en udstilling og social manifestation, der blev afholdt i Industripalæet i København i 1907. Initiativet var taget på det nor-

24 Bjørner 2002, s. 40-41; Elvander 1952, s. 98ff.

25 Elvander 1952, s. 88-89.

26 Tidsskriftet *Sam-Styre*.

diske vegetarmøde i 1904, og tro mod den ideologiske opfattelse af den vegetariske kamp kom Samfundsugen til at omfatte en række forskellige 'sager' fra førstehjælp over afholdsbevægelsen og børnehaver til indretning af hjemmet; fra fysioterapi og gymnastik til naturhelbredelse.²⁷ Formålet var eksplicit fremtidspraksis: at de forskellige involverede foreninger skulle gøre fælles sag for en bedre fremtid – som det blev udtrykt i udstillingens 'logo': En kvinde der linder på tæppet til en kommende lysende verden. Og denne fremtid skulle altså potentielt være organiseret efter Samstyre-principperne.

Så langt kom det dog ikke i denne omgang. Samfundsugen blev ikke den succes, arrangørerne havde håbet på, hverken målt som udstillingsvindue eller som grundlag for en kommende organisering af de samfundsforandrende kræfter. Der var ret få besøgende, og det har muligvis ikke været tillokkende for de store selvstændige 'sager', at rammen bar så tydeligt præg af livsreformbaggrunden: Flertallet i udstillingens bestyrelse var vegetarer, og på åbningsdagen præsenterede den ene af hovedorganisatorerne, svenske Johan Saxon, da også vegetarismen som den ideologi, der holdt alle de forskellige sager sammen.²⁸

Selvom denne sammenslutning af fremtidsorienterede sager ikke blev til noget, var Samstyrets potentialer for livsreformen ikke udtømt. Fra 1912 diskuteredes det, om DVF skulle organiseres efter samstyremodellen, og i tidsskriftet *Solblink* opreklameredes de forskellige møder, der skulle lede frem til stiftelsen af et egentligt Samstyreparti. Det er udtryk for en sympati for tanken, som gik ud over det praktiske; Samstyret blev i sig selv en form for fremtidspraksis: Et redskab til at udleve de 'naturlige' demokratiske principper: Både her-og-nu som øvelse på det kommende samfund og i organiseringen af det parti, der skulle ændre samfundet. Det er i den forbindelse karakteristisk, at da DVF opfordrede sine medlemmer til at sende fuldmagt til samstyre-kongressen, var det ikke med den begrundelse, at de derved kunne gøre en holdning gældende – men fordi det gjorde "Forsøget baade værdifuldere og mere lig de tænkte Fremtidsforhold."²⁹

På dette tidspunkt var georgismen endnu ikke partiorganiseret, og i nogle år var Dansk Selvstyre-forbund nok det mest konkrete bud på en demokratisk repræsentation af jordreformen i Danmark; det havde støtte fra ledende georgister,³⁰ og samstyremodellen for medlemsdeltagelse dannede grundlaget for opbygningen af både den danske Henry George Foreningen og dens svenske søsterorganisation Ekonomiska frihetsförbundet.³¹ Hvor mange mennesker, der var aktive Samstyre-tilhængere i denne storhedstid, er vanskeligt at sige; jeg har i hvert fald ikke kunnet lokalisere kilder

---

27 Anonym 1907.

28 Refereret i bl.a. "Samfundsugen", *Dagens Nyheder* 6. maj 1907, s. 2. Om Saxon generelt, se også Sundin 1986.

29 *Solblink* 10, 1913, s. 113.

30 F.eks. Sophus Bertelsen og Signe Bjørner (Bjørner 2002 og Elvander 1952).

31 *Stolare* 2003, s. 149.

til dette. Af en kronik, som Steen Christensen skrev i *Dagbladet Information* om sin ungdom i "Samstyret", får man indtryk af en vis medlemsskare, som måske kan have omfattet et par hundrede mennesker, men samtidig af en ret lille ideologisk kerne.³² I årene omkring første verdenskrig blev organisationen, som på det tidspunkt havde antaget det pompøse navn Det universelle Samstyreparti, imidlertid gradvist marginaliseret i den georgistiske bevægelse, særlig efter stiftelsen af partiet Retsforbundet i 1919. Også dette parti kom dog til at bevare en forbindelse med livsreformbevægelsen. De mange forbindelser internationalt mellem jordreformsagen og livsreformsagen, gjorde vel i sig selv, at en overbevist vegetar nærmest automatisk måtte føle en form for sympati for dem, der nu repræsenterede kampen for jordreform i offentligheden. Samtidig fandtes synet på naturen som model for samfundet også i et vist omfang i Retsforbundet – partiets tidlige ideolog Severin Christensen lokaliserede f.eks. naturrettens "rødder dybt nede i de organiske livsbetingelser" i eksplicit opposition til synet på naturretten som socialt defineret,³³ og han argumenterede gennem eksempler fra såvel dyreverdenen som den menneskelige organisme.

Dette var formentlig nogle af de væsentligste årsager til, at Retsforbundet blev det naturlige politiske valg for tilhængere af livsreformbevægelsen i mellemkrigstiden. Partiets program tolkedes som forudsætninger for den samlede vegetariske fremtidsforståelse – et foredrag i en vegetarisk lokalforening af Sophus Berthelsen (den måske mest indflydelsesrige enkeltperson for den tidlige Henry George-bevægelse) blev f.eks. kommenteret med, at "Jordreformen er en nødvendig Forudsætning for Vegetarismens Gennemførelse. Ud af Byerne maa vi for at leve sundt. Derfor var det i fuldeste Maal et vegetarisk Foredrag."³⁴ I det omfang vegetarer osv. stillede op til valg, var det som repræsentanter for Retsforbundet.³⁵

I forhold til denne artikels problemformulering er det imidlertid centralt, at identifikationen ikke førte til en egentlig identifikation mellem på den ene side Retsforbundet, på den anden side livsreformens fremtidspraksis og -visioner. Kun i det omfang livsreformsagerne blev negativt påvirket på det politiske plan, søgte tilhængerne at fremme dem gennem partiet. Da ledende medlemmer af DVF i 1920erne engagerede sig i vaccinationsmodstanden, det eneste direkte eksempel på en politisk livsreformkamp i Danmark, forsøgte de f.eks. at vække sympati for en afskaffelse af vaccinationspligten i Retsforbundets tidsskrift *Frie ord*.³⁶ At dét ikke lykkedes peger på, at livsreformtilhængerne trods alt var en minoritet i partiet.

---

32 Christensen 1956.

33 Christensen 1949 (1911), s. 32.

34 Solblink 2, 1918, s. 19.

35 Det gælder i hvert fald stort set alle de vegetariske politikere, jeg har fundet.

36 Henschen 2021A, s. 92.

Livsreformpraksis som grundlag for fremtidssamfundet (Det nye Samfund og Fælles Maal)

Mens tilknytningen til Samstyret og Retsforbundet primært skete gennem ideologisk sammenfald. Så opstod der efter første verdenskrig egentlige politiske organisationer for livsreformtanken i form af organisationerne Det nye Samfund og Fælles Maal.

Grundlæggeren af Det nye Samfund, landinspektør Kristian Engelbrecht Kristiansen, illustrerer meget godt det ideologiske landskab: Han blev medlem af Det universelle Samstyreparti omkring 1911, og meldte sig nogenlunde samtidig ind i DVF. I de følgende år var han et af de fremtrædende medlemmer af begge organisationer – f.eks. medstifter af DVFs Aalborgafdeling i 1913³⁷ og han opfattede tydeligvis begge projekter som udtryk for samme grundideologi: I Kristiansens taler og skrifter er 'natur' entydigt natur i livsreformens samfundskritiske betydning, og 'vegetarisme' er fremtidspraksis i den bredest mulige betydning. Tilsammen gav det hans politiske projekter et gennemgribende revolutionært præg, som ikke i samme grad var eksplisit i Samstyrepartiet, og endnu mindre i Retsforbundet.

Startskuddet til Kristiansens projekt kom i 1919, da han internt i DVF forsøgte at tage spørgsmålet op, om "Andelskolonier og vegetarisk Levesæt [kan] udfri os af det gamle Samfunds økonomiske Spændetrøje".³⁸ Og året efter gav så han svaret på dette retoriske spørgsmål ved oprettelsen af Det nye Samfund. Denne organisation var den første rendyrkede politiske livsreformorganisation i Danmark: På den ene side byggede den på en fremtidsvision om at reorganisere hele samfundsøkonomien i overensstemmelse med naturen – ved at skabe harmonisk samarbejde mellem de tre produktionsfaktorer jord, arbejde og kapital, som også var navnet på organisationens tidsskrift.³⁹ På den anden side skulle Det nye Samfund udvikle sig med basis i det, Ulrichsen kalder et "idealsamfund i miniformat",⁴⁰ helt konkret lokaliseret på en gård som Kristiansen erhvervede i Fasterholt nær Brande: Meningsfæller kunne tilslutte sig den politiske kamp ved at bidrage til en udvidelse og styrkelse af denne gård med kapital, ved arbejde eller til udvidelse af jordejendommen – dvs. organisationens 'tre hovedfaktorer'. Allerede fra begyndelsen etableredes et selvstændigt økonomisk system baseret på den angivelig 'naturlige' jordværdi, som efter planen skulle brede sig til hele samfundet. Som et foreløbigt første stadie udstedte Det nye Samfund en form for tilgodehavendebeviser, som kunne bruges ved indkøb hos visse handlende i Brande.⁴¹ I 1921 forsøgte Kristiansen at skabe opbakning om projektet ved at lancere en kombination af jordnær vegetarisk hverdagsliv med tidsligt afgrænset fremtidspraksis: Lanceringen af andelstegning til en "Vegetarisk Sommerkoloni", skulle

---

37 Solblink 1913, 3, s. 36.

38 Sundhedsbladet 1919, 7, s. 70.

39 Ulrichsen 1978, s. 31.

40 Ibid., s. 31.

41 Ulrichsen formoder, at det har været i form af en slags checksystem (s. 31).

"sikre os selv og andre et velgørende Pusterum fra det gamle Samfunds Trælleliv".⁴² Det var planen, at denne tidligt afgrænsede koloni skulle bane vejen for et mere varigt utopisk projekt, og i Solblink blev den præsenteret således: "hvilken Værdi vil det ikke have for Kulturen, at Vegetarerne opretter den Koloni, hvor nye Ideer kan udklækkes, og hvorfra de kan spredes ud over Verden, der sukker efter det, der kan forløse den".⁴³ Projektet Det nye Samfund er som helhed en direkte parallel til andre af tidens utopiske projekter, særlig i det tysktalende Europa, hvor afgrænsede livsreformbosættelser opbyggedes og italesattes som utopiske bestræbelser for et andet samfund baseret på jordreform. Den mest kendte livsreformbosættelse er nok det schweiziske Monte Verità; i samtidens livsreformbevægelse, og også i Danmark, var den vegetariske havekoloni uden for Berlin med det sigende navn Eden dog et langt stærkere referencepunkt, som også de førnævnte jordreformideologer Damaschke og Gesell var involveret i.⁴⁴ I sammenligning med disse forbilleder var opbakningen om Det nye Samfunds delvist realiserede miniatopi umiddelbart begrænset og omfattede tilsyneladende kun en håndfuld idealistiske vegetarer.⁴⁵ Heller ikke i udlandet havde flertallet af disse projekter nogen særlig lang levetid,⁴⁶ men det er ikke det samme som, at de var ubetydelige. Som samlet strømning var disse livsreformbosættelser formentlig med til at tilføre individuelle livsstilsvalg med ret bred appel i tiden (f.eks. plantekost, nøgenkultur mv.), den ideologiske forståelse, som her defineres som fremtidspraksis. Dermed kan også Det nye Samfund have haft en større betydning i den del af offentligheden, som i nogen grad delte holdningerne bag, som det danske udtryk for en relativt velkendt strømning. Også Det nye Samfund var en udlevelse af livsreformpraksissen, hvor koblingen til det fremtidige samfund var mere end bare ord; realismen i de langsigtede visioner og den begrænsede tilhængerskare ufortalt, var det simpelthen fremtiden, der præsenteredes som en mulighed her og nu – ganske som man senere kan genfinde det i 1970ernes utopiske lejre og kolonier. I forhold til realiseringen på længere sigt led Det nye Samfund imidlertid under det forhold, at selvom fremtidspraksissen var klar på individplanet, så var koblingen til det øvrige samfund mere udfordret – DVF deltog ikke som samlet organisation, og ombytningsværdierne kunne ikke anvendes uden for Brande og omegn.

En lignende og noget større succes, i samspil med stærkere vægtning af det politiske og af det organisatoriske arbejde, kan man derimod finde i Fælles Maal (Centralforening for ideelle Bestræbelser), der blev dannet i 1923. Initiativtageren, sløjdslærer N. A. Vodder var et af DVFs tidligste medlemmer. Som så mange andre af tidens projekter (f.eks. den tidligere nævnte Samfundssugen), defineredes Fælles Maal som

---

42 Solblink 1, 1921, s. 3.

43 Solblink 1, 1921, s. 3.

44 Litteraturen om Monte Verità er omfattende. For en kort sammenligning mellem de to projekter se Baumgartner 2017.

45 Fire fem andelshavere, som Ulrichsen opgiver ud over Kristiansen og hans bror, var kernemedlemmer af DVF. (Ulrichsen 1978, s. 162).

46 Nothnagle og Holmberg 1917, s. 14.

en samling af mange kun tilsyneladende adskilte "ideelle bestræbelser" i et politisk projekt, der endelig skulle afskaffe alle samfunds- og sundhedsproblemer. Trods den potentielt brede ramme var projektet snævert forankret i livsreformbevægelsens kerne, og en redegørelse for vegetarismen udgjorde f.eks. hovedparten af bevægelsens program fra 1924.⁴⁷ Vejen til målet lå eksplicit i en 'fremtidsgørelse' af en række praksisser og principper defineret ud fra det naturlige, samt anerkendelse af Retsforbundets økonomiske politik og spørgsmålet om jordreform. Det parlamentarisk-politiske plan var altså så og sige uddelegeret til et eksisterende parti, hvilket dog også skyldtes, at Fælles Maal lokaliserede det største forandringsperspektiv uden for det parlamentariske system: I den udstrækning livsreformens forskellige former for her-og-nu-praksis ikke havde et fremtidsperspektiv, fik de det hér. Samfundskrisen ville således løses, hvis børneopdragelsen byggede på Rousseau og særlig den italienske reformpædagog Maria Montessori og "Børnenes Selvvirkosomhed". Og hvis man afskaffede kødforbruget og dermed de afledte lidelser i form af f.eks. alkoholisme,⁴⁸ ville de mennesker, der voksede sundt op, også skabe sunde samfund og herigennem et verdensomspændende "Nationernes Forbund".⁴⁹

Fra begyndelsen kan der anes en ambition blandt en række af livsreformbevægelsens ledende medlemmer om at præsentere Fælles Maal som den samlende samfundsforandrende organisation for hele bevægelsen. Projektet fik således stor eksponering ikke bare i *Solblink* men også i det store naturhelbredelsestidsskrift *Sundhedsbladet*, der ellers sjældent bragte artikler om andet end behandlingsmetoder og individuel livsreformpraksis, og Fælles Maal blev forklaret på de årlige Sundhedsuger på sanatoriet Frydenstrand.⁵⁰

Det er ikke desto mindre bemærkelsesværdigt, at det rent faktisk lykkedes at involvere en række forskelligartede projekter inden for sundhed, samfund og politik – om ikke andet så ved at deres navn blev nævnt som officielle deltagere i Fælles Maal. Organisationen var i princippet paraplyorganisation for en række organisationer, som med enkelte undtagelser kom fra livsreformens inder- eller yderkredse eller havde personoverlap med disse.⁵¹ I modsætning til Det nye Samfund agerede Fælles Maal altså fra begyndelsen som et samfundsorienteret projekt a la senere græsrods-

47 Vodder 1924.

48 Den almindelige opfattelse inden for livsreformbevægelsens mest ideologiske grupper var, at kødforbruget førte til alkoholforbrug, grundet enten alment moralsk forfald eller et afledt behov for andre stærkere næringsmidler.

49 Vodder 1924, samt *Sundhedsbladet* 1924, s. 18.

50 Program for Sundhedsugen 1923, s. 3.

51 I 1926 var medlemsorganisationerne: Dansk Forening mod det videnskabelige Dyrplageri, Dansk Fredsforenings Københavns Kreds, DVF, Det danske Montessoriselskab, Dyreværnsforeningen Svalen (Formand Agnes Friis Scmitto), Esperantistforeningen, Kvindernes Fredsforening, Muller-Klubben, Ordenen "Stjernen i Øst" (formand Agnes Schiøtt), Retsforbundet, Ungdomsforeningen "Pax", Vigilia. I det næstsidsste nummer fra (1927-28) var følgende kommet til: Bort med Tobakken og Danske Kvinders Velfærd, "Ideelt Frivirke" ("Formaal: Den naturbestemte Levemaade") Og følgende gledet ud: Retsforbundet, Ordenen "Stjernen i Øst".

organisationer, og havde accept og opbakning fra flere sider. Til gengæld har de to organisationer et fællestræk, når det kommer til et andet aspekt af fremtidspraksissen: Også Fælles Maal orienterede sig tidligt mod en form for utopisk bosættelse som grundlag for det kommende samfund. Samtidig med ambitionen om at samle de idealistiske kræfter i bred forstand blev organisationen i stadig højere grad forum for den såkaldte "Hjemstedsbevægelse", et georgistisk-inspireret projekt for opbygning af et mindre samfund baseret på "en større Grundejendom, der tilhører et "Andels"-Selskab". Det bestod i praksis i at såkaldte "Interessenter" kunne indskyde enten kapital, jord, redskaber/dyr eller arbejde – sidstnævnte betød, at f.eks. en skrædder kunne blive interessent og modtage del i forrentningen ved at sy for de andre interessenter.⁵² Kort sagt et projekt, der grundlæggende svarede til Det nye Samfunds jord, arbejde, kapital, og med tilsvarende begrænset (kun lidt større) succes målt på deltagere: I 1926 var der endnu ingen ejendom, men 17 andelshavere (dette omfattede dog også Østifternes Kreditforening, som formentlig kun havde ydet lån).⁵³ Til gengæld var organisationen synligt aktiv. Allerede få år efter toges initiativ til Vadstrupgaard/Skovhus-kolonien ved Bagsværd sø. Håbet var, at jorden kunne bruges til det der omtaltes som "den meget omspurgte vegetarkoloni", og Vodder mente, at der kunne "dannes et lille samfund mere ideelt end Eden ved Berlin."⁵⁴ Det blev realiseret i større udstrækning end Det nye Samfunds tilsvarende projekt, eftersom kolonien faktisk modtog kontinuerlige besøg – hvilket formentlig blev fremmet af en kombination af nærheden til København og den vandrekultur, som var blevet den unge livsreformbevægelses herskende fritidskultur. Det antog en form, der virker mindre som en koloni – og mere som en mellemting mellem et herberg og det, vi i dag ville kalde en form for kulturhus med tilbud om overnatning og socialt samvær.⁵⁵ Alt dette med fastholdelse af den ideologiske kobling mellem den individuelle praksis her-og-nu og fremtidsperspektivet. Artikler om Vadstrupgaard i både *Vegetarisk Tidsskrift* og *Nye Veje* (medlemsblad for den livsreformprægede vandreorganisation I.U.L.) viser, at mange, hvis ikke flertallet, af de periodevise besøgende vitterlig så Vadstrupgaard som grundlaget for at udleve en fremtidig livsform. Under denne form forekom Vadstrupgaard tilsyneladende så lovende, at initiativtagerne (muligvis også motiveret af et ydre økonomisk pres), i 1931 forsøgte at overgå til en mere konkret politisk fase: Vodder apperede sammen med P. R. Wöldike, der var Hjemstedsbevægelsens ideolog til, at medlemmerne af DVF købte andele i en erhvervelse af Vadstrupgaard med jord, så den kunne blive

---

52 Fælles Maal 1926, s. 81-82.

53 Fælles Maal 1926, s. 81-82.

54 *Vegetarisk Tidsskrift* 1930, 9, s. 26.

55 Den livsreformprægede ungdomsorganisation I.U.L. holdt f.eks. Skt. Hans fest på Vadstrupgaard. *Nye Veje*, nr 6., juni 1930, s. 103.

"den beskedne begyndelse til sådanne landbrugs-andelsselskaber, som så kan blive et mønster for større sammenslutninger. Dermed er vejen vist hen imod det, som fru Signe Bjørner kalder "andelsselskabet Danmark" – retsstaten, hvor enhver kan få udbytte efter sin indsats og dermed grundlaget for en menneskeværdig tilværelse."⁵⁶

Dermed var altså skitseret en fuldstændig overgang fra den individuelle praksis i form af vegetarisme osv. til det politiske plan. Begge dele ideologisk (og i et vist omfang også reelt) baseret på eksisterende organisationer. Referencen til Bjørner, en af Retsforbundets og dansk georgismes centrale tænkere, var selvfølgelig ikke tilfældig og lægger sig i forlængelse af Fælles Maals bekendelse til partiets politik og jordreformen i almindelighed. Men i modsætning til tidligere var organisationen nu selv aktør for samfundsforandringen; den var ikke uddelegeret til Retsforbundet. Trods optimismen kom projektet dog ikke længere. Hverken organisationer eller enkeltpersoner var for alvor parat til at kaste sig ind i den politiske fase. Var det økonomien eller det forhold, at de organisationer, der formelt stod som støtter ikke når det kom til stykket kunne mobilisere andet end arbejdet i en enkeltsags-organisation?

Faktum er, at omkring 1930 havde Det nye Samfund og Fælles Maal i varierende grad præsenteret organiserede bud på hvordan individuel praksis her-og-nu kunne være med til at forme fremtiden. Men begge organisationer var stagneret på dørtrinnet til det landsdækkende projekt, der var deres mål. I det følgende vil vi se på den transformation de to projekter herefter undergik.

Livsreform som jordreformens fremtidsmål (J.A.K.)

Den tredje model for koblingen mellem livsreform og politisk forandring findes i det projekt, som Kristiansen oprettede som erstatning for Det nye Samfund. Måske var det i frustration over det mislykkede forsøg på at skabe en idealistisk organisering nedefra. I hvert fald skiftede Kristiansen fokus og opbyggede et projekt, der ikke i samme grad var betinget af andres fremtidspraksis. I 1931 grundlagdes en organisation med navn efter tidsskriftet Jord, Arbejde, Kapital: J.A.K. Denne næste fase af Kristiansens politiske projekt tog altså både navn og udgangspunkt i produktionsfaktorerne men var ikke bundet til etableringen af en konkret utopi på det individuelle mikroplan – i hvert fald ikke i sin første fase. Derudover var der ikke den helt store forskel. De grundlæggende principper byggede videre på jordreformen i arven efter Samstyreibevægelsen og Gesell: Et af omdrejningspunkterne var opgøret med renterne gennem en udvidelse af Det nye Samfunds system med tilgodehavendesedler. J.A.K. udstedte således værdibeviser baseret på medlemmernes jordværdi, dvs.

---

56 Vegetarisk Tidsskrift 1931, 4, s. 49.

Et af J.A.K.s værdibeviser. De to trekanted i midten symboliserer henholdsvis det fremtidige samfunds stræben fra jorden og op, henholdsvis den nuværende tilstand hvor teknikken har ledt nedad til åndløs materialisme – stjernelogoet er formentlig samtidig inspireret af teosofferens tegn. (Ulrichsen 1977, s. 31-33). Forfatterens eksemplar.

forankret i de "naturlige Værdier" (primært jord). På kort sigt var det tænkt som et redskab til at sikre landbefolkningen mulighed for at realisere penge uden at tage lån med renter. På langt sigt som grundlaget for en radikal forandring af samfundet til det, som Kristiansen med en sprogbrug, der var udbredt i livsreformmiljøerne kaldte "en bestemt Orden og Harmoni".⁵⁷

I 1930ernes landbrugskrise fik dette system en bemærkelsesværdig opbakning fra i hvert fald ca. 35.000 mennesker hovedsagelig inden for landbruget, som var den primære målgruppe. Organisationens værdipapirer antog et omfang, som er anslået til ca. 1½% af den samlede pengemængde i Danmark – lokalt væsentligt mere, fordi J.A.K. stod stærkest i relativt tyndtbefolkede landområder.⁵⁸ 'En form for pyramidespil' har onde tunger kaldt det, for værdien eksisterede indtil videre kun i kraft af, at deltagerne anerkendte værdibeviserne, som var baseret på værdien af deres ejendomme. Men netop derved var det oplagt en form for fremtidspraksis: Medlemmerne udlevede et økonomisk system, som i sin logiske konsekvens kun fuldt ud ville kunne virkeliggøres inden for et andet økonomisk system.

Inden for denne store bevægelse havde livsreformens kerneideologi til gengæld en mere diffus rolle. Medlemmerne behøvede blot at acceptere den økonomiske model ved tilslutning til J.A.K. Denne var ganske vist på et ideologisk plan baseret på livsreformprincipperne om et naturligt opgør med det bestående samfund. På de in-

57 Ulrichsen 1978, s. 30. Gesell definerede sin teori stort set enslydende (Wemeyer-Kolwe 2017, s. 32).

58 Ulrichsen 1978, 81.

dre linjer fastholdt Kristiansen den naturlige praksis som det ønskværdige grundlag for et godt fremtidigt samfund, som omfattede både vegetarisme, tobaksmodstand og også vaccinationsmodstand, samt en religiøs grundholdning – sidstnævnte byggede som nævnt fra midten af 1920'erne på den østligt inspirerede Mazdaznan-religion, der både i Tyskland og Storbritannien var nært knyttet til en livsreformlivsstil. Og alt tyder på, at han og inderkredsen forestillede sig, at den slags værdier skulle gøre sig gældende efter J.A.K.s endelig succes med at omskabe samfundet. Disse holdninger blev tilsyneladende i vidt omfang delt af J.A.K.s ideologiske inderkreds, som også levede efter den individuelle fremtidspraksis.⁵⁹ Men for de fleste af J.A.K.s tusinder af tilhængere var den primære attraktion, at projektet gav landets større og mindre landbrugere et tilsyneladende bæredygtigt alternativ til de traditionelle partier og landboorganisationers løsningsmodeller for landbrugskrisen. Ved medlemsmøder og i foreningstidsskrifterne blev man kun i begrænset omfang præsenteret for Kristiansens holdninger.

Ud fra et fremtidsperspektiv ændrede livsreformprincippernes rolle sig dermed for den brede målgruppes vedkommende – fra både at være middel og mål til kun at være det sidste. Det individ, der havde tilsluttet sig bevægelsen med økonomiske og politiske motiver, kunne kort sagt nøjes med et svar, der vedrørte disse områder – selvom det samme svar for inderkredsens vedkommende var snævert forbundet med udlevelsen af den individuelle fremtidspraksis. Det virker som en pragmatisk og måske taktisk løsning. Der er dog også tegn på, at Kristiansen også ønskede at præsentere et tydeligere 'naturligt' svar på det landbrugsmæssige og politiske felt; i hvert fald knyttede J.A.K. tæt kontakt til den spirende biodynamiske bevægelse med principper for et landbrug, som både byggede på nogle af de samme forestillinger og den samme naturlighedsdyrkelse som livsreformen og samtidig i sin omgang med jord og dyr leverede et alternativ til krisen – f.eks. ved at fjerne behovet for import af udenlandsk kunstgødning.⁶⁰ Den individuelle praksis spillede altså umiddelbart en mindre rolle udadtil, men havde ikke desto mindre fastholdt sin autoritet som samlende ideologisk forståelse; som del af grundpræmissen for J.A.K. Og i kraft af J.A.K.s størrelse kunne den derved potentielt få langt større eksponering end i de tidligere politiske projekter.

Netop størrelsen var imidlertid ikke entydigt positiv for J.A.K. i sammenhæng med den politiske forandring, som organisationen stræbte efter. Organisationen udbredte jo et eget økonomisk system, som (endnu) ikke var bæredygtigt og i sin virkeliggørelse ville kræve en omkalfatring af hele den danske økonomi. For myndighederne førte det til frygt for konsekvenserne ved et sammenbrud for tilliden til værdipapirerne – ud over at disse mindede stærkt om udstedelse af egne (og dermed ulovlige) penge.

---

59 Andersen 2006.

60 Eli Hjorth; Kristiansen interesserede sig for biodynamisk landbrug, fordi dette gengav landbruget "... dets gamle Forhold til den levende Natur" citeret fra J.A.K.-Bladet 7/1 1936 efter Ulrichsen 1978, s. 186. Uden årstal.

Det var baggrunden for, at staten i 1933-1934 gennemførte en række love, der skred direkte ind imod centrale dele af J.A.K.s grundlag for jordbaseret værdi og udlån til erhvervelse af jord.⁶¹ I løbet af kort tid betød det, at J.A.K. fra 1934 sygnede hen og frem til i dag primært har været en mindre organisation med basis i mere traditionelt bankudlån. Idealerne har dog været intakte, og det samme gælder tilknytningen til mange livsreformprincipper, som bl.a. i efterkrigstiden fandt udfoldelse gennem en nær tilknytning til den antroposofiske og biodynamiske bevægelse.⁶²

Højredrejning og opgør med individuel fremtidspraksis

Da J.A.K. gik tilbage, var også Fælles Maal nedlagt eller i det mindste i dvale. På omslaget af den sidste årgang af bladet *Fælles Maal* hed det under overskriften "Fatismen": "I Danmark er der i de senere Aar stilfærdigt dannet en Landsbevægelse, hvis Maal er at fremme Oplysningen om den praktiske videnskabelige Organisation af Produktionslivet i alle Retninger".⁶³ Fælles Maals og Hjemstedsbevægelsens ledende kræfter Vodder og Wöldike var nu aktive i organisationen F.A.T. (forkortelse for "Fremstilling, Afsætning, Produktion"), som var stiftet i 1926 af ingeniør Erik Zimsen. Dette betød imidlertid et brud med den individuelle livsreformpraksis som vejen til et andet samfund. F.A.T. byggede nemlig på et korporatistisk princip for organisering af samfundet i sektorer baseret på produktionen, og der optræder ikke referencer til individuel fremtidspraksis i organisationens skrifter. Derfor og fordi F.A.T.s projekt kun gjaldt det politiske og økonomiske plan, glider det som sådan ud af fokus for denne artikel. Organisationen er imidlertid værd at strejfe, fordi den sammen med den samtidige udvikling i J.A.K. peger på en politisk radikaliserings af en del af livsreformens tankegods, som ofte har været forbundet med 1930ernes autoritære bevægelser, fremfor alt nazismen.

Et oplagt dansk eksempel er Hans Scherfigs roman *Idealister*, hvor satiren over netop sammenhængen mellem individuel livsstil og politiske fremtidsvisioner udgør et hovedomdrejningspunkt – bl.a. med fokus på nogle af de grupper, som er beskrevet i denne artikel.⁶⁴ Her latterliggøres F.A.T. og J.A.K. under ét som organisationen GUF ledet af en autoritær "cand. phil. Sivertsen", som er en fiktiv sammensmeltning af Kristiansen og Zimsen. Da en meningsmodstander tilsyneladende trækker tæppet væk under organisationens (Gesell-inspirerede) princip om valutaens værditab ved opsparring, trumfer Sivertsen (forbilledligt for denne artikels emne) med, at – "[v]egetarisk levevis er det etiske grundlag for al social udvikling" (valutaens værditab er intet problem, fordi grøntsager sagtens kan holde sig i ugevis, selvom de er købt

---

61 Ulrichsen 1978, s. 96-97.

62 Eli Hjorth. Uden årstal.

63 Fælles Maal, omslag 1927-28.

64 Scherfig 1975.

på lønningsdagen).⁶⁵ Det er som nævnt et udsagn, der kun passer med J.A.K, eftersom intet tyder på, at Zimsen var vegetar, eller at individuel praksis spillede nogen særlig rolle i F.A.T. Her er det imidlertid centralt, at Sivertsen i Scherfigs fortsættelse *Frydenholm* fremstilles entydigt som nazist. Dette svarer både til F.A.T.s direkte transformation til Dansk Samlings- og Korporationsparti i 1936 -⁶⁶ på dette tidspunkt var både Vodder og Wöldike døde, i henholdsvis 1934 og 1935. Og til, at J.A.K. efter statsindgrebet indgik i direkte samarbejde med DNSAP (dog efter et noget naivt forsøg på at etablere samarbejde med både kommunister og nazister). At alliancen ifølge Ulrichsen mest skete af opportunistiske årsager,⁶⁷ gør det ikke moralsk bedre – men dog mere kompliceret ideologisk.

En forklaring på J.A.K.s og F.A.T. stærke højredrejning er, at systemkritikken i kombination med den økonomiske opfattelse af samvirken mellem produktionsformerne ligger tæt på en fascistisk korporativisme. Selvom denne opgivelse af de individuelle principper dels fandt sted i en ny organisation uden tydelige livsreformvisioner, dels måske skyldes trist opportunistisme, er det næsten uundgåeligt at se en fællesnævner i endnu en bølge af inspiration fra livsreformens kerneland.

Sagen er, at disse danske tilfælde skete på en større baggrund. I Tyskland stod de nye magthavere på samme tid bag en blåstempling af naturhelbredelse og støtte til et nyt nazistisk *Gesellschaft für Lebensreform*.⁶⁸ Det var beslutninger, som blev gennemført netop med henvisning til det ideologiske sammenfald mellem de oprindelighedsdyrkende og modernitetskritiske nazister og livsreformens grundprincipper. Det er en udvikling, der har ført til argumentet om, at der går en direkte linje fra de naturdyrkende gruppers modernitetskritik og den personlige optimering, som var kernen i livsreformens fremtidspraksis – til nazismens og de fascistiske bevægelers programmer for kropslig forbedring og antimodernisme.

Så meget mere interessant er det, at princippet om individuel praksis som grundlag for politisk forandring i de danske organisationer tilsyneladende forsvandt med højredrejningen. Det er f.eks. hér, man tydeligst møder et brud med den individuelle praksis i J.A.K., eftersom tilknytningen fandt sted i etableringen af politiske programmer, som ikke lokaliserede forandringsprocessen på det individuelle plan. J.A.K. tog dog ikke skridtet fuldt ud til en egentlig parlamentarisk organisation, sådan som samarbejdet med DNSAP ellers kunne have lagt op til.

I nyere forskning i livsreformbevægelsen har den entydige determinisme i koblingen mellem nazisme og den form for naturdyrkelse, som fandtes i livsreformen været anfægtet; selv om såkaldt 'völkische' grupper var udbredt i tysk vegetarisme, naturisme, naturhelbredelse osv., var det selv dér langt fra et flertal af livsreformtilhængere, der var højreorienterede før den nazistiske magtovertagelse. Og en stor

---

65 Scherfig 1975, s. 56

66 Hansen 1982, s. 36.

67 Ulrichsen 1978, s. 114ff.

68 Se f.eks. Fritzen 2006, s. 64ff.

del af organisationerne havde indtil da direkte tilknytning til arbejderbevægelsen.⁶⁹ Muligvis er begrebet fremtidspraksis i virkeligheden et perspektiv til at anskue problematikken: Individuel handling som grundforudsætning for samfundsforandringen stemmer umiddelbart bedre med de ultrademokratiske visioner, som lå i f.eks. Samstyret end med autoritære bevægelser, der opbygges omkring en førerskikkelse. Hvilket naturligtvis ikke er det samme som, at disse mennesker ikke kan være tilhængere af mange af de samme grundforståelser (om f.eks. race), som kan genfindes i deres autoritære modstykker.

Som helhed fastholdt langt størstedelen af den danske livsreformbevægelse i mellemkrigstiden enten tilknytningen til Retsforbundet – eller orienterede sig som de nye organisationer inden for vandrekultur og naturisme længere mod et antiautoritært venstreorienteret standpunkt.⁷⁰

Konklusion

Artiklen har undersøgt den fremtidspraksis, der kom til udtryk i den individuelle livsreform og de politiske projekter i Danmark, som optog den i deres programmer fra sidste århundredeskifte og frem til tiden lige inden anden verdenskrig.

Som det fremgår, var behovet for en gennemgribende samfundsforandring en grundlæggende forudsætning for livsreformbevægelsens fremkomst og for dens eksistensberettigelse i egen forståelse. I den vegetariske bevægelse, som havde rod i den samfundskritik, der tidligt blev udtrykt af Eduard Baltzer, var vegetarisk hverdagspraksis i sin essens et svar på strukturelle og kulturelle defekter ved det moderne liv. Den var kort sagt fremtidspraksis. Manglen på et fælles politisk program var således ikke udtryk for en holdning om, at problematikkerne kun eksisterede og kunne løses på det individuelle plan: Det handlede snarere om prioritet; det individuelle plan var det centrale, det mest påtrængende. Den vegetariske organisations opgave var livs-tilsforandring; andre måtte tage sig af det sekundære, det politiske – måske med en vis tiltro til at en kollektiv frivillig forandring af sig selv ville motivere en gennemgribende samfundsforandring, når livsreformen vandt opbakning.

Som artiklen viser, betød manglen på fælles program ikke, at der opstod væsentligt forskellige bud på, hvordan et samfund i harmoni med naturen kunne skabes. De beskrevne politiske projekter ønskede alle at inkorporere og realisere livsreformens praksisser gennem decentral organisering, fokus på landområderne og en kapitalismekritik, der adskiller sig fra den socialistiske. Som beskrevet kan det virke logisk, næsten uundgåeligt i lyset af livsreformens individuelle fokus og kritik af moderniteten. Det kunne være interessant at undersøge, hvordan denne ideologiske forestilling

---

69 Williams 2007, s. 4-7.

70 Henschen 2021B.

måtte have påvirket andre og senere politiske og sociale projekter i Danmark. Uanset hvad viser det, at livsreformbevægelsen fostrede en samlet set ret ensartet form for fremtidspraksis inden for rammen af en ret konsistent politisk tænkning.

I forhold til indordningen af det individuelle niveauets praksis er der dog tale om tydeligt forskellige bud. Det første ligger ikke langt fra den moderne individorienterede aktivisme: Ved at støtte en praksis, f.eks. ved at spise mere vegetarisk eller dyrke forskellige former for kropskultur osv. er man allerede på vej til at skabe en anden tilværelse. I samspillet mellem Samstyret og de danske vegetarer, finder man en mellemform, hvor udlevelsen af det politiske i sig bliver en form for (både individuel og kollektiv) fremtidspraksis – samtidig med at det eksplicit politiske niveau er noget, der varetages af andre (senest gennem støtte til Retsforbundet). Det nye Samfund og Fælles Maal integrerer derimod både den individuelle fremtidspraksis og mere eller mindre klare politiske programmer. I Det nye Samfund kobles dette til bosættelsesvisionen, hvor det politiske består i etableringen af det naturlige samfund inden for et bestemt geografisk område med egen styring og egen økonomisk model. I Fælles Maals første fase var strategien at politisere – man kan sige 'fremtidsgøre' – allerede eksisterende sociale bevægelser med tilknytning til livsreformbevægelsen – senere var den bosættelse. Organisationen J.A.K. præsenterer derimod i sin væksttid en tilnærmelse til mere entydigt politiske bevægelser, hvor den individuelle fremtidspraksis nok var et ideal og en grundsten indadtil, men ikke spillede en fremtrædende – i hvert fald særlig synlig – rolle i de konkrete, politiske og økonomiske strategier. I J.A.K.s nedgangstid antydes imidlertid et mere rent politisk felt, hvor individuel fremtidspraksis ville blive irrelevant – det er dét, der viser sig ved at perspektivere kort til organisationen F.A.T. og den autoritære højredrejning i dele af livsreformbevægelsen.

De forskellige eksempler, som kort er fremstillet, viser noget af den kompleksitet i spændingen mellem det individuelle livsstilsniveau og det politiske forandrende, som ligger i artiklens brug af begrebet 'fremtidspraksis' (i hvert fald i en større skala): Der var en gennemgående forståelse af, at den individuelle praksis kunne føre til en generelt bedre fremtid, hvis den realiseredes på samfundsplan – men alligevel begrænset opbakning til projekter, der faktisk forsøgte at realisere dette politisk. På baggrund af det beskedne antal af aktive støtter og projekternes varighed bør man dog ikke entydigt afskrive de nævnte bevægelser som rent marginale. For det første drejer det sig om en række organisationer, der har været drevet af markante personer, og deres eksponering har været langt større i miljøer af sympatisører. Så også ud over de organisatoriske rammer har de formentlig udgjort en positiv eller negativ referenceramme for synet på den form for individuel praksis og bud på politisk forandring, som livsreformtraditionen præsenterede. For det andet foregriber de senere betydningsfulde strømninger. Tilsammen viser projekterne nogle modeller for sammenhængen mellem individuel livsstil og politisk forandring, som er genkendelige fra nutiden. Uanset om det er sammenfald eller direkte kontinuitet, er det grundlaget for den forbindelse, der eksisterer mellem århundredskiftets og mellemkrigsti-

dens naturdyrkende ungdomskulturer og dens senere panderter – i første omgang i 1960'erne og 1970'erne, senere i bl.a. miljøbevægelserne. Og historien kan som sådan forhåbentlig give perspektiv ud over livsreformbevægelsen selv.

Litteratur

- Anonym 1907: *Samfundslugen for humane Bestræbelser – Program 1907*. V. Figgé og E. Kristensen Bogtrykkeri
- Andersen, Jenny 2006: "J.A.K. – som jeg har lært det at kende...". J.A.K.-bladet, nr. 5.
- Baltzer, Eduard 1882 (1867): *Die natürliche Lebensweise*. Hartung & Sohn.
- Baltzer, Eduard 1873 A: *Ideen zur socialen Reform*. Förstemann.
- Baltzer, Eduard 1873 B: "Vegetarianismus und Socialismus". Vereinsblatt für Freunde der Natürlichen Lebensweise, 53.
- Barlösius, Eva 1997: *Naturgemäße Lebensführung. Zur Geschichte der Lebensreform um die Jahrhundertwende*. Campus.
- Baumgartner, Judith 2017: ""unter Gleichgesinnten wohnen" – die vegetarischen Siedlungsgründungen Eden-Oranienburg und Mote Veritá im Vergleich". Alan Nothnagle og Carl Holmberg (red.): *Auf freiem Grund mit freiem Volke*. Edition Graugans, s. 115-124.
- Bilz, Friedrich Eduard 1904: *Der Zukunftsstaat: Staatseinrichtung im Jahre 2000*. Verlag F.E. Bilz.
- Bjørner, Signe 2002 (1934): *En verdenstankes vækst i vort folk*. Retsforbundet.
- Bloom, C. 2013: "Vegetarian Revolutionaries". C. Bloom: *Victoria's Madmen*. Palgrave Macmillan, London, s. 219–232. https://doi.org/10.1057/9781137318978_16
- Bonde, Hans 2019: *Sundhedsapostlen J.P. Müller: Det kropsligt moderne gennembrud, 1864-1904*. Syddansk Universitetsforlag.
- Broegård, Arne 1990: *Nøgle til Hans Scherfigs Frydenholm*. Solitude.
- Buchholz, Kai, Latocha, Rita, Peckmann, Hilke, Wolbert, Klaus (red.) 2001: *Die Lebensreform. Entwürfe zur Neugestaltung von Leben und Kunst um 1900*. Häusser Media Verlag.
- Christensen, Erik 2011: *Borger i tre verdener. Johannes Hohlenbergs økonomisk-politiske filosofi*. Syddansk Universitetsforlag.
- Christensen, Severin 1949 (1911): *Retsstaten: En fremstilling af det offentlige livs etik*. Danmarks Retsforbund.
- Christensen, Steen 1956: "Ultra-Demokrati". *Dagbladet Information*, 21. april, s. 4. "Samfundslugen", *Dagens Nyheder* 6. maj 1907.
- Elvander, Nils 1952: "Danmarks retsforbund. Ideer och historia". *Statsvetenskaplig tidskrift*, s. 81-110.
- Fabian et al. 2015: "Protestens taktikker, traditioner og teorier". *Slagmark – tidsskrift for idéhistorie*, 71, s. 11-27.

- Fians, Guilherme 2022: "Prefigurative Politics". Felix Stein (red.): *Open Encyclopedia of Anthropology*. <https://www.anthroencyclopedia.com/entry/prefigurative-politics> (Besøgt 14/6 2024) doi:10.29164/22prefigpolitics
- Fritzen, Florentine 2006: *Gesünder leben: Die Lebensreformbewegung im 20. Jahrhundert*. Frantz Steiner Verlag.
- Gundelach, Peter 1988: *Sociale bevægelser og samfundsendringer*. Politica.
- Halse, Sven og Henschen, Daniel 2020: *Mikkel Hindhede og kampen om danskernes kost*, Aarhus Universitetsforlag.
- Hansen, Jesper Vang 1982: *Højreekstremister i Danmark 1922-1945*. Odense Universitetsforlag.
- Hein Rasmussen, Søren 1997: *Sære alliancer. Politiske bevægelser i efterkrigstidens Danmark*. Syddansk Universitetsforlag.
- Henschen, Daniel 2022: "I balance med naturen: et bæredygtighedsbegreb i den danske livsreformbevægelse 1890-1930", *Temp*, 12, s. 71-78.
- Henschen, Daniel 2021A: "Landsforeningen mod tvangsvaccination". *Temp*, 23, s. 79-104.
- Henschen, Daniel 2021B: "Alternative sommerlejre viste vejen for festivalerne". *Politikens Historiemagasin*.
- Krabbe, Wolfgang 1974: *Gesellschaftsveränderung durch Lebensreform*. Vandenhoeck und Ruprecht.
- Larsen, Michael 1901: *Naturhelbredelsen: en Sundhedslære fra vegetarisk Synspunkt*. Gyldendal.
- Lodahl, Anders Bank og Hansen, Jørn 2018: *Skodsborg Badesanatorium: Persilleslottet som blev Nordens største kursted*. Syddansk Universitetsforlag.
- Nothnagle, Alan og Holmberg, Carl 2017: "Vortwort zur Erstauflage 1999". Alan Nothnagle Carl Holmberg (red.): *Auf freiem Grund mit freiem Volke*. Edition Graugans, s. 13-19.
- Nye Veje*. Tidsskrift udgivet af I.U.L. (International Ungdoms Liga).
- Nyvang, Caroline 2010: "Medie og måltid – danske trykte kokebøger i 1800-tallet: Syn på mad og drikke i 1800-tallet". Ole Hyldtoft (red.). *Syn på mad og drikke i 1800-tallet*. Museum Tusulanum.
- Pedersen, Johan 1905: "Selvstyre fra neden: Nogle Bemærkninger om rationelle Selvstyreprincipper". *Dansk Tidsskrift*, s. 295-303.
- Pontoppiddan, Knud 1886: *Neurasthenien: Bidrag til Skildringen af vor Tids Nervøsitet*. Særtryk af Bibliothek for Læger.
- Program for den 4. nordiske Sundhedsuge*.
- Rothschuh, Karl E. 1994: *Naturheilbewegung, Reformbewegung, Alternativbewegung*. Hippokrates-Verlag.
- Seiling, Max 1894: "Om Vegetarianismen". Helene Seiling: *Kortfattet vegetarisk Kokebog*. Lehmanns og Stages Forlag, s. 5-10.
- Solblink: Tidsskrift for vegetarisk Livsførelse*. Dansk vegetarisk Forening, 1908-1924.

- Spencer, Colin 2016: *Vegetarianism: A History*. Grub Street Publishing
- Stolare, Martin 2003: *Kultur och Natur: Moderniseringskritiska rörelser i Sverige 1900-1920*. Karlstads Universitet.
- Sundin, Bosse 1986: "Vägen till Idealtillvaron: Saxon och vegetarismen". Ronny Ambjörnsson: *Framtidens tjänst: ur folkhemmets idéhistoria*. Gidlund, 77-101. *Sundhedsbladet – Populært Hygiejnisk Tidsskrift for Hjemmet*.
- Tidsskriftet *Sam-Styre: Organ for Samstyresagen*. Dansk Andels-Forlag, 1907.
- Ulrich, Justus 2001: „Die Reformation des 20. Jahrhunderts. Religionswissenschaftliche Anmerkungen zu bildungsbürgerlichen Orientierungsversuchen in der ‚Klassischen Moderne‘“. Kai Buchholz et al. (red.): *Die Lebensreform*. Institut Mathildenhöhe, s. 187-91.
- Ulrichsen, Niels 1978: *J.A.K. – en dansk krisebevægelse*. Den danske historiske Forening.
- Wedemeyer-Kolwe, Bernd 2017: *Aufbruch: Die Lebensreform in Deutschland*. Philipp von Zabern Verlag.
- Williams, John Alexander 2007: *Turning to Nature in Germany: Hiking, Nudism, and Conservation, 1900-1940*. Stanford university Press.
- Vegetarisk Tidsskrift*. Dansk vegetarisk Forening, 1924-1940.
- Vore Sange 1916*. Dansk vegetarisk Forening, Nordisk Sundhedsforlag 1916.
- Aalborg Stiftstidende*, 12. juli 1904.

Utrykte kilder

Eli Hjorth, Anonymt, utrykt manuskript, Dansk Biodynamisk Landsforenings arkiv.

English Summary

The article examines future practice in a number of political organisations that sprung from the 'life reform movement' (supporters of vegetarianism, natural healing, etc.) in Denmark in the years between ca. 1900 and ca. 1940 with a focus on the relationship between individual lifestyle choices and political change.

By supporting a certain practice, e.g. by eating more vegetarian or exercising body culture, etc., according to the life reformers, one was already on the path towards a better existence. However, to promote the transition to a 'natural' society, a number of life reform activists tried to build organisations that worked for social and political change. Despite differences in how to integrate the individual-level future practice in the political project, the projects are much in line when it comes to their goals: The political projects described all aimed at incorporating and realising the practices of life reform through decentralised organisation, a focus on the rural areas, a critique of capitalism and support for the land reform politics.

Nina Toudal Jessen. Videnskabs- og miljøhistoriker. Postdoc ved Saxo-Instituttet, Københavns Universitet og Kulturgeografisk Institut, Stockholms Universitet. Hendes igangværende DFF-projekt *Dry Lands, Wet Soils* undersøger tørlægning, dræning og grundforbedring i det 20. århundredes danske landskab og spørger til disse praksissers konsekvenser for nutidens landbrug og landskab.

Keywords: Planlægning, infrastruktur, landbrugsudvikling, fremtider, ingeniørvidenskab.

LAND(BRUG)ETS FREMTIDER – PLANLÆGNING OG LANDBRUG I 1960ERNES DANMARK

Gennem to spor undersøger artiklen forestillingen om planlægning og styring af fremtidens arealanvendelse i 1950erne og 1960erne: Det ene spor opruller et forslag til egns- og byplanlægning på Vestsjælland. Det andet spor fremlægger en række større dræningsarbejder, som blev foretaget i Åmosen på Vestsjælland mellem 1957 og 1966.

Artiklen spørger til, hvordan forestillinger om fremtidens arealanvendelse kom til udtryk henholdsvis gennem planer og ideer på den ene side, og så den fysiske konkrete, ombygning af landskabet på den anden. I artiklen viser jeg derfor, hvordan by- og industriudvikling blev samtænkt i planlægningen, mens landbrugets arealer blev holdt ude. For byers og industriens arealplaner var der specifikke krav til fremtidens Danmark og et ønske om at styre arealanvendelsen, mens landbrugets arealer ikke var indtænkt her. Dermed blev kun en del af det danske landskab indlemmet i fremtidsbilledet. Landbrugets fremtid var i stedet indbygget i dræningens og afvandingens rationale i form af fremtidige udviklingsmuligheder. Hvor industriens fremtid blev planlagt, blev landbruget i stedet formet af teknisk og ingeniørmæssig ekspertise, som omdannede mosejord til landbrugsjord.

I 1962 skete to ting uafhængigt af hinanden, der omhandlede Vestsjællands fremtid. For det første publicerede civilingeniør Poul Lyager og arkitekt Ole Thomassen publikationen "Vestsjælland. Program for en Egnspanlægning". Over 50 sider i landskabsformat udlagde ingeniøren og arkitekten mulighederne for udviklingen af Vestsjælland frem mod år 2000. Baggrunden for publikationen var dels diskussionen om en broforbindelse over Storebælt, dels at der i 1960 var kommet Principskitse til Egnspan for Storkøbenhavn.¹ Principskitsen udstak retningslinjer for hovedstadens udvikling og dens trafikårer. Som svar måtte der derfor frembringes forslag til vejlinjer, trafikårer og industrielle udviklingsmuligheder i det vestsjællandske. Det var ikke en juridisk eller politisk plan, men et oplæg til debat om den fremtidige udvikling af industri, trafik og bebyggelse i det vestsjællandske.

Midt i den egn, som egnsplanen omhandlede, strakte og strækker Åmosen sig som et bredt bælte mellem de nuværende Kalundborg, Holbæk og Sorø kommuner. Området er ca. 36 km² stort og er præget en bred, flad ådal, omkring Åmoseå. I dette område færdiggjorde entreprenørfirmaet Rasmussen og Schiøtz på vegne af Det danske Hedeselskab, Statens Landvindingsudvalg og en lang række lodsejere i 1962 den anden store dræning og uddybning af Halleby og Åmose Å efter fire års arbejde med gravemaskiner, oprensning og omlægning af åen.² Reguleringen af å-løbet skulle hjælpe fremtidens landbrug med at tage form, og uddybningen skulle sikre effektiv afvanding af i omegnen af 3300 hektar. Efter planen ville afvandingen tilgodese omkring 140 lodsejere. Et projekt af denne størrelse var et landvindingsprojekt, som tørlagde en region og ikke blot mange lokale dræninger. Formålet var at skabe mere landbrugsjord og forbedre eksisterende arealer – i denne sammenhæng kunne tørrere enge sine steder give mulighed for omlægning fra græs til korndyrkning. Samlet beroede optimismen om landbrugets udvikling i den tidligere – i landbrugets øjne – uproduktive, ustabile og usikre mose på den store ombygning af vandets veje og åens forløb.

Ved at læse disse to hændelser – egnsplanen og den regionale dræning – sammen, vil artiklen vise, hvordan både planlæggere, ingeniører og landbrugets egne på daværende tidspunkt forstod landbrugsjord som en arealanvendelse, der ikke skulle indtænkes og underordnes samme tankegodt som andre arealanvendelser. I artiklen spørger jeg til fraværet af planlægning for landbrugsjord i en tid, hvor planlægning fyldte en væsentlig del af den politiske debat.³ For på den ene side blev fremtidens fysiske rammer aktivt fremskrevet, beregnet og planlagt i forhold til samfundets institutioner og industri, og på den anden side af denne type fremtidspolitik stod landbruget med dets meget håndgribelige og konkrete interesser i landbrugsarealernes

---

1 Lyager og Thomassen 1962.

2 Begge åer udgør samme å-forløb men med forskellige navne alt efter lokalitet. Åen skifter navn flere gange i dens løb fra Valsøille til udløbet i Tissø, men i nærværende artikel anvendes blot Åmoseå, da den inden for afvandsingsområdet primært hedder Åmoseå.

3 Køber 2024, 28ff; Gaardmand 1993, 89; Illeris 2014, 33ff.

tilstand i datiden og i fremtiden. Denne interesse eksemplificerer jeg ved reguleringen og udretningen af Åmose Å, hvor de udtørrede og afvandede mosearealer skulle bidrage til at sikre en landbrugsmæssig fremtid, der ville være præget af mere teknologi, mere fart og mere effektivitet. Hvor egnsplanlægningen på dette tidspunkt var primært et ideologisk, immaterielt værktøj til at påpege ønsker for fremtiden og mangler ved den daværende situation, som ikke direkte forandrede arealanvendelsen eller landskabet, var ombygningen af Åmose Å en fysisk manifestation af forestillingen om landbrugets fremtid.

Analysen og artiklen bygger på planlægningsmateriale, kontrakter og tilsynsrapporter fra Det danske Hedeselskabs omfattende arkiv, hvor Åmose-projektets sagsakter fylder seks hyldemeter. I de mange mapper kan man følge og genskabe planlægningsprocessen og projektets udførelse, og dermed muliggørelsen af det landskab, der er Åmosen i dag. Derudover inddrager jeg Egnspanen for Vestsjælland for at lave en krydslæsning mellem den konkrete ombygning af landskabet og al dens praktik på den ene side og den ideologiske, forestillede fremtid, som et skitseforslag eller planudkast lægger op til på den anden side. Mens den ene type dokumenter går meget tæt på stedet, forbliver Egnspanen på et overordnet plan. Det fælles overlap ligger i fokuset på anvendelsen af arealer. Det er denne sameksisterende brudflade, der interesserer mig, for materialet lægger op til spørgsmål om, hvordan en sektor – landbruget – på et givent tidspunkt både igangsætter konkrete projekter, der omdanner landskabet, mens en anden sfære eller sektor – den offentlige samfundsplanlægning – samtidig forestiller sig og designer en fremtid, der ikke inkluderer den første. Som de to eksempler vil illustrere, var der – og er der, vil jeg argumentere for – en stadig spænding mellem ideologi og praktik, når det kommer til det åbne land og arealanvendelse. De fremtidsforestillinger, der kendetegnede egnsudviklingstanker (og de samtidige landsplanlægningstanker), gjaldt ikke på samme måde for landbruget. Der er en interessant spænding i dette skisma mellem egnsplanens fokus på industriens uforudsigelige udvikling, hvor planlægningen skal sikre plads og handlerum, og så landbrugets fysiske funderede, langsomme forandringer, som kræver kulturanalytisk og historisk fokus. Der var, vil jeg vise, i praksis en skelnen mellem den immaterielle forestilling om fremtiden, som kom til udtryk i planer, og så den praktiske og konkrete styring af fysiske forhold. Derfor har jeg også struktureret teksten ud fra det skalaskifte, som findes i forskellen mellem en plan på papir og et konkret, fysisk projekt. Det handler derfor om forholdet mellem forestillinger om fremtidens fysiske forhold og så styring af de faktiske, fysiske forhold.

Til sidst i artiklen argumenterer jeg for, at denne forhistorie også er relevant for nutidige beslutningstagere og planlæggere, fordi landbrugets særstatus i arealanvendelsen sammen med støtteordninger har besværliggjort grundlæggende strukturelle forandringer af landbrugets arealer. For er det muligt at sige, at relativt ukendte faktorer – såsom industriudvikling – i højere grad er åbne for nye forestillinger, end kendte erhverv som jordbruget? Det lader til, at landbruget både dengang og nu – pga.

dens jordbundne træghed og immobilitet, kun svært kan tænkes radikalt anderledes, end det allerede er.

Med disse nutidige perspektiver in mente udforsker jeg i denne artikel fremtidsperspektivet i dræningen af Åmosen og udviklingen af en egnsplan, og spørger til fraværet af landbruget i den fysiske planlægning, når nu landbrugets arealer trods alt også dengang fyldte det meste af det danske landskab.

At kaste lys over fremtiden: planlægning og projekter

Planlægning handler om at styre nutiden mod en ønsket fremtid. Planlægning er derfor et grundlæggende og uomgængeligt begreb for den moderne stat, og et begreb, der går på tværs af faggrene og på tværs af både statslige budgetter og private erhverv.

Ifølge den tyske planhistoriker Dirk van Laak ligger der i planbegrebet to lag, som ikke altid mødes. Først og fremmest den fysiske planlægning, som i et moderne samfund ses som en infrastrukturel nødvendighed. Her er planlægning særligt et styringsinstrument, der ifølge van Laak må findes for at kunne håndtere et moderne, komplekst samfund. Det andet lag består ifølge van Laak af et indbygget immateriel lag, hvor forestillinger om fremtiden formes og udgør en slags ledetråde for samtidens syn på fremtiden.⁴ I denne artikel illustrerer afvandingen og egnsplanlægningen netop skismaet og forholdet mellem praktik og forestillingsverden. Fremtiden skabes altså både i forestillingerne blandt magthavere og interessenter, men også gennem praktik og teknik – i det, videnskabssociologerne Sheila Jasanoff og Sang-Hyun Kim har kaldt *socio-tekniske forestillinger*.⁵ Det er i dette miskmask af aktører, praksisser og politikker, at fremtiden forstås, formes og påvirkes.

I praksis udspecificeres allehånde forestillinger om fremtiden i planlægningen: befolkningstilvækst eller stagnation, afvandring fra en region mod en anden, eller en forventning om at borgere ville ønske bestemte livstile i fremtiden. Men som Reinhardt Koselleck bemærker folder fortiden og nutiden sig sammen og former, hvilke fremtider, der på et givent tidspunkt kan forestilles. Koselleck påpeger også, at disse forestillinger altid er bundne til rum. Fremtiden er altså ikke uden for tid og sted, men findes som en sammenfoldning af de to.⁶ Idehistorikeren Jenny Andersson understreger, at der for Koselleck gik en lige linje mellem forestillingen om fremtiden og moderniteten, som udmøntede sig gennem vesteuropæiske sekulariseringsproces, og herunder styrkede tiltroen til rationalitet og videnskab som styrende for fremtidens samfund.⁷

---

4 Van Laak 2008, 306–7.

5 Jasanoff og Kim 2015, 4.

6 Koselleck 2018, 27.

7 Andersson 2018, 15.

I denne sammenhæng er det relevant at tænke fremtidsforestillinger, rationalitet og videnskab sammen med fysisk planlægning, fordi de tre netop mødes her. Netop tiltroen til rationalitet og videnskab peger på, at denne form for fremtidstænkning belyses bedst gennem planlægningens historie og særligt, de faglige discipliner der formede planlægningens udvikling. I perioden fra omkring år 1900 begyndte særligt såkaldte tekniske eliter med ingeniørerne i front at fordre en særlig pragmatisme omkring planlægning. Samfundsudviklingen skulle med andre ord bero på teknisk og mekanisk kunnen og udvikling. Gennem teknik og mekanik ville leveforholdene og erhvervsmulighederne forbedres, og her spillede ingeniøren en vigtig rolle som tilsyneladende apolitisk og uvildig ekspert.⁸ Tekniker-eksperter fik, som den tyske historiker Frank Uekötter skitserer, en gennemgribende indflydelse på, hvordan politisk rationalitet blev kædet sammen med ingeniøren og teknikernes planlægningsmæssige faglighed.⁹

I praksis fik ingeniørerne fik en vigtig rolle i forestillingen om en rationel forvaltning og styring af landskabet. Ikke mindst blev ingeniørerne garanter for den fysiske planlægning, som skulle skabe de rum, hvor den rationelle forvaltning kunne passe ind. Skitser, trafiklinjer og kort med fremskrivninger blev en del af den rationelle forvaltnings sprog, og kunne dengang som nu af beslutningstagere og planlæggere bruges til at skabe en forestilling om stort handlerum, når det kommer til fysisk planlægning. Forestillingerne om fremtidens landskab skulle udtrykkes og vises, og dengang som nu udtrykker visualiseringer og kort handlekraft og fremtidssyn.¹⁰ Det vil jeg i denne artikel også illustrere med eksemplet fra den vestsjællandske egnsplan.

Udover gennem planer på papir og i politik spillede spillede tekniker-eksperter i en dansk kontekst særligt en rolle blandt ingeniørerne fra Det danske Hedeselskab. Her gik indgreb i vandforhold og efterfølgende grundforbedring under betegnelsen kulturteknik eller "kulturteknisk vandbygning".¹¹ I videste forstand betegnede kulturteknik både planlægning og udførelse af afvanding, samt efterfølgende grundforbedring gennem detaildræning, spredning af kalk, mergel og gødning. Men kulturteknikbegrebet var også et udtryk for en særlig teknocentrisme, som betonedede teknikens rolle i planlægningspolitikken, og samt teknikens grundlæggende betydning for udviklingen af et moderne samfund og ikke mindst opbygningen af stærke stater. Grundforbedring blev altså stedet for landbrugets praksisser og ingeniørernes beregninger mødtes og smeltede sammen og skulle sikre en stadig udvikling af dansk landbrugs evner og økonomi i en forestilling om et stadigt bedre landbrug. Ingeniøren som planlægger og udfører af fremtidens landskab, spiller derfor en væsentlig rolle i de konkrete eksempler nedenfor.

---

8 Van Laak 2008, 310; Meiske 2021.

9 Uekötter 2018.

10 Olesen, Galland og Hvingel 2016, 67.

11 Stenak 2005, 17.

Den tænkte fremtid: Vestsjælland som egn 1950 og frem

Der var i tiåret 1955-66 en langstrakt debat om planlægningen og styringen af fremtidens samfund, herunder også anvendelsen af det danske areal. Her blev fysisk planlægning blev set som et middel til at styre social og økonomisk udvikling.¹² Beskyttelse af (og bevidsthed om) kulturminder, uddannelsesmuligheder, erhvervsudvikling og infrastruktur blev forsøgt samtænkt og udviklingen koordineret mod fremtidssikrede muligheder for alle borgere i landet.¹³

Debatten om egnsudviklingen i Danmark blev igangsat af vestjyske lokalpolitikere, som frygtede for et forarmet og fattigt Vestjylland, der ville blive hægtet af den industrielle udvikling i det økonomiske opsving i årene efter Anden Verdenskrig.¹⁴ Vestjyderne fokuserede primært på erhvervslivets ulige muligheder i Vest- og Østdanmark, og de deraf følgende sociale uligheder. Denne frygt gjaldt også andre egne af Danmark. I deres behandling af egnsudviklingslovens indvirkning på henholdsvis Holstebro-egnen om Lolland viser etnologerne Jeppe Høst og Sille Radoor, hvordan egnsplanlægningen blev skubbet frem af lokale erhvervsinteresser og erhvervs klubber – hvilket dog ikke i sig selv sikrede regional udvikling, men at det først var da, der kom en debat om beskæftigelse og såkaldte arbejdsløshedsøer, at egnsudvikling blev et politisk og økonomisk emne.¹⁵ Det medførte indførslen af Egnsudviklingsloven i 1958, som skulle sikre udviklingsmuligheder på tværs af landet gennem udligningsstøtte, hvor fattigere egne kunne søge støtte til erhvervsudvikling. I en bredere kontekst fyldte spørgsmålet om magtforholdet mellem hovedstaden og resten af Danmark, hvor København blev forstået som centrum og resten som potentiel periferi. Væksten i hovedstadsområdet i 1950erne sugede arbejdskraft fra resten af landet, og efterlod arbejdsløshedsøer andre steder.¹⁶

Diskussionen og problematikkerne førte til, at en lang række kommuner satte gang i udarbejdelsen af egnsplaner for deres områder.¹⁷ Generelt koncentrerede planlæggerne sig om byernes og infrastrukturens udvikling, hvor tegninger, kortbilag og projekter angav byen og småbyens udvikling. De dele af planlægningen, der handlede om det åbne land, fokuserede på vejlinjer, skovrejsning og fredningspotentialer og dette ofte ud fra et hensyn til infrastruktur og udvikling af industri.

Det var denne plantradition, som også Egnsplanen for Vestsjælland skrev sig ind i. Det var de to amter – Sorø og Holbæk – der sammen med købstadskommunerne Korsør, Skælskør, Kalundborg og Slagelse bestilte planen, som blev udarbejdet som

---

12 Kristensen 1966; Vejre 2016. Se også: Kaufmann og Ott 1968.

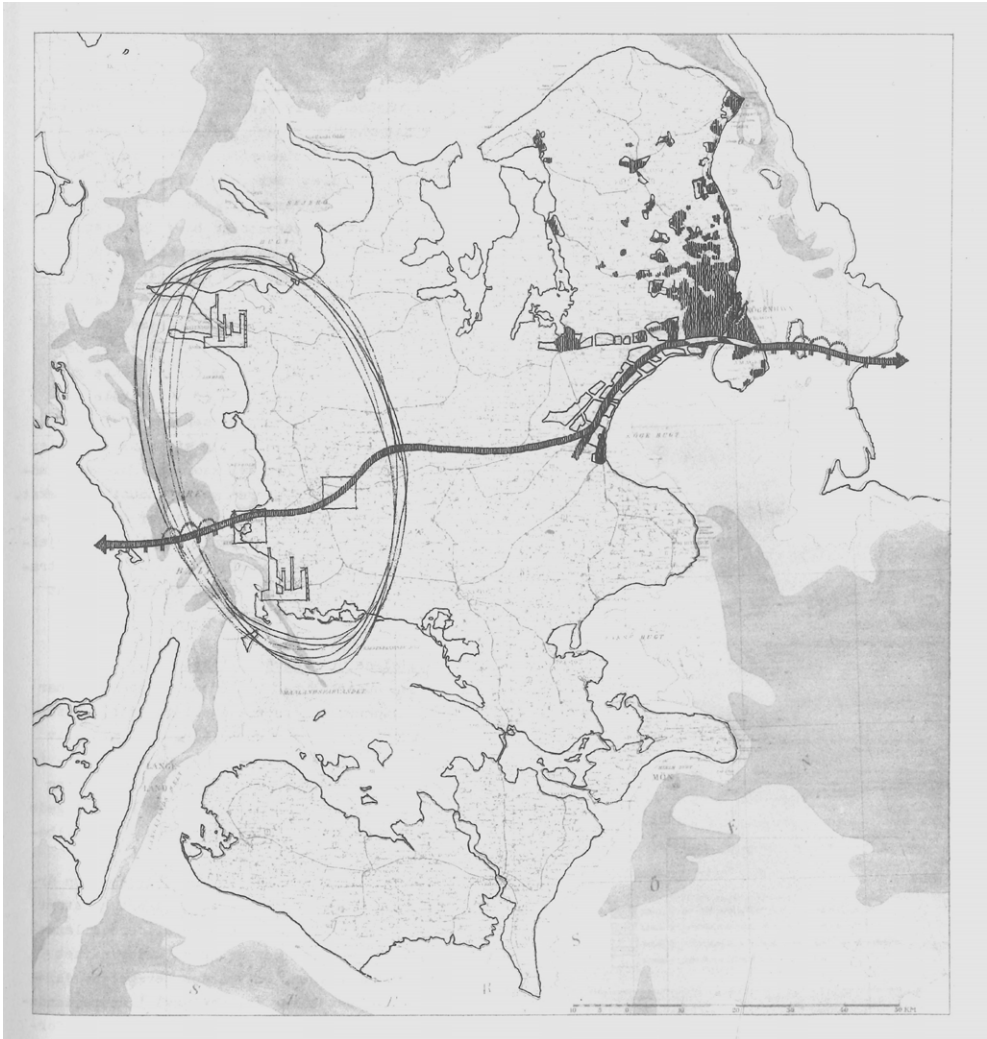
13 Illeris 1998.

14 Møllgaard 1977, 81.

15 Høst og Larsen 2016.

16 Møllgaard 1981, 91.

17 Illeris 2014.

"Plan 1" angiver egnen som helhed med den skraverede oval. Bemærk både Storebæltsbroen og Øresundsbroen er angivet som fremtidige trafikale årer.

Kilde: Lyager og Thomassen: "Vestsjælland. Program for en egnspanlægning" 1962.

svar på Hovedstadsplanen for København, der angav de infrastrukturelle, trafikale og økonomiske udviklingsplaner for Storkøbenhavn.

I publikationen afgrænses Vestsjælland som egn til Kalundborg i nord til Korsør i syd. Så selvom det var de to amter, der bestilte rapporten, afspejlede afgrænsningen hverken gamle herreds eller amtsgrænser og på den måde præsenterede planen en ny inddeling af området, som snarere orienterede sig mod bevægelseslinjer og infrastrukturelle forhold, end traditionelle geografiske skillelinjer. Som så mange andre af tidens publikationer ledsagedes teksten af illustrative kort, der på stiliseret vis afgrænser Vestsjælland som egn, og illustrerer tekstens pointer på let afkodelig vis, som planlægningsideer allerede da havde en lang tradition for.

Egnen forstås her som en udviklings- og forandringsmulighed, og det er nærliggende at læse planen som et forsøg på at skabe en ny lokal samhørighed i et område, hvor man tydeligt gik imod en overvægt af industriarbejdspladser. På daværende tidspunkt var størstedelen af egnen præget af landbrug, men i Kalundborg var der begyndende industriel udvikling, mens kystområderne mod Storebælt var vidne til en stærk udbygning af sommerhusområder. Industri- og bebyggelsesudviklingen var derfor planens hovedfokus, og den kredsede i sin helhed om erhvervs- og bosætningsmuligheder på Vestsjælland. Ikke mindst fokuserede forfatterne udviklingen af egnen som et modstykke til hovedstaden. Der var tale om formodninger og anvisninger til fremtidige prioriteringer, samt oplæg til styring af især trafik og uddannelse, som begge var væsentlige komponenter i den daværende samfundsplanlægning. De to elementer er interessante for de peger begge på mobilitet som en uundgåelig del af fremtidsforståelsen og som et afgørende redskab for udvikling. Privatbilismen var relativt ny, men stærkt stigende, lige som uddannelseslandskabet ændrede sig med skoleloven af 1958, hvor realskoler gav anledning til skolebørn nu også skulle være mobile. Det var dermed både fysisk og social mobilitet, der skulle angives en retning for.¹⁸ En del af egnsplanens formål var således også at anspore til lokale diskussioner om interesseafvejninger og en form for styring af især trafikal udvikling lokalt på egnen, samt de infrastrukturelle muligheder der knyttede sig til samtidens debat om en broforbindelse over Storebælt (Broen blev indviet i 1998). Diskussionen foregik dog allerede dengang, hvilket også understreges i planlæggerens lange tidsperspektiv, hvor publikationens forslag rakte frem mod år 2000. Forestillingen om den fysiske fremtid hang således i planlæggerens øjne tæt sammen med forbrugsmønstre, uddannelsesønsker og det abstrakte behov for mobilitet.

På trods af fokuset på mobilitet, var egnsplanen bundet på områdets naturgrundlag, som udviklingsmulighed for industrien. Hele publikationen er bygget op omkring en geologisk-geografisk redegørelse for egnens naturgrundlag, hvor landområderne øst for Korsør som værdifulde landbrugsarealer, der "utvivlsomt bør bevares intakt, selvom landbrugsjord står for at skulle inddrages til andre formål."¹⁹ På trods af disse jorders landbrugsmæssige kvalitet, måtte landbruget acceptere, at det ville skulle underlægges andre hensyn, hvor det industrielle hensyn og muligheden for udbygningen af vejnettet vægtede højere.

Derudover understregede forfatterne vigtigheden af at lokalisere forekomster af stenfrit ler til teglværksindustrien, samt en tilbunds gående undersøgelse af grus- og stenforekomster til bygge- og anlægsindustrien. Alle typer af jord var værdifulde – men anvendelsen vægtedes forskelligt. I denne henseende reduceres landbrug til en bestemt jordanvendelse, mens de udspecificerede jordtyper, samt vandet vil være altafgørende i forhold til placering af industri. De to forfattere skrev f.eks.

---

18 Gjerloff et al. 2014, 354–56.

19 Lyager og Thomassen 1962, 6.

”Af betydning for eventuel industrialisering kan også være at vandafstrømningsforholdene – bortset fra Tissø-området – ikke synes gunstig, hverken for kunstig vandning eller for industrilokalisering i større omfang.”²⁰ Det væsentligste at planlægge efter var altså naturforhold og topografi. På den måde forstås udvikling ud fra et lokaliseringsperspektiv, der angiver den bedste placering til en given industri ud fra en meget jordnær og konkretinteressesfære.

På den anden side af dette lokale perspektiv stod den frygt for det europæiske marked, der er tydelig i egnsplanen. Det europæiske marked rumsterede på dette tidspunkt som en trussel for landbrug og byerhverv; et forhold man i 1950erne måtte forholde sig til og som formede forestillingen om fremtidens landbrug og fremtidens byudvikling. Ud over usikkerheden omkring afsætningen af landbrugsprodukter på det europæiske marked, var der også en erhvervsudflytningsproblematik, hvor man frygtede, at lokale og danske arbejdspladser ville flytte til udlandet, hvis erhvervsmulighederne ikke blev bedre. Også disse overvejelser som påvirkede diskussionen om egnsudvikling.²¹ Så på trods af det stærke fokus på lokalisering af egnede industrilokaliteter, bedste placering til regionale centre og udviklingsmuligheder, var der en bevidsthed om og frygt for industriens mobilitet på tværs af regionale og nationale grænser.

Man kan modstille Egnplanens fremtidstanker med landbrugets, som i 1950erne blev forstået ud fra en række sammenhængende problematikker: For det første forventede man fortsat afvandring af arbejdskraft fra landbruget mod industrien. Denne afvandring var begyndt i slutningen af 1800-tallet, men gik for alvor hurtigt i årtierne efter Anden Verdenskrig. Afvandringen skete især blandt landbrugets løsarbejdere, som tog mod byerne for at arbejde i den voksende industri. Her var lønningerne højere end i landbruget. Dermed blev forventningen til landbrugets fremtid også formet af misforholdet mellem introduktionen af en ny teknologi i landbruget og så den manglende stigning i indkomst. Som historikeren Ann-Christina L. Knudsen påpeger, kan en traktor afhjælpe en masse praktisk arbejde for landbrugeren, men den giver ikke i sig selv et større økonomisk udbytte. I industrien forholder det sig ofte modsat. Her giver en forbedret teknologi hurtigere afkast.²²

Der var i datiden en forventning om, at mekaniseringen i landbruget fortsat ville skubbe til afvandringen fra landbruget, og at der i fremtiden ikke var samme behov for arbejdere i sektoren. Dermed hang koblingen mellem egnsudvikling og beskæftigelse – i debatter mellem 1950 og 1970 – lidt underforstået sammen med landbrugspolitikken i den forstand, at afvandringen fra landbruget, dårlige lønforhold, samt ringe muligheder for at unge landmænd kunne etablere sig, alle var faktorer, der medvirkede til arbejdsløshed lokalt, og som egnsplaner måtte tage bestik af. Alligevel forbliver sammenhængen mellem planlægningspolitikken i 1960erne og den samti-

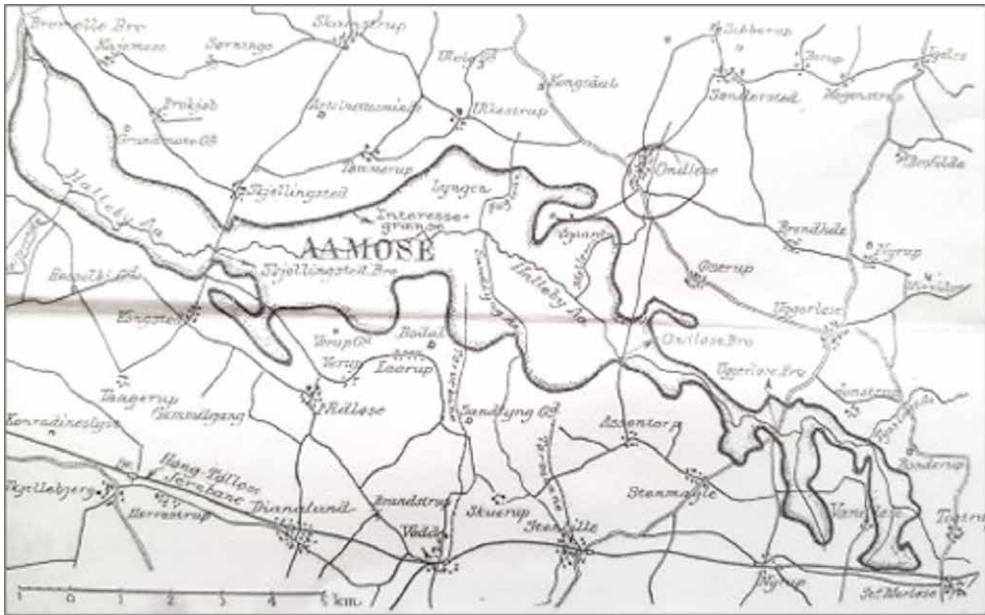
---

20 Lyager og Thomassen 1962, 6.

21 Lyager og Thomassen 1962, 2.

22 Knudsen 2009, 25.

Afgrænsningen af afvandingen i forslaget fra Det danske Hedeselskab.

Kilde: Hedeselskabets Tidsskrift nr. 20, 1930.

dige landbrugspolitik i det mere konkrete materiale i kun vag.²³ Der var altså ingen forestillinger om landbruget, der ikke blot videreførte allerede igangværende processer med afvandring af arbejdskraft mod byerne.

En anden problemstilling, hvor planlægning og landbrugets fremtid blev adskilt, var i den stigende frygt for mulig mangel på landbrugsjord på grund af by- og industriudvikling.²⁴ Denne forestilling om den landbrugsmæssige fremtid fremstår med nutidens øjne passiv og opgivende, når den stilles op overfor den samtidige fortælling om industriens aktive udvikling, sådan som nævnt ovenfor. Landbruget skulle ikke forvente at kunne gøre uhæmmet krav på selv gode langbrugsjorder, hvis infrastrukturudvikling skulle kunne lade sig gøre. Man kan sige, at der i planlægningen på daværende tidspunkt ikke præsenteredes større ideer og tanker om, hvordan landbruget forestilledes at udvikle sig – blot var det altafgørende at sikre, at der stadig var landbrugsjord til rådighed for erhvervet. Det var et spørgsmål om fremtidig plads til både nye land- og husmænd, samt opretholdelse af landbruget. Kvaliteten af jorden blev derimod ikke diskuteret.

Således handlede landbrugets fremtid i modsætning til industriens forskellige afvejninger af trafikforhold og havde mere eller mindre kun om adgang til jord, og om det åbne lands arealer som landbrugsarealer per se. Man kan diskutere, om det ikke blot lå implicit og landbrugets magt dengang var så omfattende, at spørgsmålet om, hvilket landbrug der ville komme i fremtiden, blot ikke var relevant. Landbru-

23 Jensen og Jørgensen 2000; Gaardmand 1993.

24 Jessen 2021.

gets selvfølgelige krav på arealer, kan kan illustreres gennem kort og kartografiske repræsentationer. Her angives landbrugsarealer ofte med hvid, som oprindeligt blot angav åbent og fremkommeligt terræn, men ikke nødvendigvis landbrug, idet kortlægningen oprindeligt blev lavet af militære hensyn, hvor åbent terræn var en meget væsentlig information.²⁵ I planlægningspraksis og senere forvaltning er den hvide matrix gået over til at være landbrug som den grundlæggende anvendelse alt andet må forholde sig til, hvor skove, strande, heder og andre arealanvendelser bliver angivet med farver og signaturer på kort.²⁶ Landbruget eksisterede ikke som særskilt kategori, men er matrix for alt andet. Dette fravær gjaldt og gælder ikke kun for kort, men som udfoldet oven for, også blandt planlæggernes forestillingsverden.

For at undersøge, hvordan landbrugets fremtid blev konkret, vender jeg nu blikket mod den fysiske, konkrete fremtid form af udretningen af Åmoseå og afvandingen af Åmosen som eksempel på, hvordan fremtidens landbrug blev bygget. Jeg forfølger i de næste afsnit ombygningen af Åmose-å, samt etableringen af en tunnel for igennem et tæt, empirisk eksempel at vise, hvordan fremtidens landbrugsjord skulle skabes.

Den fysiske fremtid: Styring af Åmosen over tid

Åmosen var i århundreder en svært passabel grænse mellem syd og nord på det vestlige Sjælland. Over de cirka 30 kilometer fra Undløse bro i øst til Bromølle kro i vest falder landskabet kun omtrent to meter. Ved Bromølle tager åen et brat knæk og et fald, som fører vandet ind i lille Åmose og videre ud til Tissø.

I nord-syd gående retning var der tidligere kun sikker passage ved netop Bromølle kro og Undløse bro. Resten af terrænet var flad mosebund, der ikke kunne krydses i våde tider.²⁷ De første forsøg på at skabe bedre passage i området kom i midten af 1700-tallet, da de lokale bønder havde oprenset Åmose-å for at få bedre afvanding fra mosen. Dernæst, i 1772, blev det besluttet, at Åmosen skulle opmåles og matrikuleres. Her begyndte nyordningen af det ellers øde og uordentlige landområde, som mosen udgjorde. Opmålingen og matrikuleringen fastsatte også åens bredde, dybde og pålagde bønderne oprensingspligt.²⁸

Første reelle afvanding af Åmosen var ikke på tegnebrættet før et forslag fra Det danske Hedeselskab blev præsenteret i 1872 og så efterfølgende nedstemt i en landvæsenskommission. Kommissionen vurderede, at omkostningerne ikke stod mål med udbyttet i form af forbedrede enge og græsningsarealer. I begyndelsen af 1920erne henvendte en række lodsejere i Åmosen sig på ny til Det danske Hedeselskabs kulturtekniske afdeling, som igen projekterede en afvanding. Som tidligere nævnt dækkede

---

25 Svenningsen et al. 2022, 83.

26 Fritzboeger 2017, 48f.

27 Nielsen 1930.

28 Mohr 2008, 166–67.

kulturteknik over afvanding og dræning med henblik på at højne landbrugsproduktionen, men i selskabets eget regi blev den kulturtekniske afdeling primært ansvarlig for større drænings- og afvandingssager. Små drænprojekter på enkelte marker hørte til en anden afdeling.²⁹ I den kulturtekniske afdeling var der større projekter på spil, sådan som Åmose-afvandingen.

På trods af lokale protester om rentabilitet og udgiftsfordeling opnåede det nye projekt finansiel støtte og blev gennemført i årene 1927-32. Det bestod i en udretning af en lang strækning af åen, uddybning af åens bund og udretning af siderne, så vandet fik hurtigere forløb og blev ført videre mod Tissø og Storebælt i høj fart. Projektet lykkedes, og derfor kunne Holbæk Amts Avis i 1939 skrive: "Skynd dig – om føje år Åmosen som en kornmark står".³⁰ Afvandingen af de 3300 hektar i og omkring mosen, som blev færdig i 1932, kunne nu endelig besigtiges og resultaterne undersøges. På syv år var mosen sunket 30 centimeter til gavn for landmænd og tørvegravere.

I de følgende år opdyrkede lokale landmænd mosen, og yderligere moselodder blev udnyttet intensivt til tørveproduktion under 2. Verdenskrig. Da tørveafgravning og smuldskrab fjerner materiale fra mosens overflade, synker terrænet efterfølgende. I dette tilfælde sank arealerne mange steder 1-2,5 meter hvilket gjorde, at markerne kom til at ligge under de afvandingskanaler, der skulle trække vandet væk fra området.³¹ Resultatet var, at der igen var omfattende oversvømmelser af marker og enge, fordi åen lå højere end de omkringliggende arealer. Allerede i 1953 efterspurgte lods-ejere i området en ny-dræning og ny-afvanding af Åmosen – denne gang mere effektiv end den første.

Kravet om udbygning af den allerede udrettede å understreger, hvordan vedligehold er et ofte overset problem ved infrastruktur, sådan som geograferne Stephen Graham og Nigel Thrift har påpeget.³² I Åmosen var det en kombination af aktive forandringer i mosen og så jordbundsforhold, der gjorde, at afvandingen ikke længere fungerede. Afvandingen af mosen kombineret med den omfattende tørvegravning under 2. Verdenskrig havde, som nævnt forårsaget, at hele terrænet havde sat sig. På den måde var det selve anvendelsen af mosen som medvirkede til at fremskynde nødvendigheden af vedligeholdelse og behovet for at styre de vandmasser, der fortsat løb gennem området. I den offentlige samtale lykkedes det fortalere for en ny-afvanding at få fremstillet Åmosen som et ruinlandskab, hvor samfundet ødslede arealer bort, så længe en ny-afvanding ikke blev gennemført.³³ Vedligeholdet og dermed fremtiden for området blev knyttet til en forståelse af spild af plads, der kunne og skulle optimeres for at fremtidssikre arbejdspladser og give muligheder til lokale bønder. Igen

---

29 <https://ordnet.dk/ods/ordbog?query=kulturteknik&tab=for> (Besøgt 27/09/2024).

30 Holbæk Amts Venstreblad, 1939.

31 Hedeselskabets Tidsskrift 1956.

32 Graham og Thrift 2007; Bijker 2007.

33 Holbæk Amts Venstreblad 1953.

skulle landskabet styres i den ønskede retning, hvor teknik i form af gravemaskiner og beton i højere grad end under den første afvanding spillede en væsentlig rolle.

Statens Landvindingsudvalg godkendte den nye afvanding af Åmosen i november 1956. Udvalget tilkendte projektet støtte efter lov nr. 599 af 14. november 1940, også kendt som landvindingsloven.³⁴ Loven havde siden den trådte i kraft haft to formål: for det første at sikre fødevarerforsyning gennem støtte til indvinding af land fra fjorde, søer og havet til landbrugsjord. For det andet skulle dette arbejde ske ved håndkraft, sådan at arbejderne modarbejdede arbejdsløshed under krigen. Efter krigen afslutning gjaldt loven fortsat, og en lang række store landvindingsprojekter blev igangsat for at fortsætte arbejdet med at dræne og tørlægge våde områder.³⁵ I Åmose-projektet forsvandt landbruget ud af projektet, så snart det var godkendt af staten, og ingeniørerne fra Det danske Hedeselskab, samt entreprenørerne fra firmaet Rasmussen og Schiøtz tog over. Amtsvandinspektør Ejnar Nielsen fra Holbæk stod som repræsentant for landbrugsministeriet og dermed som bygherre. Som jeg vil vise i det følgende, blev det snarere et infrastrukturprojekt end et projekt til sikring af fremtidens landbrug.

Det store Åmose-projekt 1957-1962

Den anden ombygning af Åmosen var langt mere omfattende end første. Hvor afvandingen i 1927-1932 primært anvendte uddybning og udretning af brinker som middel til at afvande, introducerede den anden afvanding et nyt element i landskabet og i kampen for at styre vandet: en tunnel i skoven ved Bromølle kro.

Ved Bromølle kro var og er åen smal. Her løber og løb den også tidligere tæt forbi kroen og videre ind i skoven. I skoven findes stejle brinker på begge sider af åen. Brinkerne i skoven ved Bromølle kro bestod og består af plastisk ler, som let skrider sammen og skrider ud. Stedet havde været den tidligere afvandings – og også alle tidligere forsøg på afvandinger – akilleshæl, fordi det smalle stykke af åen måtte udbygges for at få større mængder vand igennem. For at undgå skred og sammenstyrtninger, som havde været problematiske tidligere, foreslog Det danske Hedeselskabs ingeniører i 1954, at der kunne bygges en tunnel, som åen skulle føres igennem. Dette ville kunne sikre et konstant afløb af vandet gennem den nærliggende skov.³⁶ Den foreslåede tunnel ville strække sig over 900 meter og skulle bygges i det oprindelige åløb, som skulle uddybes og fyldes ud med den støbte betontunnel. Fra ingeniørernes side var tunnelen afgørende for at fremtidssikre afvandingen, fordi resten af afvandingen afhang af frit løb netop på dette sted. Fra skeptikernes side blev tunnelen inden projektets igangsættelse anset for at være et større indgreb i skoven.

---

34 Hedeselskabets arkiv. Sagsmapper 888 – Aamosen.

35 Hansen 2008; Helmer Pedersen 1971.

36 Holbæk Amts Venstreblad 1954.

Den lokale godsejer Justus Schwensen udtalte på vegne af sig selv og andre lodsejere, at de håbede, man kunne undgå tunnelen, fordi "de var blevet lidt triste i sindet over at høre om tunnelen og [...] hvis det er teknisk muligt at undgå tunnelen, så må en sådan ikke opføres. Det vil være vandalisme, at lade åen gå gennem sådan et bygværk, idet det meget smukke parti vil forsvinde."³⁷ Som modsvar til dette var fortalernes argument, at man ikke kunne lade æstetik stå over landbrugets og forsyningssikkerhedens udviklingsmuligheder. Her skulle landbrugsjorden skaffes frem af mosens ellers uproduktive arealer. Dette argument og tekniker-eksperternes rationale vandt efter nogen tid over de æstetiske hensyn, som især godsejerne og skovejere frembragte. En effektiv og fremtidssikret afvanding kunne kun løses med en tunnel, lød det afgørende svar fra Det danske Hedeselskabs civilingeniør Jacobsen.

Udover at åen skulle føres gennem en tunnel, indebar projektet en forlægning af et eksisterende vandløb og gravningen af en ny kanal. Der skulle graves nye kanaler, hvor åløbet skulle lægges, ligesom den oprindeligt opgravede å skulle yderligere udbygges og ikke mindst åens brinker og sider skulle sikres mod skred fra brinkerne. Mange af arealerne, der blev afvandet, skulle også yderligere detailafvandes (dvs. drænes inde på markerne med mindre drænrør). De steder, hvor der havde været gravet tørv, skulle også planeres. Selve fjernelsen af vandet og udretningen af åen var altså en ting – på alle markerne måtte ejerne selv tage sig af at forbedre deres jord. I den forstand var der ikke blot tale om en forandring af vandløbet, men en nyordning af hele mosen og dens brug for fremtidens skyld.

Anlæggelsen begyndte i sommeren 1957. Mens arbejdet skulle foregå, blev åen ledt uden om byggegruben, så den løb parallelt med byggepladsen.³⁸ Dette var sværere, end det havde været beregnet på papiret. Det plastiske ler, der var omkring Bromølle, skred sammen på grund af regnvejr. I rapporterne som de tilsynsførende ingeniører Svend Oustrup og E.B. Jacobsen skrev på skift stod gravemaskinerne gentagne gange stille, når arbejdet standsedes på grund af regn i foråret i 1958. Vandstanden i åen steg og faldt med få dages mellemrum, hvilket besværliggjorde kontinuerligt arbejde med uddybning af åen.

Arbejdet med uddybningen foregik over flere år og begyndte fra Undløse bro og gik mod Bromølle og dermed tunnelen. Helt konkret afspejler ombygningen af mosen og arbejdet med tunnelen mødet mellem moderne infrastrukturprojekter og landbrugets udvikling, uden at dette dog artikuleredes i høj grad i de mange mapper og dokumenter, der udgør Åmose-afvandingsens skriftlige kildemateriale. Mængden af materiale viser et langsomt udrullende arbejde, hvor det møjsommeligt repetitive arbejde med tilsyn, varsling af lods- og bredejere, flytning af jord og maskiner understreger de mange lavpraktiske hensyn, der skulle tages i et infrastrukturprojekt

---

37 Rigsarkivet. Statens Landvindingsudvalg. 1073. 1940-1972. Projekter. Aamosen 1411a og 1411b. Underudvalg for Øerne. Møde 969.

38 Rigsarkivet. Statens Landvindingsudvalg. 1073. 1940-1972. Projekter. Aamosen 1411a og 1411b. Underudvalg for Øerne. Møde 1279.

af denne størrelse. De tilsynsførende ingeniører skulle ud over udretningen af åen med dens mudder, bundforhold og brinker også forholde sig til lodsejeres læhegn, småplantager, andeopdræt og privatbrønde.³⁹ I tilsynsrapporterne, som Oustrup og Jacobsen skrev fortløbende, vokser projektet frem, og for den nutidige læser springer beskrivelserne af maskinernes fremfærd langs åen og ingeniørernes mange samtaler, overvejelser og megen koordinering i øjnene. I det daglige arbejde med at fremskaffe fremtidens landbrugsjord eksisterede kun det, man kan kalde et praktisk nu, som bestod af alle disse overvejelser. Vejen hen mod et nyt landskab og ny landbrugsjord var formet af matrikelnumre, nivelleringer, afsætning af målepunkter og afstrømningsforhold, der skulle redegøres for på stedet eller inden for kort tid. I tilsynsrapporterne struktureres landskabet ud fra disse tal, hvor det teknisk mulige er det efterstræbellesværdige mål. Kontrasten til planlæggerens fremtidsvisioner i Egnspanen er slående.

Som rådgivende vandbygningsingeniører og repræsentanter for Det danske Hedeselskab indtog Oustrup og Jacobsen naturligvis rollen som eksperter på projektet. Deres roller som faglige indpiskere er tydelige, når de gentagne gange påpeger fejl og mangler blandt entreprenørerne. Særligt de jævnlige møder mellem Statens Landvindingsudvalg, entreprenørerne og Hedeselskabet viser den teknocentrisme hele projektet udsprang af. Her er ingen spor af de overvejelser eller protester, som modstandere eller kritikere ytrede både forud for igangsættelsen eller undervejs. Derimod indkapsler møderne forholdet mellem praktik og ekspertise, som altid befinder sig i en spænding mellem nu'et og fremtiden, det materielle og det immaterielle. Det er her værd at drage en parallel til antropologerne Penny Harvey og Hannah Knoxs studie af vejbygning i Peru, hvor de bemærker, at "Certainly in the terms of abstractions of engineering science which parcelled the land up into quarries and dumps and categorized materials as useful or not for the purpose of building a road, the earth was a standard reserve. Yet at the same time, for road builders these abstractions were always practically engaged, in the day-to-day work of building the road, through a much more embodied relationship with the enchantment and frustrations of material processes."⁴⁰ I al dets besvær er vejbygning eller udretning af åer et praktisk arbejde, der forløber ud fra en forestillet plan, som en teknisk ekspert har formuleret og beregnet. Igen er det styring af den fysiske verden mod et bestemt mål. Hos Harvey og Knox er udbygningen af vejnettet, som et fortryllesprojekt, der lover økonomisk udvikling, lige så var der også i Åmosen tale om en fortrylleselse, der kom til syne materielt gennem ombygningen og udbygningen af landskabet.⁴¹ Derfor skal afvandingen forstås som et infrastrukturprojekt, der lovede et nyt landskab, men som ikke forholdt sig til den praktiske anvendelighed af arealerne. Dette måtte komme senere og udformes af den

---

39 Hedeselskabets arkiv. Sagsmapper 888 – Aamosen.

40 Harvey og Knox 2016, 69.

41 Harvey og Knox 2016.

888 Åmosen.

15.

Støbning af dæk
i 1. sektion. 10/8 1957.

Støbning af dæk og vægge
i 1. sektion. 10/8 1957.

Blandemaskiner og
betonpumpe. 10/8 1957.

Side i projektets fotomappe, som viser arbejdet omkring anlæggelsen af tunnelen. I mappen findes fotos fra begyndelsen til afslutningen af udretningen af åen, samt anlæggelsen af tunnelen. Kilde: Hedeselskabets arkiv. Sag 888, Åmosen.

enkelte lodsejer. I stedet blev fremtiden for landbruget dermed koblet til adgangen til jord – af mere eller mindre tvivlsom kvalitet. I praksis blev udretningen af åen blev ikke koblet til andre dele af samfundet end landbrugere og i særdeleshed lodsejere. Alligevel var det et arbejde, der byggede på forestillinger om, hvad der syntes nødvendigt og håbefuldt for et sted – og af den årsag rakte det også bredere ud end blot blandt lodsejerne.

Arbejdskraft og økonomi – samtidens blik på ressourcer og nødvendighed

Hvis det moderne samfund og landbrugs udvikling beroede på infrastrukturel planlægning som en nødvendighed, falder Åmose-projektet ud som en gøgeunge, fordi der netop lokalt blev spurgt til og ytret kritik over for projektets nødvendighed og selve grundlaget for projektets økonomi og nytte. Både før og under projektet faldt de kritiske røster i tre spor: For det første spørgsmålet om hvorvidt arealerne overhovedet ville blive gode nok til agerbrug. For det andet spørgsmålet om lødigheden i projektets økonomi og lodsejernes fremtidige afskrivninger af statsstøtten. For det tredje det samfundsøkonomisk forsvarlige i at bruge arbejdskraft på et projekt, der ville flytte arbejdere væk fra den spirende industriudvikling i egnens større byer. Kritikken bevægede sig dermed på flere planer samtidig, og deltagerne kom fra både lodsejere, ingeniører og det private erhvervsliv.

Det samlede anlægsprojekt blev beregnet til 5 mio. kr., som skulle fordeles som 55 % tilskud fra staten og 45 % finansieret som lodsejerbetaling som lån med afbetaling over 30 år. Det var den forrentning den nye jord skulle kunne betale. De enkelte lodsejeres udgifter blev beregnet på baggrund af en partsdeling, hvor parternes andel blev fastsat på baggrund af sænkningen af vandspejlet og matriklens størrelse. Man betalte altså for effekten af afvandingen på egen jord, som blev beregnet ud fra vandafstrømning på de enkelte matrikler. Dette sidste punkt vakte kritik blandt lodsejere, der ikke stolede på, at der reelt ville komme bedre landbrugsjord. Flere mente, at på netop deres arealer ville en yderligere afvanding af åen forværre jorden fordi deres enge ville blive for tørre til brug for høslæt og afgræsning.⁴² Andre igen ville naturligvis få tørrere jorder, som så kunne udnyttes mere effektivt – forstået som korndyrkning- men samlet måtte alle lodsejere forvente, at projektet skadede en del af jorden og forbedrede andre matrikler. Der var selv for fortalere ikke tale om en entydig forbedring af landbrugets muligheder i området. Projektets økonomi var usikker hele vejen igennem. Det er tydeligt nu, og var også tydeligt i samtiden. Fra ingeniørerne selv lød protester mod projektet og dets økonomiske gevinster eller mangel på samme. I en længere artikel i Berlingske Aftenavis

---

42 Rigsarkivet. Statens Landvindingsudvalg. 1073. 1940-1972. Projekter. Aamosen 1411a og 1411b.

i januar 1957 gennemgik et medlem af Ingeniørforeningen en række projekter med henblik på at vise, at de ikke var rentable, men at der reelt var tale om skatteyderbetalt støtte til landbrug og i Åmosens tilfælde – støtte til at gøre flere tørv tilgængelige. Særligt kritisabelt var det ifølge ingeniøren, at Åmose-projektets beregninger var lavet ud fra gamle råstofpriser, ligesom oliepriserne ikke var justeret. Det lille forventede økonomiske overskud svandt derfor ind til ingenting, hvis man tog disse i betragtning. I hans optik var det således skatteyderne, der betalte regningen for afvandingen.⁴³ Omvendt lå støtten til landbrugets afvanding i tråd med både hidtidig grundforbedringspolitik, ligesom statsstøtten flugtede med andre europæiske landes fokus på statsstøttet landbrugsudvikling.⁴⁴ Landbrugets fremtidige muligheder var således tidligt koblet til direkte eller indirekte økonomisk støtte fra staten.

Som nævnt var projektet skabt for at sikre egnens landbrug for fremtiden, men undervejs i projektet, var det en arbejdsplads og aftager af arbejdskraft i de år, det tog at gennemføre afvandingen. I kontrakten anførte Statens Landvindingsudvalg det som et krav, at arbejdet blev udført af arbejdere anvist af den offentlige arbejdsanvisning. Passagen i kontrakten lød:

”De beskæftigede arbejdere betragtes, så længe arbejdet varer, som tilmeldt den offentlige arbejdsanvisning som arbejdssøgende og må derfor efter vedkommende anvisningsmyndigheds bestemmelse omgående afgå fra arbejdet, såfremt deres arbejdskraft måtte være nødvendig ved landbrug, industri, boligbyggeri eller det private erhverv i øvrigt.”⁴⁵

Derfor forblev spørgsmålet om arbejdskraft og prioriteringer aktuelt under hele projektets udførelse, for arbejdet med Åmose-projektet, og særligt konstruktionen af tunnelen gennem skoven ved Bromøllekro krævede arbejdskraft, der blev hyret blandt lokalområdets arbejdsmænd. Disse var også beskæftiget som landarbejdere, hvilket gjorde, at de ikke arbejdede under høhøsten, samt ved roeoftagningstid.⁴⁶ Som sådan er der ikke noget overraskende i punktet om at bruge lokale arbejdsløse til udførelsen af projektet. Støtte til dræning og landvinding var fra begyndelsen i 1921, og særligt fra 1933, fokuseret på at sikre både landbrugsarealer, samt modvirke arbejdsløshed og sikre arbejdspladser i landbruget.⁴⁷ Indlejret i dette var der fra begyndelsen været en opdeling mellem landbrug og erhverv – herunder særligt erhverv, der var afhængigt af ufaglært arbejdskraft sat over for landbrugenes behov for medhjælp.

Arbejdskraftargumentet blev også anvendt af lokale modstandere af Åmose-afvandingen. Skibsreder A.P. Møller, ejer af det lokale gods, Katstrup, skrev for eksem-

---

43 Jespersen 1957.

44 Helmer Pedersen 1971, 441f; Knudsen 2009, 52f.

45 Hedeselskabets arkiv. Sagsmapper 888 – Aamosen. Kontrakter.

46 Hedeselskabets arkiv. Sagsmapper 888 – Aamosen. Tilsynsrapporter.

47 Landbokommissionen af 1960 1964, 21.

pel direkte til direktøren af Det danske Hedeselskab, Niels Basse, at det i hans optik var samfundsmæssigt uforvarsligt at poste penge i et afvandingsprojekt, når der ikke ligefrem var arbejdsløshedsproblemer, men snarere arbejdskraftsproblemer. I hans optik burde arbejdsstyrken reserveres til væsentlige projekter til nytte for samfundet.⁴⁸ Ironisk nok blev projektet blev igangsat, mens der i 1958 var fuld beskæftigelse. Fortalerne for afvandingsprojektets nødvendighed kunne altså ikke styrke deres argumenter med arbejdsløshedsargumentet, sådan som mange andre landvindings- og dræningsprojekter ellers var blevet gennemført på baggrund af. Af den årsag fyldte landbruget og landbrugsjorden en del i fasen op til igangsættelsen, hvor fortalerne især betonede et argument om, at det ville være spild af ressourcer ikke at dræne og afvande området.

Så langt henne i projektet som i juni 1960 var der overvejelser om projektets rentabilitet overfor brugen af arbejdskraft. På denne tid var projektets økonomi og arbejdskraftbehov igen til diskussion. Ved et møde mellem arbejdsanvisningskontorerne i Slagelse og Holbæk samt entreprenørfirmaet blev arbejdsstyrken diskuteret, da ”mødet var arrangeret for at skaffe klarhed over, hvorvidt arbejdet med Åmosens afvanding p.g.a. arbejdsforholdene i almindelighed og olieraffineriet ved Kalundborg i særdeleshed burde standes helt eller i hvilken udstrækning, det kunne påregnes fortsat.”⁴⁹ Spørgsmålet gik altså på, om det var forsvarligt at reservere lokal arbejdskraft til projektet, når nu industrien også manglede folk. Industriens udvikling var dermed ved at trumfe landbrugets udbygning. De korte overvejelser understreger, at landvindingsprojekter også altid var arbejdsunderstøttelsesprojekter. Stillet groft op, kan man sige, at det danske landskab er blevet grundigt forandret for at sikre, at folk havde noget at lave. Hvis ikke, der var andet at lave, var der mulighed for at grave en grøft eller en kanal eller plante et læhegn.⁵⁰ Så snart arbejdsudbuddet var højt, dalede relevansen af landbrugets udvikling i den offentlige diskussion.

Alligevel var der ikke for alvor diskussioner om at standse projektet. I stedet måtte Det danske Hedeselskab på vegne af lodsejerne ansøge Statens Landvindingsudvalg om forhøjelse af støtten til projektet, da det i slutfasen viste sig, at projektet ville blive 1.1. mio. kr. dyrere end antaget på grund af forsinkelserne ved de mange jordskred undervejs, hvor det plastiske ler drillede, samt større erstatninger til private brøndejeere, samt andre lodsejere, hvis jord på en eller anden måde var blevet skadet under arbejdet.⁵¹

I juni 1962 var projektet som nævnt indledningsvist gennemført, og der indfandt sig en ny stabilitet i Åmose-området, hvor tunnelen og den lange lige å blev til det nye, velkendte landskab. Projektet havde påvirket en del lodsejere i den tid, det stod

---

48 Hedeselskabets arkiv. Sagsmapper 888 – Aamosen. Brev fra A.P. Møller til Niels Basse. 9. september 1954.

49 Hedeselskabets arkiv. Sagsmapper 888 – Aamosen. Tiilsynsrapport, 11.6.60.

50 Pedersen 1971.

51 Rigsarkivet. Statens Landvindingsudvalg. 1073. 1940-1972. Projekter. Aamosen 1411a og 1411b. Statens Landvindingsudvalg møde 1418. Ansøgning om forhøjelse af anlægssum 2. maj 1962.

på, men selve ideen om at landskabet skulle forandres forsvandt ud af den offentlige bevidsthed, så snart projektet var i gang.

Diskussion: Skalaer, lokale forhold og den konkrete fremtid

De to eksempler, jeg har skitseret oven for, har åbenlyse forskelle. Den ene er en plan på papir, den anden har forandret en egn og omformet et landskab. Det ene projekt tog aktivt stilling til det samfund, der omgav det. Det andet projekt var forankret i en snæver interessesfære, hvor råderetten havde sidste ord, men var godt støttet af en generøs stat. Begge har fremtidsperspektiver som udgangspunkt, men handlerum og indflydelse til forskel.

Åmose-projektet blev aldrig for alvor diskuteret som en del af den egn, det foregik i. I afvandingen af Åmosen tegner sig der derfor et omrids af tekniker-ekspertens rolle som rådgiver og udfører i og af ombygningen af det danske landskab. En rolle som ingeniørerne nok har taget, men som også gennem aktiv politik er blevet dem givet. Ved at prøve at forstå tekniker-eksperten som landskabsforvalter kan vi nuancere de fortællinger, hvor den intensiverede landbrugsdrift har fået ansvaret for miljøets og landets forandringer, eller modsat hvor Det danske Hedeselskab er blevet udnævnt som den entydige synder.⁵² I stedet bør man måske rette blikket mod de sammenfiltringer enhver areal- og landskabsforvaltning består af for derigennem at forstå, hvorfor noget får magt over for andet.⁵³ I tilfældet Åmosen lader det til, at da først projektet nåede et vist stadie, kunne det ikke aflæses eller ændres, til trods for dets usikkerhed.

Det er tydeligt, at Egnspanen fik ret i visse dele – der blev f.eks. udbygget en ganske stor industriby i Kalundborg, ligesom Storebæltsforbindelsen kom, og privatbilismen steg og er fortsat stigende. Dengang som nu er det tydeligt, at på det mere konkrete plan prøvede infrastrukturplanlægning at imødegå fremtidens ønsker og lovede forbedringer af de fysiske forhold.⁵⁴ Dermed bliver infrastruktur en måde at konkretisere fremtiden gennem materielle forandringer. Men det er ofte også forbundet med store udgifter og praktiske problemer og dilemmaer. En del infrastrukturudvikling er omdiskuteret og møder modstand og bliver problematiske.⁵⁵ For at løse problemerne og bløde op for modstanden, kan løftet om forbedring kobles til den tidligere omtalte

---

52 Hansen 2008.

53 Jessen 2021.

54 Larkin 2018. Jeg har også tidligere behandlet problematikken sammen med Signe Skjoldborg Brieghel. Se: Brieghel og Jessen 2023.

55 F.eks. den planlagte 3. Limfjordsforbindelse <https://www.vejdirektoratet.dk/projekt/3-limfjordsforbindelse> (besøgt 08/10/2024) samt de gentagne forslag om en fast forbindelse over Kattegat, som har foreninger, der taler for og imod: <https://kattegatforbindelse.dk/> og <https://oestjydermodkattegatforbindelsen.dk/linjefoering/> (besøgt 08/10/2024).

„fortryllelse”, der skaber en særlig stemning omkring et projekt – uanset om det er forudset til at fejle.

Den dag i dag står Bromølle Tunnellen ved Bromølle kro og er garant for stadig afvanding af Åmosen. Her bor nu en del flagermus, og hvis man booker billet, kan man komme på tur gennem tunnelen et par gange om året. Landbrugsjorden, som projektet skulle fremskaffe, blev aldrig god. Det er nemt at pege på de mange tunge, økonomiske interesser, der er bundet op i landet gennem jordpriser og ejendomme. I landbrugsstudier har henvisningen til ”strukturudviklingen” været en gentagen forklaringsmodel for, hvordan og hvorfor afvandringen fra landbruget og landbrugenes arealmæssige vækst og udformning har forandret sig.⁵⁶ Her har det været en spiral af stigende udgifter, faldende indtægter og samfundsmæssig forandring, der skabte forandringer i brugs- og gårdstørrelser. Strukturudvikling som begreb indeholder dog en determinisme, som i min optik slører, hvad der også forandrede sig – nemlig landbrugets jord og dets forhold til resten af samfundet. Derfor bliver strukturudvikling som fænomen for alvor interessant, når man kobler landbrugets udvikling til al anden samtidig udvikling, fordi de gængse fortællinger om landbruget dermed nuanceres og udfordres. Strukturudviklingen foregik ikke af sig selv og uden for et sted, men var også bundet op på forholdet til jorden og stedet.

Fremtiden blev altså bygget om, den blev bare ikke til det, man havde tænkt den til at være. Landbrugets forståelse af fremtiden var, som jeg har vist ovenfor, i høj grad konkret fremtid, som den blev lavet af og i jorden af teknikere-eksperter gennem kulturteknikken. Tekniker-eksperter som figur er i denne artikel blevet eksemplificeret ved ingeniørerne fra Det danske Hedeselskab. De mange målinger og præcise instrukser fra Det danske Hedeselskabs vandbygningsingeniører til entreprenørerne og arbejdsmændene udkrystalliserede teknikken og forankrede den i landskabet. I både den immaterielle egnsplanlægning og i den konkrete afvanding var teknikken som mulighed og redskab i centrum. I netop dræning og afvanding mødtes teknologien med interessen for national forsyningssikkerhed, samt landbrugets selvforståelse som en uomgængelig del af nationen – også i fremtiden.⁵⁷ Dræning skal derfor i denne sammenhæng forstås som et infrastrukturprojekt, som lovede forbedringer, og hvis fortalere skabte en fortryllelse, der fik projektet igennem.

Samtidig ses det, at selv i et stort projekt som afvandingen af Åmosen blev landbrugets problematikker ikke set i sammenhæng med anden samtidig udvikling. I dokumenterne fra Åmosen fremgår, at det der foregik lokalt, kun sjældent blev holdt op mod en større skala. De lodsejere, der protesterede mod projektet, protesterede i høj grad ud fra egne økonomiske eller æstetiske interesser, men på beslutningsniveauet, i Statens Landvindingsudvalg, var der ikke tvivl om nødvendigheden. I for sig er der heller ikke tale om landbruget som samlet erhverv, men om landbrug som brug af

---

56 Hansen 2016.

57 Adas 2006, 8; Helmer Pedersen 1971, 440–43.

jord. Som beskrevet fyldte den praktiske anvendelse af jorden efter afvandingen meget lidt i planlægningen og udførelsen af afvandingen. I Egnspanen for Vestsjælland var landbrug nok et erhverv, men kun i kraft af en bisætning og en bemærkning om visse jorders høje kvalitet. Hvad der konkret skulle foregå i fremtidens landbrug, blev end ikke forestillet. Fremtidens landbrug var en direkte fortsættelse af den hidtidige udvikling, selvom det er tydeligt på afstand, at der var store forandringer i den praktiske hverdag. Denne problematik ses også i dag i Åmosen.

I kommunerne omkring Åmosen arbejdes der nu aktivt for at udtage de drænedes jorder, der mestendels består af kulstofrige tørvejorder, ud af landbrugsproduktion og vådlægge dem. Disse jorder er i kraft af de seneste års lovforslag og vedtagne love blevet hyperrelevante, fordi de udleder både metan, lattergas og kuldioxid. Ved at tage dem ud af drift og vådlægge dem, regner politikere og forskere med, at emissionerne kan stoppes.⁵⁸ Dermed er landbrugets fremtidige arealanvendelse igen til debat ud fra et teknocentrisk perspektiv. Ligesom i afvandingens tid, hvor teknocentrismen viste sig i de mange minutiøst beregnede fald, styrt og opmålinger, der skulle sikre kanalarbejdets fremdrift, sætter man i dag lid til tekniske indgreb i køernes maver og nye afgrødetyper, når samtalen falder på landbrugets fremtid.⁵⁹ Udtagning af landbrugsjord beror på beregninger og målinger af emissioner og udledningstal, ligesom kvælstofindholdet i de tidligere dyrkede jorde skal indregnes, fordi kvælstoffet vil blive udvasket til åer, søer og fjorde, hvis vandstandene rundt om i landet skal stige. Det er igen fremtidsforestillinger, som skal ud at leve og implementeres lokalt – hvor lodsejere og beboere skal overbevises om planer og forslag om forandring på netop deres jord. Her viser lokal modstand mod store projekter sig ofte – i Åmosens tilfælde har der siden begyndelsen af 1990'erne været diskuteret naturgenopretning, men intet stort projekt er blevet gennemført.⁶⁰ Reel forandring af landskabet der afhænger igen af tunnelen, fordi den stadig sikrer afvanding. Fjerner man tunnelen, vil Åmosen formodentlig igen blive våd. Igen lader det dog til, at der kun er spæde forsøg på at tænke udtagningen ind i de større planlægningstanker, men at også vådlægningen af de dengang drænedes jorder igen afhænger af ejeropbakning og enkeltpersoners engagement.

---

58 Klimarådet 2024.

59 Dette ses også i forskningsverdenens fondsbevillinger. F.eks. Aarhus Universitets Landcraft Center eller Sustainscapes: <https://bio.au.dk/forskning/forskningscentre/sustainscapes/forskning> (besøgt 26/06/2024) og <https://land-craft.dk/>. (besøgt 15/02/2024).

60 Jørgensen og Bang 2001.

Litteratur

- Adas, Michael 2006: *Dominance by Design*. Harvard University Press.
- Andersson, Jenny 2018: *The Future of the World: Futurology, Futurists, and the Struggle for the Post Cold War Imagination*. Oxford University Press.
- Bijker, Wiebe E. 2007: "Dikes and Dams, Thick with Politics". *Isis* 98:1, s.109–23. <https://doi.org/10.1086/512835>.
- Brieghel, Signe og Jessen, Nina Toudal: 2023: "Fjorden under jorden: Grundforbedringsprojekter og historisk dødvande i Vejle og Hjarbæk fjerde." *Kulturstudier*, 2023:2, s. 51-74. <https://doi.org/10.7146/ks.v2023i2.142681>
- Fritzbøger, Bo 2017: "Det åbne lands kulturhistorie". Peter Vestergaard og Hans Dresig (red.): *Naturen i Danmark. Det åbne land*, bd. 2. Gyldendal, s. 27–68.
- Gjerloff, Anne Katrine, Anette Faye Jacobsen, Ellen Nørgaard, og Christian Ydesen 2014: *Da skolen blev sin egen: 1920-1970*. Aarhus Universitetsforlag.
- Graham, Stephen, og Nigel Thrift 2007: "Out of Order: Understanding Repair and Maintenance". *Theory, Culture & Society* 24:3, s.1–25. <https://doi.org/10.1177/0263276407075954>.
- Gaardmand, Arne 1993: *Dansk byplanlægning 1938-1992*. Arkitektens Forlag.
- Hansen, Henning Otte 2016: "Dansk landbrugs strukturudvikling siden 1950–i internationalt perspektiv". *Landbohistorisk Tidsskrift* 13. s.1–28.
- Hansen, Kjeld 2008: *Det tabte land. Den store fortælling om magten over det danske landskab*. Gad.
- Harvey, Penelope, og Hannah Knox 2016: "The Enchantments of Infrastructure". **Dimitris Dalakoglou**, og **Penelope Harvey** (red.): *Roads and Anthropology*. Routledge, s. 63–78.
- Helmer Pedersen, Erik 1971: *Hedesagen under forvandling: Det Danske Hedeselskabs Historie 1914-1966*. Gyldendal.
- Holbæk Amts Venstreblad* 1939: "Skynd dig, om føje år Aamosen som en kornmark staar.", 31. august 1939.
- Holbæk Amts Venstreblad* 1953: "Reportage fra Åmosens ruiner", 27. maj 1953.
- Holbæk Amts Venstreblad* 1954: "Afvandingen af Aamosen vil koste nær ved 5 mill. kr", 9. oktober 1954.
- Høst, Jeppe, og Sille Radoor Larsen 2016: "Ansvar for egen egn." *Kulturstudier*, 2016:1, s. 1-27. <https://doi.org/10.7146/ks.v7i1.24057>.
- Illeris, Sven. 1998: "En geograf i landsplanlægningen". *Byplanhistorisk Skriftserie*, nr. 40. Dansk Byplanlaboratorium, s.15–20.
- Illeris, Sven 2014: "Centraladministration og byplanlægning. 1938- ca. 1975". *Byplanhistorisk Skriftserie*, nr. 73. Dansk Byplanlaboratorium, s. 7-87.
- Jasanoff, Sheila, og Sang-Hyun Kim. 2015. *Dreamscapes of modernity. Sociotechnical Imaginaries and the Fabrication of Power*. University of Chicago Press.

- Jensen, Ole B. og Ib Jørgensen 2000: "Danish Planning: The Long Shadow of Europe". *Built Environment (1978-)* 26 (1):31-40.
- Jespersen, Anders 1957: "Hedeselskabet og Landvindingen". *Berlingske Aftenavis*, 26. januar 1957.
- Jessen, Nina Toudal 2021: *Jord og landskab: Relationelle landskabsforandringer i det 20. århundrede*. København: Københavns Universitet, Saxo-Instituttet.
- Jørgensen, Arne, og Lars Bang 2001: *Åmosen – Vestsjællands grønne hjerte: handlingsplan for naturgenopretning og beskyttelse af kulturmiljøet i den østre del af Store Åmose*. Miljøministeriet, Skov- og Naturstyrelsen.
- Kaufmann, Erik, og Stefan Ott (red) 1968: *Mennesker og planlægning*. Gyldendal.
- Klimarådet 2024: *Danmarks fremtidige arealanvendelse*. Klimarådet.
- Knudsen, Ann-Christina L 2009: *Farmers on Welfare: The Making of Europe's Common Agricultural Policy*. Cornell University Press.
- Koselleck, Reinhart 2018: *Sediments of Time. On Possible Histories*. Oversat af Sean Franzel og Stefan-Ludwig Hoffmann. Stanford University Press.
- Kristensen, Thorkild. 1966: "Planlægning – som internationalt samfundsproblem". Henning Fonsmark og Aksel Lassen (red.): *Planlægning af Danmark*, Berlingske Forlag. s. 107-14.
- Køber, Jesper Vestermark 2024: *Det nære demokrati. Kampen om 1970ernes Danmark*. Syddansk Universitetsforlag.
- Landbokommissionen af 1960 1964: "Betænkning. Del II. Om grundforbedring". 354.
- Larkin, Brian 2018: "Promising Forms: The Political Aesthetics of Infrastructure". Hannah Appel, Nikhil Anand, og Akhil Gupta (red.): *The Promise of Infrastructure*. Duke University Press, s. 175-202.
- Lyager, Poul, og Ole Thomassen 1962: *Vestsjælland. Program for en Egnspanlægning*. Kalundborg.
- Meiske, Martin 2021: *Die Geburt des Geoengineerings: Großbauprojekte in der Frühphase des Anthropozäns*. Wallstein Verlag.
- Mohr, Jens Christian 2008: "Fra udørk til pløjeland. Reguleringer af Åmose Å fra 1700-tallet til 1960'erne." Lisbeth Pedersen (red): *Åmosen. Et kulturhistorisk skatkammer*. Årbog for kulturhistorien i Nordvestsjælland. Historisk Samfund for Nordvestsjælland, s. 165-181.
- Møllgaard, Johannes 1977: "Egnsudviklingspolitik i 25 år". *Dansk Byplanlaboratoriums Skrift*, nr. 14.
- Møllgaard, Johannes 1981: "Regionplanlægning i Danmark". *Regionplanlægning, offentlig debat og levevilkår. En artikelsamling*, Statens Byggeforsknings Institut.
- Nielsen, H.K. 1930: "Aamosens afvanding". *Hedeselskabets Tidsskrift*. nr. 20. s. 297-307.
- Olesen, Kristian, Daniel Galland og Line Hvingel 2016: "At ikke-planlægge ved hjælp af kort". *Geoforum Perspektiv*. 15:27 s. 61-69.

- Stenak, Morten 2005: *De inddæmmede landskaber: En historisk geografi*. Landbohistorisk Selskab.
- Svenningsen, Stig Roar, Mads Linnet Perner, Gregor Levin, og Geoff Groom 2022: "Investigating land area categories in large-scale historical topographic maps in relation to analysing land use and land cover changes". *e-Perimetron*. 17:2, s.71-85.
- Uekötter, Frank 2018: "Techniker an Der Macht. Der Ingenieur-Politiker Im 20. Jahrhundert". *Historische Zeitschrift*. 306:2, s. 396-423. <https://doi.org/10.1515/hzhz-2018-0010>.
- Van Laak, Dirk 2008: "Planung. Geschichte und Gegenwart des Vorgriffs auf die Zukunft". *Geschichte und Gesellschaft* 34:3, s. 305-26. <https://doi.org/10.13109/gege.2008.34.3.305>.
- Vejre, Henrik 2016: "Efterkrigstidens planlægning og forvaltning af de grønne områder". Casper Christiansen, Henning Bro, Peter Damgaard, Lisbeth Hollensen, Darius Monfared, Lise Skjøt-Pedersen, Jeppe Tønsberg, Henrik Vejre, og Anne-Sofie Wiil (red.): *Den grønne metropol. Natur- og rekreative områder i hovedstadsmetropolen efter 1900*, Frydenlund Academic, s. 283-345.

Utrykte kilder

- Sagsmapper "888-Aamosen", Kulturteknisk afdeling i Hedeselskabets arkiv. WSP Høje-Taastrup.
- Rigsarkivet. "Statens Landvindingsudvalg. 1073. 1940-1972. Projekter. Aamosen 1411a og 1411b".

Websteder

- <https://bio.au.dk/forskning/forskningscentre/sustainscapes/forskning>.
Set 26. juni 2024.
- <https://land-craft.dk/>. 15. februar 2024.
- <https://kattegatforbindelse.dk/> Set 08. oktober 2024.
- <https://oestjydermodkattegatforbindelsen.dk/linjefoering/>
<https://ordnet.dk/ods/ordbog?select=Kulturteknik&query=kulturteknik>.
Set 5. april 2024.
- <https://www.vejdirektoratet.dk/projekt/3-limfjordsforbindelse>.
Set 8. oktober 2024.

English Summary

No plans or no land: Agriculture and land use planning in 1960s Denmark.

This article analyses the understanding of future land use in Western Zealand, Denmark in the beginning of the 1960s. It shows how physical planning discussions omitted agricultural land use from its vision of the future, which was reserved predominantly for industrial development. Simultaneously, however, at the time and in Western Zealand a large drainage project aimed at producing new agricultural land for future use. These two contrasting examples are used for discussing how agriculture never entered the immaterial planning at societal level, while the actual future land use was prepared for through drainage projects.

Torjus Solheim Eckhoff er doktorgradsstipendiat på TIK Senter for Teknologi, Innovasjon og Kultur, på Universitetet i Oslo. Her skriver han innenfor fagfeltet teknologi- og vitenskapsstudier, også kjent som *Science and Technology Studies* (STS). Fra tidligere har han en Bachelorgrad i Geografi fra Norges Tekniske og Naturvitenskapelige Universitet (NTNU), og en mastergrad i Miljø og Konfliktstudier (Human Security) fra Aarhus Universitet.

Nøkkelord: datapolitikk, forvaltning, fremtid, forventninger, fremtidsforestillinger.

EN UTREDNINGS FORVENTNINGER – FORTIDENS FREMTIDING AV EN DATADREVET FORVALTNING

Denne artikkelen undersøker hvordan en norsk offentlig utredning (NOU) publisert i 1978 fremskriver en fremtidig forvaltning hvor datainfrastrukturen skal få en stadig større plass. Gjennom en praksisorientert dokumentanalyse og et teoretisk rammeverk for fremtid, utforskes spørsmål om hva slags forventninger utredningen har til datateknologien og betingelsene disse baserer seg på. Denne analysen bidrar med en refleksjon over hvordan kollektive ideer og sosiotekniske begjær skapes i møtepunktet mellom ulike betingelser, aktører og teknologier. Den peker også mot en mer kritisk tilnærming til nåtidens forventninger til fremtidig datateknologi og hva den kan utrette, forventninger som bør sees i lys av tidligere fremtider.

Introduksjon

I 2024 ble Digitaliserings- og Forvaltningsdepartementet opprettet i Norges statsadministrasjon og Karianne Tung ble utnevnt som minister av departementet. Denne relasjonen mellom datainfrastruktur og organiseringen av offentlig forvaltning understreker behovet for å forstå vitenskap og teknologi som en del av politikken. Mens

politiske institusjoner prøver å sette grenser og styre den digitale teknologien, danner teknologien i økende grad en infrastruktur som institusjonene opererer gjennom. Med andre ord kan politikk ikke forstås som adskilt fra teknologi, og likeledes teknologi som adskilt fra politikken.¹

Datateknologien har blitt en viktig del av vår materielle kultur. Det er et objekt som i den offentlige diskursen ofte er drapert i nyskapende visjoner. Likevel, til tross for stadig endrende teknologiske premisser, eller nettopp på grunn av dette, mener jeg det er viktig å løfte blikket og se på historiske eksempler av utvikling av datamaskinen vis-à-vis utvikling i forvaltningen. Da datateknologien ble et objekt for forvaltningen, hvilken framtid var det man så for seg? På hvilken måte skulle denne teknologien bli en del av forvaltningen og hvordan forestilte de seg mer datadrevet forvaltningspraksiser?

Når vi ser på historien til norsk forvaltning de siste femti årene, har dens organisering vært tett knyttet til digitalisering. Forbruker- og administrasjonsdepartementet (FAD) ble opprettet i 1972. Det nye departementet fikk forvaltningspolitikken som en del av sin portefølje, og skulle dermed jobbe med den overordnede organiseringen og styringen av det offentlige. FAD tok også initiativ når det gjaldt spørsmål relatert til datateknologi. Allerede samme året som opprettelsen utnevnte FAD sitt første ekspertutvalg på temaet offentlig databehandling.

Anliggendet mitt i denne artikkelen er forestillingene og forventningene til en omforming av den norske forvaltningen gjennom økende domestisering av datamaskiner på slutten av 1970-tallet. I samsvar med dette spesialnummeret, vil forestillinger om fremtiden være et overordnet rammeverk i min analyse. Av den grunn kan en si at det er en studie av fortidens fremtid, av en problemutforming før dens materialisering, en studie av datateknologien som et forvaltningsobjekt før den større digitaliseringen av samfunnet. Ettersom datamaskiner ble både kraftigere og billigere, ble dens potensiale mer diskutert. Ut fra denne konteksten ser vi et forsøk på å skape en helhetlig sektorovergripende politikk for integrasjon og styring av Elektronisk Databehandling (EDB), en datapolitikk.

Denne utviklingen skal undersøkes gjennom en studie av en norsk offentlig utredning (NOU). Studier av utredninger er fruktbare fordi de gir innsikt i hvordan visse ideer og kunnskaper blir skapt og operasjonalisert i politikken. Dette er særlig tilfelle i en norsk og skandinavisk kontekst, hvor disse utredningene er sentrale politiske verktøy og del av det som kan kalles kunnskapsbasert politikktutforming.² Selv om utredningers faktiske påvirkning på politikken varierer, er NOUer dokumenter med potensial til å påvirke politiske forståelser av et spørsmål og dermed ha materiell påvirkning på verden.³ De er en brikke i et konsensus-orientert epistemologisk system.⁴

---

1 Asdal 2004.

2 Asdal 2008; 2015; J. Christensen og Holst 2017.

3 Asdal 2015; J. Christensen og Hesstvedt 2023.

4 Jasanoff 2005; Krick og Holst 2021.

Dette er en prosess hvor det først settes ned et utvalgt for å bygge kunnskap rundt en sak, og som senere følges opp gjennom en Stortingsmelding som legger føringer for videre drøftinger og faktiske lover og vedtak. I 1978, som er året NOUen jeg skal sette søkelys på her, ble det publisert til sammen 53 NOUer som dekket et bredt spekter av temaer og politikkområder.

NOUer blir skrevet av en ad hoc-ekspertkomité bestående av sakkyndige som er utnevnt av et departement eller Stortinget, og gitt i oppdrag å utrede og komme med forslag til spesifikke politiske spørsmål. De sakkyndige kommer ofte fra ulike bakgrunner, og utredningen blir et resultat av forhandlet ekspertise.⁵ NOUer er derfor politisk orienterte dokumenter hvor forfatterne av utredningen er legitimert av myndighetene som eksperter om en sak eller et objekt.⁶ I dette tilfellet er deres sakkyndighet koblet til databehandling og EDB i offentlig sektor.

Det empiriske utgangspunktet for denne artikkelen er dokumentet NOU 1978:48 «Offentlig databehandling – Desentralisering og effektivisering». Jeg har valgt denne utredningen som utgangspunkt fordi den representerer et tydelig skritt mot en mer helhetlig politisk tilnærming til datateknologien. Den sier noe om hvordan denne teknologien ble forstått i en tid med mye endringer, og var med på å forme et politisk spørsmål og en materiell infrastruktur som vi fortsatt ser spor av i dag. Denne utredningen ble utført på vegne av FAD for å gi regjeringen innspill til hvordan man kunne benytte EDB for å oppnå ønskede forbedringer i offentlig forvaltning. Komiteen startet arbeidet sitt i 1975, og leverte den endelige rapporten i 1978.

Det er flere artikler og avhandlinger som tar for seg historien til norsk datapolitikk.⁷ Særlig har arbeidet til Arild Jansen og hans forskning på datateknologiens påvirkning på forvaltningspolitikken bidratt til refleksjoner i mitt eget arbeid.⁸ Jansen setter sosialkonstruktivistiske og teknologideterministiske drivkrefter opp mot hverandre for å forklare digitalisering av norsk offentlig sektor over tid. Han argumenterer for at flere grunnleggende trekk ved forvaltningen, som fokus på effektiviseringsgevinster, har vært vedvarende mens de endringene som har kommet har vært et resultat av politiske beslutninger om bruken av teknologi.⁹

Jeg forsøker å bidra til disse funnene ved å anvende Asdal og Reinertsens metodologi for en praksisorientert dokumentanalyse på én historisk viktig utredning.¹⁰ Målet har vært å fange opp hvordan denne endelige rapporten, NOU 1978:48, framskrev en fremtidig organisering av offentlig forvaltning gjennom en storskala integrering av en ny datainfrastruktur. Jeg vil videre se på hvordan teknologiske forventninger ble knyttet sammen med eksisterende politiske tradisjoner og begjær. Diskusjoner som

---

5 Krick og Holst 2021.

6 Asdal 2015.

7 Se for eksempel Buland 1996; Elgsaas og Hegna 2009; Jansen og Schartum 2008; Madsbu 2016.

8 Jansen 2008.

9 Jansen 2008, s. 83–84.

10 Asdal og Reinertsen 2022.

har fått mindre oppmerksomhet tidligere vil bli særlig vektlagt. Blant annet går jeg dypere inn på spørsmål om statistikk, modularitet og distribuerte former. Empirien vil også bli belyst med teoretisk faglitteratur som ikke har blitt brukt på denne historien tidligere. Spesielt håper jeg at den analytiske tilnærmingen til fremtiden, kan tilby ny kunnskap om produksjonen av politiske begjær og mål på digitaliseringsfronten, både historiske og nåværende. Før jeg begynner med analysen, vil det metodologiske og teoretiske grunnlaget for artikkelen diskuteres.

(Kon)tekst og fremtiden

Denne artikkelen handler ikke primært om datateknologi i seg selv, men om hvordan EDB-teknologien og dens potensiale blir framskrevet i et ekspertdokument. Det er dette jeg kaller tilblivelsen av datainfrastrukturen som et forvaltningsobjekt. Forvaltningsobjekt er her ment i dobbel forstand. For det første blir EDB-teknologien presentert i NOU 1978:48 som et verktøy for en mer rasjonell statlig organisering. En omorganisering av forvaltningen gjennom bruk av ny teknologi. Dette er en beskrivelse av EDB-teknologiens påvirkning på hvordan forvaltning og politikk burde gjøres i praksis.

For det andre handler tilblivelsen om temming av den nye teknologien. Her blir EDB et objekt som skal forvaltes gjennom de verktøyene forvaltningsapparatet har tilgjengelig, for å styre den sosiotekniske utviklingen i en ønsket retning.¹¹ NOU 1978:48 kommer med både overordnede og mer spesifikke forslag til hvordan teknologien kan bli tatt i bruk på en hensiktsmessig måte med utgangspunkt i eksisterende forvaltningsstrukturer. Utredningen skriver dermed frem både et potensiale og et veikart for hvordan potensialet skal oppnås. Den er med på å skape et politisk begjær samtidig som den aktualiserer en politikk for hvordan det kan oppnås.

Tilblivelse refererer her til den kontinuerlige prosessen hvor subjekter og objekter blir individuert – de blir til ved å få sin egen plass i relasjonene av ting og skiller seg dermed fra resten av verden.¹² NOU 1978:48 var ikke første gang EDB ble diskutert i norsk kontekst og heller ikke den første utredningen på temaet. Likevel, som Jansen argumenterer, var det den mest dyptgående utredningen til da og den hadde tydelig påvirkning på diskurs og politikk.¹³ I den rundt 250 sider lange utredningen blir vi presentert en helhetlig visjon om EDB i offentlig sektor, og den er for detaljert til at alle dens momenter kan diskuteres her.

For å vise denne tilblivelsen i NOU 1978:48, vil jeg bygge på det analytisk- og metodologisk tverrfaglige verktøysettet som ligger i den praksisorienterte dokumenta-

---

11 Asdal 2004.

12 Bardin 2021.

13 Jansen 2008.

nalysen.¹⁴ Dette er en material-semiotisk tilnærming som muliggjør en grundig studie av dokumenter som steder og en studie av hvordan politikk blir til og gjøres. Som et sted bringer dokumenter sammen mennesker og ikke-menneskelige objekter. Det åpner for å studere dokumenter som handlinger i seg selv og de relasjonene de formes av og er med på å danne.¹⁵ Fra dette verktøysettet vil jeg spesielt sette søkelys på forholdet mellom tekst og kontekst, og modifisering av saker. Siden framskrivningen av fremtiden vil være i fokus, vil jeg legge frem en utvidelse av analyserammen hvor fremtiden får en mer eksplisitt rolle.

Liknende subjektets internalisering av eksterne strukturer, internaliserer dokumenter sine eksterne forhold.¹⁶ Imidlertid kan ikke analysen stoppe her, for hvis dokumenter kun er refleksjoner av konteksten de eksisterer innenfor finnes det ingen handlingsrom for endring. Dokumenter blir her istedenfor forstått som aktive gjennom en samproduksjon av konteksten i teksten ved at enkelte elementer blir inkludert samtidig som andre blir ekskludert.¹⁷ Dette kan forstås gjennom det Noortje Marres kaller en *saksetablering*.¹⁸ Denne forståelsen åpner et handlingsrom hvor dokumenter kan modifisere en sak, altså prosessen hvor problemformulering oppstår eller blir reforhandlet.¹⁹ Dokumenter som NOUer, som har en institusjonell rolle i forvaltningens beslutningstaking, deltar aktivt i politikken ved å skape, definere og redefinere problemstillinger. De er på den måten med på å forme verden rundt dem.²⁰

I tillegg til samproduksjon av kontekst, produserer utredningen også en visjon om fremtiden. Oomen, Hoffman, og Hager kaller dette *teknikker for fremtiding*, som er sosialt betingede fremtidspraksiser.²¹ Med begrepet fremtiding har *fremtid* fått en *-ing* endelse som gjør det til et verb og en praksis. Fremtiding er aktive handlinger som identifiserer og skaper et bilde av fremtiden betinget på en relasjon mellom fortid, nåtid og fremtid.²² Mandatet til NOU 1978:48, som også er tilfellet for mange andre NOUer, innebar også et mandat til å predikere fremtidens teknologiske betingelser og mulighetsrom. Denne saksetableringen har med andre ord fremtiden som sitt objekt. Utredningen er dermed et verktøy for å bringe en forestilling av fremtiden inn i samtiden.²³

En måte å forstå fremtiden på er gjennom *forestillinger*. Forestillinger har en lenge tradisjon som forskningsobjekt og analyseramme i samfunnsvitenskapen for å konseptualisere og gi plass til det ukjente og spekulative i sosiale strukturer.²⁴ I vi-

---

14 Asdal og Reinertsen 2022.

15 Adal og Reinertsen 2022.

16 Sato 2022.

17 Asdal 2012.

18 Marres 2007.

19 Asdal 2015; Asdal og Hobæk 2016.

20 Asdal og Hobæk 2020; Asdal og Jordheim 2018.

21 Oomen et al. 2022.

22 Oomen et al. 2022, s. 253.

23 Oomen et al. 2022, s. 258.

24 Se for eksempel Anderson 2006; Appadurai 1996; Castoriadis 1987; Taylor 2004.

tenskaps- og teknologistudier (STS) har Sheila Jasanoff og Sang-Hyun Kim sitt begrep *sosiotekniske forestillinger* fått stort gjennomslag.²⁵ Denne versjonen legger vekt på vitenskap og teknologi, og hvordan de blir operasjonalisert i sosiale aktørers visjoner om en sammenkobling av menneskelige og ikke-menneskelige aktører.²⁶ Forestillinger bygger på kollektive overbevisninger, verdier og normer i et samfunn. De er verken objektive eller subjektive, men mentale prosesser av høyere orden som fasiliteter intersubjektivitet.²⁷

Niels ten Oever påpeker begrensningene til sosiotekniske forestillinger som et analytisk rammeverk fordi utfallet ofte ikke samsvarer med det forestilte.²⁸ Det er dog ikke hvor korrekt en forestilling er sett opp mot det faktiske resultatet som er av interesse her. I stedet vil jeg forsøke å vise hvordan en utredning blir et sted hvor teknologiske forståelser og sosiale og politiske betingelser kommer sammen og formuleres som forventninger.²⁹ Disse forventningene mobiliserer ressurser, på både nasjonalt og lokalt nivå, og er med på å organisere aktører. Forventninger og forestillinger om fremtiden er med andre ord generative fordi de skaper rom for handling, eller legitimerer fravær av dem.³⁰ I stedet for å se sosialkonstruktivistiske og teknologideterministiske drivkrefter som adskilte, vil sosiotekniske forventninger bli forstått som en samproduksjon som oppstår i møtet mellom situerte aktører, institusjoner, og teknologi.

Den kommende analysen av tilblivelsen til EDB som et forvaltningsobjekt søker å forstå hvordan et begjær om en fremtidig databasert forvaltning som både var effektiv og desentral blir produsert i NOU 1978:48. Dette utforskes gjennom de mange relasjonene mellom heterogene aktører og nye teknologier, og hvordan de som en fragmentert helhet blir til i utredningen som et helhetlig narrativ og oppstilling.

Betingelser for en datapolitikk

NOU 1978:48 «Offentlig databehandling – desentralisering og effektivisering» var en ekspertutredning skrevet på vegne av FAD i perioden 1975-1978. Denne utredningen er valgt som utgangspunkt for denne artikkelen på grunn av sitt omdømme som den første grundige utredningen av en helhetlig databehandling i staten.³¹ Mens det tidligere hadde vært ulike initiativ innad i statsapparatet, manglet det en mer tversktoerlig og helhetlig politikk, noe utredningen adresserer. Den sier videre noe om forventningene til datateknologien som både gir oss et historisk innblikk i fortidens

---

25 Jasanoff og Kim 2015.

26 Jasanoff og Kim 2015.

27 Fuist 2021.

28 ten Oever 2021; 2023.

29 Borup et al. 2006.

30 Borup et al. 2006; Hoeyer 2019; Oomen et al. 2022.

31 Jansen 2008.

fremtid, samtidig som dens forventninger også har relevans for dagens digitaliseringsdiskurs og de lengre utviklingstrekkene i norsk teknologipolitikk.

Utredningen representerer framveksten av en forventning til datamaskiners kapasitet til å løse diverse samfunnsproblemer. På den måten kan den bidra til å forklare noe grunnleggende i det moderne samfunnets tiltro til datateknologi som ikke enda eksisterer. Den er også uttrykk for det Jasanoff kaller *civic epistemology*. Det er et begrep som vanskelig lar seg oversette til norsk, men som henviser til de kulturelle, historiske og politiske betingede kunnskapstyper som finnes i en gitt kontekst.³² Dette epistemologibegrepet er her brukt for å vise at NOU 1978:48 var situert i en spesifikt norsk kunnskapsstruktur som også hadde en spesifikk forståelse av utvikling.

I perioden etter andre verdenskrig var det en stødig økonomisk vekst, og en demokratisk korporatisme ble bygget der samarbeid mellom det offentlige, arbeidsgiver og arbeidstaker sto sentralt.³³ Det sosialdemokratiske prosjektet var også bygget på en sterk tiltro til at politikken var selve drivkraften i samfunnet. Det offentlige, ledet an av Det Norske Arbeiderpartiet (DNA), var aktiv i industribyggingen.³⁴ Vitenskap og teknologi var også viktig for samfunnsstyring, og mot slutten av 1960-tallet ble statistikk og EDB stadig mer brukte som verktøy for både den økonomiske og sosiale styringen.³⁵

Da oljekrisa kom i 1973 og det ble stagflasjon over store deler av Vest-Europa, utviklet det seg flere politiske og økonomiske kontroverser i Norge.³⁶ Samtidig skapte den økende utbredelsen av datateknologien på sin side usikkerhet i enkelte miljøer som fryktet dens påvirkning på relasjonene i den korporative strukturen. Denne kritikken er særlig assosiert med informatikeren Kristen Nygaard og samarbeidsprosjektene han og en rekke andre aktører hadde med fagforeningene.³⁷ Nygaard var bekymret for EDB's bruk som et administrativt planleggingsverktøy som ville styrke makten til arbeidsgiver på bekostning av arbeidstaker.³⁸ Utfra samarbeidsprosjekter mellom fagforeninger og informatikere kom det Jørgen Bansler kaller den radikale forskningstradisjonen innen skandinavisk datasystemutvikling.³⁹ Denne tradisjonen hadde især brukerorientering og arbeideres medvirkning som viktige prinsipper.

NOU 1978:48 ble altså til på et tidspunkt hvor datateknologien fikk en tydeligere rolle i samfunnet samtidig som eksisterende styringsformer var under press. Det er i dette rommet med flere destabiliserende elementer utredningen blir et interessant dokument. Den forsøker å se fremover og forme spørsmålet om fremtidig offentlig databehandling og på mange måter tilblivelsen av en digital forvaltning.

---

32 Jasanoff 2005, s. 249.

33 Brandal et al. 2013.

34 Brandal et al. 2013.

35 Bauer 2014; Lie og Roll-Hansen 2001.

36 Innset 2020; Lie og Venneslan 2010.

37 Elgsaas og Hegna 2009.

38 Nygaard og Bergo 1974.

39 Bansler 1989.

Åtte sakkyndige ble utnevnt av FAD til å sitte i komiteen til utredningen. Disse kom hovedsakelig fra ulike offentlige virksomheter på lokalt og nasjonalt nivå. Til sammen dekket de forvaltningssektorer som telekommunikasjon, skatt, trygd og kommunal forvaltning. Ingen konsulenter fra privat sektor ble utnevnt, noe som skiller NOU 1978:48 fra senere utredninger. Komiteen ble ledet av Knut Elgsaas, som på den tiden var leder ved Seksjon for Rasjonalisering ved Teledirektoratet.⁴⁰ Elgsaas var engasjert i diskusjonen om integrasjon av datamaskiner både i privat og offentlig sektor, og hadde blant annet deltatt i de overnevnte samarbeidsprosjektene mellom informatikere og fagforeninger. Det hadde også komitemedlem Drude Berntsen som var informatiker og leder av Norsk Regnesentral. Utredningen bærer preg av flere radikale systemutviklingsideer, blant annet med sine perspektiver på brukermedvirkning. I tillegg er det en tydelig forankring i eksisterende forvaltning og tillit til politisk styring som kan spores til komitemedlemmenes bakgrunn.

Da komiteen ble oppnevnt, utstedte FAD en uttalelse der de uttrykte en forventning om en økning i offentlig databehandling som følge av en økning i forvaltningens oppgaver. Et narrativ om en kommende vekst, både i data, datamaskiner, og oppgaver, var noe som også går igjen i utredningen og ofte blir kommunisert gjennom tabeller og grafer. Til da hadde ønsket om en enhetlig nasjonal databehandling ført til uønsket sentralisering. Likevel konkluderer uttalelsen med at den teknologiske utvikling innen EDB og høyere kompetanse på teknologien la til rette for en reversering av denne sentraliseringstrenden.⁴¹

Mandatet som ble gitt komiteen peker ut to overordnede temaer som gjenspeiles i utredningens overskrift. For det første, potensialet for effektivisering av offentlig databehandling, basert på forståelsen av EDB som et verktøy til å utføre oppgaver raskere og med reduserte kostnader. For det andre, organiseringen av forvaltning og potensialet for å desentralisere den offentlige databehandling. Mandatet er tydelig rettet fremover ved å be kommisjonen utrede både fremtidige behov og muligheter. Selv om de to overordnede temaene henger sammen, vil de bli diskutert i hver sin del. Aller først vil jeg se litt nærmere på framskrivningen av data og datamaskiner som objekter i rapporten, og datapolitikk som en teknikk for fremtiding.

Nye teknologiske betingelser⁴²

For å forstå potensialet NOU 1978:48 så i stadig endrende teknologiske forutsetninger, hjelper det å utforske forventningene knytte til EDB's evne til å samle inn, lagre og overføre data. Begrepet data blir i utredningen definert som «bokstaver, tall, lyd-

---

40 Elgsaas og Hegna 2009.

41 NOU 1978, s. 9.

42 Det følgende baserer seg på NOU 1978:48, kapittel 3-9. Henvisninger til dokumentet vil kun bli gjort ved direkte sitat, parafraseringer eller bruk av rapportens statistikk.

signaler og lignende som formidler opplysninger (informasjon) om en person, objekter, hendelser eller saker».⁴³ Definisjonen presenterer data som en bærer av informasjon, og ved å vektlegge formidling retter den søkelyset mot kommunikasjon og bevegelsen av data. Videre blir dataens formbarhet fremhevet som en viktig kvalitet, altså at data har en kvalitet som gjør at informasjon kan bearbeides av enten mennesker eller maskiner. Ordet «datamaskin», som på de andre skandinaviske språkene har blitt hetende «computer» og «dator», er beskrivende for NOU 1978:48 sin forståelse av teknologien: maskiner som kunne fullføre databehandlingsoppgaver som var tydelig avgrenset, gjentakende, tidkrevende og tidsfølsomme. Maskinene manglet dog de menneskelige egenskapene til «å tilpasse seg nye, uforutsette situasjoner».⁴⁴ Databehandlingsoppgaver skulle derfor deles mellom datamaskiner og mennesker, avhengig av oppgavens karakter.

For å berede grunnen for en ny arbeidsfordeling, tar utredningen en pedagogisk tilnærming. Denne leksjonen inkluderer en slags anatomi av datamaskiner gjennom en skjematisk oversikt over deres ulike enheter. Gjennom ulike eksempler viser utredningen videre et bilde av forvaltningens heterogene teknologiinventar. Denne inkluderer blant annet hullkortsystemer, diskettbaserte systemer, samt nyere skrivemaskinterminaler bestående av tastatur og dataskjerm. Budskapet er at EDB ikke kun referer til én teknologi, men en kategori av teknologier som blir brukt til databehandling. Selv om likheter mellom teknologiene blir poengtert blir også signifikante forskjeller og kommende endringer presentert.

Datamaskiner frem til 1970-tallet var fortsatt store og dyre, og det var derfor et begrenset antall rundt om i landet med større bruk i noen få byer og da særlig i Oslo. Teknologisk utvikling var derimot forventet å endre dette bildet. Spesielt blir de mindre terminalsystemene trukket frem i rapporten. Mikro- og minimaskiner som de ble kalt, var komplette datamaskiner. De bestod av både en inn-enhet gjennom et tastatur, en sentral enhet for datakraft, og en ut-enhet gjennom en skjerm. De var mer kompakte og billigere enn tidligere stormaskiner, og de gjorde det mulig å gjøre mindre databehandlingsoppgaver uten å kobles opp til en sentralisert maskin. Disse maskinene ble brukt «i stigende grad som programmerbare (intelligente) terminaler», og blir et slags symbol i utredningens forestilling om en kommende utbredelse av datamaskiner i den offentlige forvaltningen.⁴⁵ Særlig blir de nye mulighetene for tekstbehandling trukket frem. Dette tiåret så etableringen av flere teknologiske nyvinninger innen mikro- og minimaskiner. Norsk industri var også med på denne utviklingstrenden gjennom selskapet Norsk Data. De personlige datamaskinene (PC) som ville ha stor påvirkning utover 1980-tallet ble også lansert i denne perioden, for eksempel Apple II i 1977 og senere IBM PC i 1981. Likevel blir PCen ikke nevnt i utredningen

---

43 NOU 1978, s. 33.

44 NOU 1978, s. 34.

45 NOU 1978, s. 42.

En annen viktig teknologisk endring var de økende mulighetene for en *direkte behandling* som rapporten også kaller *on-line* og setter i motsetning til *satsvis behandling*. Sistnevnte var en mer oppstykket prosess hvor brukeren ikke var i direkte kontakt med datamaskinen. Dataen måtte sendes enten fysisk eller over telenettet til en sentralisert stormaskin, og på samme måte mottok brukeren resultatet etter endt beregning. I den direkte behandlingen er brukeren derimot koblet direkte opp mot datamaskinen, for eksempel gjennom en dataterminal. Vedkommende har dermed en større kontroll over hele databehandlingsprosessen. Direkte databehandlingen representerte på den måten en mer interaktiv relasjon mellom bruker og datamaskin, det som kan kalles menneske-maskin interaksjon.

En tredje teknologisk endring som blir fremhevet er innenfor telenettet og datakommunikasjon. Televerkets DATEL-tjeneste ble introdusert gjennom et telenett i 1969. Det var rundt 4700 tilkoblede brukere da rapporten ble skrevet, mens den predikerer at det ville være 15-18 000 tilknyttede modem innen 1985.⁴⁶ I tillegg til det eksisterende telenettet var et felles nordisk datanett under utbygging som skulle åpnes for brukere i 1979. Dette nettet var bygget på bakgrunn av en ny internasjonal standard, kalt X.25, en standard Televerkets Forskningsinstitutt (TF) hadde vært aktiv i å utvikle. Sett opp mot telenettet var det nye datanettet mer tilrettelagt for stabil, rask og langtrekkende dataoverføring. Det åpnet også for nye muligheter og tjenester. Oppsummert kan en si at de viktigste endringene i de teknologiske premissene lagt frem i utredningen var overgangen til nye dataterminaler, muligheten for direkte databehandling og bedre infrastruktur for dataoverføring. Disse legger en betingelse for videre organisasjonsmessige forventninger som vil bli videre diskutert senere i artikkelen.

Politisk styring av teknologien

Selv om teknologiske betingelser lå til rette for endring, er NOU 1978:48 tydelig på at en formålsbestemt politikk var nødvendig for å oppnå potensialet den så i EDB. Denne politikken blir kalt datapolitikk, og beskriver det tverrsektorielle arbeidet med styring og utvikling av administrativ databehandling. Dette var ikke et nytt begrep. Elgsaas, lederen av komiteen, hadde for eksempel brukt begrepet noen år tidligere i sin artikkel «Sosialistisk datapolitikk». Her oppfordrer han blant annet Det Norske Arbeiderparti (DNA) til å utvikle en datapolitikk for å ta kontroll over fremtidig utvikling og tilpasning av datateknologien. Begrepet dukker også opp i en håndfull taler i Stortinget på begynnelsen av 1970-tallet, først fra Høyres Henrik J. Lisæth i 1971 som etterlyste en nasjonal datapolitikk.⁴⁷ Til tross for at ulike politiske fløyer hadde

---

⁴⁶ NOU 1978, s. 44, 140.

⁴⁷ Stortingsforhandlinger 1970, s. 2053.

diskutert datapolitikk, var det ikke blitt popularisert eller blitt et institusjonalisert politikkområde.

Begrepet hadde også en internasjonal dimensjon som kom inn gjennom medlemskap i organisasjoner som Organisasjonen for økonomisk samarbeid og utvikling (OECD).⁴⁸ I 1976, under arbeidet med NOU 1978:48, deltok representanter fra komiteen på en OECD-konferanse som understreker denne dimensjonen. OECD fremmet på denne tiden behovet for sentralisert nasjonal datapolitikk for å utvikle «sammenkoblede informasjonssystemer»,⁴⁹ en visjon NOU 1978:48 deler. En annen fellesnevner, som jeg vil komme tilbake til senere, er forholdet mellom sentralisert koordinering og institusjonell desentralisering i informasjonssystemer.

Jeg viser ikke til denne internasjonale dimensjonen for å argumentere at datapolitikk var en adopsjon av en ekstern fremtidsforestilling. I stedet bør likhetene mellom OECD og Norge forstås som en «samproduksjon» hvor et felles idegrunnlag førte til flere likheter, samtidig som det også var nasjonale særtrekk i den norske *civic epistemology* som førte til forskjeller.⁵⁰ Samproduksjonen kommer blant annet på grunn av at teknologien som skulle brukes var dominert av enkelte aktører, særlig fra USA, som var med på å forme en voksende globalisering av en felles digital infrastruktur.⁵¹ På 70-tallet var det også en internasjonal dragkamp mellom ulike interesser, særlig innenfor standardiseringsarbeidet.⁵² NOU 1978:48 posisjonerer seg ikke eksplisitt i denne dragkampen, men har noen referanser til internasjonale standarder som vil bli diskutert nedenfor. Likevel har fremtiden i utredningen hovedsakelig et nasjonalt fokus. Søkelyset er rettet mot hvordan ny datateknologi kan innlemmes med nasjonale interesser og eksisterende strukturer.

Dette fokuset kommer tydelig frem i begrepet datapolitikk, Utredningen definerer datapolitikk som «de mål, retningslinjer og rammer som de politiske myndigheter trekker opp for den offentlige databehandlingen».⁵³ Definisjonen og den følgende diskusjonen tar utgangspunkt i et premiss om at rasjonell politisk styring kan brukes til å forme teknologi til et ønsket verktøy. Det er videre et tverrsektorielt fokus i datapolitikken, og viktigheten av å se på hvordan EDB ville «fremme eller hemme utviklingen av erklærte politiske mål» blir poengtert.⁵⁴ På den måten blir datapolitikk et sektorovergripende politikkområde som skal forvalte en endrende sosioteknisk fremtid. Datainfrastrukturen blir også et politisk objekt som går på tvers av eksisterende institusjonelle barrierer i forvaltningen. Det blir det Bowker og Star kaller en

---

48 Jansen 2008.

49 OECD 1973: 22–23. *Computer policies* er begrepet som blir brukt av OECD.

50 Jasanoff 2004.

51 Boyd-Barrett 2006; Henke og Sims 2020.

52 Russell 2014.

53 NOU 1978, s. 153.

54 NOU 1978, s. 153.

grenseinfrastruktur, altså en infrastruktur som på samme tid er både sammenhengende på tvers av forvaltningen og elastisk nok til å tilpasses ulike behov.⁵⁵

I NOU 1978:48 dukker datapolitikk opp sent i dokumentet, hvis en ser bort fra sammendraget i kapittel 2, som illustrerer den begrensede posisjonen begrepet hadde på den tiden. Dette ville endre seg. En sammenlignbar utredning som ble publisert ti år senere kalt NOU 1988:40 «Datapolitikk i staten i 1990-årene» reflekterer den mer fremtredende posisjonen begrepet får utover 1980-tallet.⁵⁶ Utover 1990-tallet blir begrepet gradvis forbigått av andre neologismer, en trend som også har blitt påpekt i studier av Sverige.⁵⁷ Til tross for en sen introduksjon i NOU 1978:48, fremstår datapolitikk som en overordnet struktur som skulle tilrettelegge for EDB-utviklingen og bidra til en ønsket omorganisering av offentlig forvaltning i tråd med politiske mål. Datapolitikk kan også forstås som en ramme for fremtiden hvor det tekniske får en mer eksplisitt plass. Det er en fremtiden som bringer sammen politiske mål og forventninger til datateknologien. Utredningen representerer på den måten en gradvis etablering av et begrep som skal ramme inn og forsøke å kontrollere de ulike elementene i den forestilte datainfrastrukturen.

Her har vi allerede begynt å se tosidighetene i EDB som et forvaltningsobjekt. Både som en teknologi som legger til rette for nye praksiser, og, gjennom begrepet datapolitikk, et objekt som skal styres. I det følgende vil jeg diskutere hvordan NOU 1978:48 presenterer funksjonen EDB er forventet å ha i forvaltningen. Jeg vil se på denne funksjonen i lys av forventninger til de materielle egenskapene til datateknologien, og forventningenes kontekstualisering innenfor et kompleks av betingelser.

Effektivisering og datamaskinens funksjon i beslutningstaking

Som det ble diskutert ovenfor sto den norske staten og DNA ovenfor flere økonomiske og strukturelle utfordringer i 1970-årene. Samtidig var det også en ide om rask teknologisk endring innenfor EDB. NOU 1978:48 argumenter for at denne teknologiske utviklingen kan benyttes til å adressere de strukturelle utfordringene. Jeg vil her se nærmere på funksjonen EDB er intendert i utredningen, og hvordan teknologien blir presentert som et rasjonelt verktøy. Effektivisering er det første målet stipulert i rapportens undertittel. Begrepet framstår som naturalisert i NOU 1978:48 og bærer en slags selvfølgelighet som var til stede i forvaltningen på den tiden.⁵⁸ Effektiviseringen er et slags evigvarende prosjekt uten et endelig mål, og skaper en sentral betingelse for datateknologiens utvikling. Det er derfor viktig å gå dypere inn i hva effektivisering faktisk innebar.

---

55 Bowker og Star 1999.

56 Jansen og Berg-Jacobsen 2011.

57 Lundin 2015.

58 Wetlesen 1977.

I NOU 1978:48 blir effektivitet ofte koblet sammen med rasjonalisering på en måte som viser samsvar mellom de to begrepene. Rasjonalisering hadde en historisk rolle i offentlig forvaltning, særlig i gjenoppbyggingsarbeidet etter andre verdenskrig.⁵⁹ Begrepet ble blant annet båret i tittelen *Rasjonaliseringssjef*, en rolle utredningsmedlem Arvid Hannerød innehadde i Kommunal- og arbeidsdepartementet, og ikke minst i organet Statens Rasjonaliseringsdirektorat (RD).⁶⁰ RD hadde en rådgivende og støttende funksjon for endringsprosesser i forvaltningen, og direktoratet blir trukket mye inn i NOU 1978:48 som et organ som skulle bidra til spredningen og utviklingen av offentlig databehandling. Fra et konstruktivistisk perspektiv blir derfor RD sine holdninger og motivasjoner viktig da de er med på å innskripe de sosiologiske systemene med mening.⁶¹

I sin doktorgradsavhandling, senere utgitt som bok, analyserer sosiologen Tone Schou Wetlesen historien til RD i perioden 1948-1972.⁶² Hun mener at begrepet rasjonalisering og effektivisering ble brukt om hverandre, og at *administrativ utvikling* senere ble introdusert som et overlappende begrep uten at det hadde noe påvirkning på RD sine hovedmålsettinger.⁶³ Selv om Wetlesen identifiserer tre *effektiviseringsvarianter*, kobler hun den dominerende varianten med det engelske begrepet *efficiency*.⁶⁴ Denne varianten er også vektlagt i NOU 1978:48, som sier at hovedhensikten med effektiviseringen var å «[...] bruke minst mulig ressurser for å oppnå de mål for virksomheten som er satt opp av de politiske myndigheter».⁶⁵ Den fortsetter med at effektivisering er tiltak som fører til tidssparing eller kostnadsreduksjon, og at EDB «[...] er i ferd med å bli et av de viktigste hjelpemidler i administrativt utviklings- og effektiviseringsarbeid i forvaltningen».⁶⁶

Denne tilnærmingen til effektivisering kan bli forstått som det Max Weber kaller *zweckrational*, eller formålsrasjonalitet, en rasjonalitet rettet inn mot handlinger og objekter som et middel for å nå et mål.⁶⁷ EDB blir lagt frem som et verktøy som kunne brukes til å nå politiske mål om raskere arbeid og kutt i ressursbruk. Det kan være verdt å merke seg at den økonomiske kostnad-nytte tenkningen og målstyringen som utbredte seg på 80-tallet i norsk forvaltning ikke er like tydelig i NOU 1978:48 som det den blir i senere rapporter.⁶⁸ Istedenfor den økonomiske tilnærmingen er det en mer teknologisk rasjonalitet som ligger i grunn. Dette kan eksemplifiseres med den overnevnte utviklingen innenfor datakommunikasjon. Støtte til utbygging av et

---

59 Danielsen 1946; Wetlesen 1975.

60 Jansen 2008.

61 Winner 1980.

62 Wetlesen 1975.

63 Wetlesen 1975, s. 53.

64 Wetlesen 1975.

65 NOU 1978, s. 95.

66 NOU 1978, s. 95.

67 Weber 2019, s. 102–103.

68 T. Christensen 2006; Se for eksempel NOU 1988; NOU 1989.

fremtidig nordisk datanettverk er rasjonelt, og derfor ønskelig, fordi det har høyere overføringshastighet og kapasitet enn telenettet. Teknologien er dermed med på å dekke begjæret om økt rasjonalitet.

En annen viktig effektiviseringsmulighet ved EDB forventet i NOU 1978:48 ligger i omgjørelsen av den eksterne verden til statistikk. Informasjon om borgere, geografi og økonomi lagret som statistiske data kunne behandles og brukes i diverse planleggings- og styringsformål.⁶⁹ Dette kan forstås som en *digitisering* av verden, altså at fysiske objekter og subjekter blir representert gjennom dataverdier. Det er en prosess som David Gugerli visuelt beskriver som å flytte verden inn i datamaskinen.⁷⁰ Disse dataverdiene blir igjen til epistemiske objekter som forvaltningen bruker i styring.⁷¹

Kunnskapsproduksjon gjennom statistikk er i rapporten forventet å gjøre to ting. For det første skulle eksisterende oppgaver gjøres raskere og billigere. For det andre handler dette om å gjøre flere objekter og fenomener synlig for forvaltningen. Synliggjøringen kan forstås som et viktig grep for å gjøre noe styrbart. Utredningen argumenter for at mer statistikk var nødvendig for at den moderne staten skulle utføre en mer utstrakt tjenesteyting for sine innbyggere. Dette er en fremtiding av en stat som strekker seg dypere inn i sitt territorium ved hjelp av nye verktøy. EDB skulle bistå forvaltningen med å gjøre mer med lavere kostnader gjennom en instrumentalisering av data.

Utredningen bygger her på en optimisme til både statistikk og teknologi som også er blitt sporet til de statistiske miljøene, da særlig Statistisk Sentralbyrå, på 1970-tallet.⁷² Bruk av statistikk og dens nødvendige klassifisering er mye diskutert i forskningslitteraturen. Her blir den ofte karakterisert av en mekanisk objektivitet som bygger på tillit til data og tall.⁷³ Tilliten til datadrevet kunnskapsproduksjon har også blitt kritisert, blant annet for at den baserer seg på en overfladisk tro på epistemisk eller data renhet.⁷⁴ NOU 1978:48 går ikke spesielt dypt inn på hvordan data skal bidra i spesifikke saker, men holder seg til mer overordnede bemerkninger. Det er derfor vanskelig å bedømme den tilliten og forventningen som finner sted i rapporten. Likevel er det verdt å merke seg hvordan tilliten i stor grad er satt til fremtiden og potensialet som er antatt å bli muliggjort.

Til slutt i denne delen vil jeg se på hvordan disse forventningene bygger på en antakelse om forholdet mellom data og beslutningstaking. Dette vises i Ill. 1 nedenfor. Her ser vi to like trekanter, hvor den venstre trekanten indikerer volumet av beslutninger mens den høyre indikerer volumet av data. De vertikale lagene i trekantene representerer de tre geografiske nivåene i forvaltningen. Når vi beveger oss verti-

---

69 NOU 1978, s. 50.

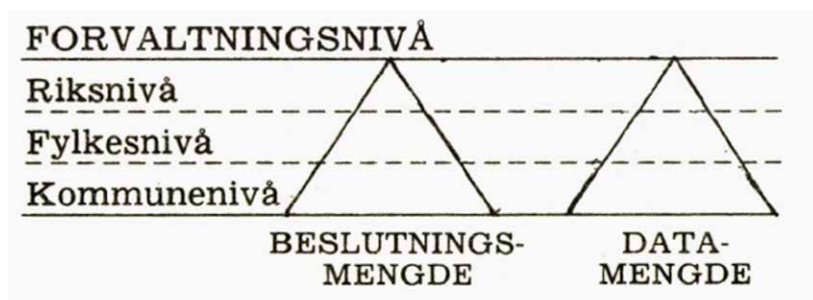
70 Gugerli 2022.

71 Bauer 2014.

72 Lie og Roll-Hansen 2001.

73 Porter 1996.

74 Hong 2020.

Ill 1: Illustrasjonen formidler en oppfatning av at flest beslutninger er tatt på lokalt nivå, og at disse delene av forvaltningen derfor har behov for mest detaljert data. NOU 1978:48, s. 49.

kalt fra topp til bunn, utvides trekantene, noe som representerer en gradvis økning i mengden av beslutninger og en tilsvarende endring i nødvendig mengde med data. Data blir her gitt en kvantitativ verdi som likestilles med dens instrumentalisering i beslutningstaking. Den logiske konklusjonen som følger av denne figuren, er at lokale nivåer trenger større mengder data fordi de tar *flere* beslutninger enn høyere nivåer.

I denne delen har jeg gått inn på hvordan EDB som et forvaltningsobjekt knyttes til effektivisering gjennom statistikk. Fra et fremtidig perspektiv ser vi hvordan teknologien gis en spesifikk mening som et nytt middel for å nå eksisterende begjær. Det er på samme tid en akselerasjon og ekspansjon av forvaltningens styring. I neste del vil jeg se videre på framskrivningen av en datainfrastruktur med søkelys på den organisatoriske og geografiske formen den får. Denne formen er et forsøk på å skrive frem en balanse mellom nasjonal koordinering og lokal autonomi.

Fremtidens smidige systemer

Når NOU 1978:48 diskuterer spesifikke romlige og organisatoriske prinsipper, blir rapporten selv et sted som organiserer steder – et sted som tar for seg hvordan ulike offentlige virksomheter blir samlet og tilkoblet gjennom EDB. Formen til en infrastruktur beskriver uttrykket en organisering av objekter har, og den spesifikke formen til et sammenhengende system eller nettverk er med på å definere dens kvaliteter.⁷⁵ For eksempel vil en sentralisert form legge til rette for mer hierarkisk praksiser og konsentrering av makt, mens en desentralisert form har andre kvaliteter. Formen til datainfrastrukturen som blir forestilt i utredningen er derfor også en forestilling om fremtidige relasjoner innad i forvaltningen. Konstruksjonen vi finner peker mot et teknologisk moderne og demokratisk samfunn.

75 Larkin 2018.

Spørsmål knyttet til sentralisering og desentralisering har lang historie i det sosialdemokratiske prosjektet, hvor den individuelle frihet har vært knyttet til et sterkt fellesskap.⁷⁶ Det er også et utfordrende et spørsmål i sosialdemokratisk politikk hvis idetradisjonen har elementer som både går for og imot desentralisering av makt.⁷⁷ EDB diskursen entrer dermed et eksisterende spenningsforhold mellom sentral planlegging på den ene siden og lokal beslutningstaking og autonomi på den andre. I NOU 1978:48 blir balansen mellom sentralisering og desentralisering, eller mellom samordning og autonomi, forsøkt løst gjennom det den kaller smidige systemløsninger. Her blir vi introdusert til en modulær systemfilosofi, hentet fra datavitenskapen, som blir applisert for å løse både demokrati- og effektiviseringsutfordringer.

Utredningen klassifiserer offentlige EDB-systemer inn i fellessystemer og institusjonssystemer, en klassifisering den låner fra sin forgjenger NOU 1973:43 «Om planlegging av databehandling i forvaltningen». Fellessystemer er mer generaliserte systemer som brukes på tvers av forvaltningen og til oppgaver som flere virksomheter har. Institusjonssystemer er på sin side bygget rundt spesialiserte rutiner. Å avgrense de forskjellige systemene kan være vanskelig, noterer utredningen, ettersom de i praksis ofte er multimodale systemer som kombinerer elementer fra de forskjellige klassifikasjonene.

På den ene siden er NOU 1978:48 tro sitt mandat om desentralisering ved å ta utgangspunkt i hovedprinsippet om at de ulike forvaltningsorganene skulle forbli ansvarlige for sine egne oppgaver, inkludert deres respektive EDB-utvikling. Dette innebar at staten skulle være forsiktig med å gripe inn i oppgaver delegert til fylker og kommuner, og at FAD, som departementet med forvaltningsporteføljen, ikke skulle legge seg opp i beslutninger i andre departementer.⁷⁸ Utover den demokratiske motivasjonen mener utredningen at desentralisering også skulle fremme «rasjonell produksjon» og «samfunnets evne til utvikling og tilpassing».⁷⁹

Det forventes videre at det teknologiske potensiale til EDB sto i samsvar med dette ønsket om desentralisering. Flere grunner blir listet opp som muliggjorde at datakraft kunne bli flyttet ut i distriktene. Blant annet listes de synkende kostnadene og utviklingen innen mikroprosessorer, flere kvalifiserte personell, og mer brukerorienterte dataprogrammer. Utredningen forventer altså at både tekniske- og kompetansebetingelser gjorde det mulig å oppfylle de politiske målene.

Samtidig påpekes det at det ville være dårlig ressursbruk dersom alle deler av forvaltningen skulle utvikle sine egne systemer. Av den grunn tenderer utredningen mot å favorisere fellessystemer på grunn av potensiale til kostnadsreduksjon, les effektivitet, både for utvikling og vedlikehold. I tillegg anser den fellessystemer som mer egnede til å tilrettelegge for bevegelse av data innad i forvaltningen.

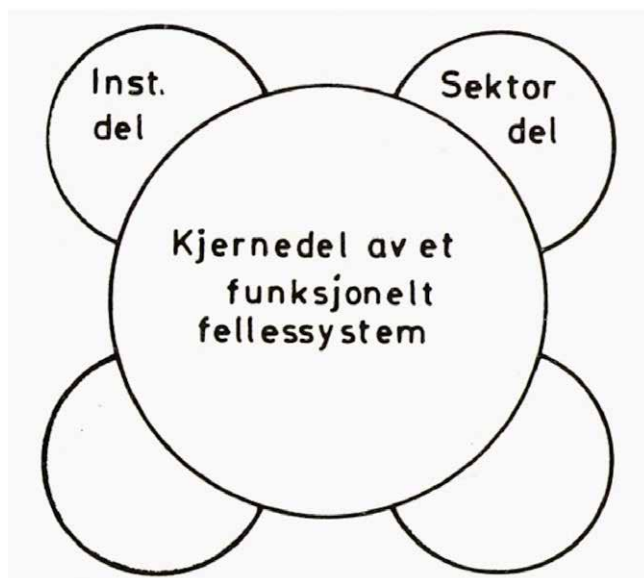
---

76 Brandal et al. 2013.

77 Toubeau 2021.

78 Jansen 2008.

79 NOU 1978, s. 93.

Ill 2. En kjernedel i sentrum med tilkoblede institusjonelle- og sektordeler. NOU 1978:48, s. 59.

Det pekes imidlertid på en mulig fare ved å sentralisere utformingen: Det kunne flytte makt bort fra de respektive institusjonene. Utredningen skriver at fellessystemer kunne «betinge uønskede endringer i en institusjons organisasjonsform, informasjonsstrømmer og arbeidsrutiner for å gi en tilsiktet effektiviseringsgevinst».⁸⁰ Her refereres det også til observasjoner av tidligere forsøk på fellessystemer som hadde vært «for stive i sin oppbygning», noe som førte til at det tok lang tid å lage tilpasninger som dekket «[...] den enkelte institusjons behov».⁸¹ Det er med andre ord en tilsynelatende motsetning mellom målet om effektivisering og desentralisering.

Det er her en modulær utforming, se ill. 2, blir introdusert som en løsning for å skape smidige systemer. Et slikt system har en kjernedel bestående av et funksjonelt fellessystem. Denne delen kunne brukes de fleste steder da den var rettet mot generelle oppgaver de fleste institusjonene hadde, som for eksempel utbetaling av lønn til ansatte. Modulariteten ligger i muligheten til å legge til delsystemer utviklet for rutiner i bestemte sektorer eller virksomheter.

Her ser vi en tydelig ide om fremtidige sosiotekniske løsninger og en forventning om balanse mellom ulike politiske mål. Utfordringen med systemutvikling blir presentert som en utfordring med å skape tilstrekkelig smidighet. Dette blir fremskrevet som en grenseinfrastruktur som kunne dekke hele forvaltningen. Den kunne treffe en balanse mellom å benytte seg av stordriftsfordelene ved fellessystemer, samtidig som den muliggjør autonomi gjennom fleksibilitet og tilpasningsmuligheter til lokale behov. Dette er også en forventning til en mer dynamisk forvaltning, som blir enda tydeligere i diskusjonen om den distribuerte formen til en fremtidig datainfrastruktur.

80 NOU 1978, s. 59.

81 NOU 1978, s. 59.

Den distribuerte formen og standarder

NOU 1978:48 er ikke bare abstrakt i sine argumentasjoner, men kommer også med eksempler på hvordan den ser for seg en fremtidig datainfrastruktur. Utredningen mener at alle kommuner vil ha minst ett datasenter i fremtiden, men at mindre kommuner fortsatt vil være avhengige av regional og nasjonal datakraft og ressurser. A/L Kommunedata, en underavdeling av Norske Kommuners Sentralforbund, hadde på den tiden syv datasentre spredt rundt om i landet. De hadde siden 1973 vært organisert som andelslag mellom kommuner og andre utvalgte offentlige virksomheter. På det sentrale nivået var Statens Driftssentral for Administrativ Databehandling (SDS) pålagt å bidra til stabil tilgang til nødvendig datakapasitet i forvaltningen. SDS var et forvaltningsorgan underlagt FAD, og departementet la derfor delvis føringer for SDS sin drift. Utredningen forestiller seg at disse sentrene ville bli tilgjengelige fra lokalt plasserte EDB-terminaler gjennom direkte databehandling, som ble diskutert ovenfor. Videre utvikling skulle bygge på de eksisterende desentraliserte elementene med regionale kompetansesentre som dekket hele landet. Samtidig skulle offentlige nasjonale og regionale datasentre knyttes tettere sammen, blant annet gjennom opprettelsen av et «sentralt samordningsorgan».⁸²

Konturene av et ønsket nettverk bestående av kommunale, regionale og nasjonale knutepunkter som kobles sammen og støtter oppunder arbeidet til forvaltningen kommer her til syne. Det er en forestilling av en inkrementell utvikling som ekspanderer kapasiteten til eksisterende strukturer samtidig som det slår alt sammen til en mer helhetlig og sammenkoblet form. Utredningen ser også for seg at data vil bli sendt mellom kommuner, og tegner dermed et bilde av det den kaller et «offentlig informasjonsnettverk» som flytter data horisontalt mellom kommuner, og vertikalt til regionale og sentrale enheter.⁸³ Den mener at «fremtidens mønster for offentlig databehandling», altså formen, vil kombinere elementer fra sentral og desentral databehandling i et nettverk som tar en distribuert form.⁸⁴ I dette nettverket finner vi primært offentlige institusjoner, men utredningen åpner også for private aktører og tjenester.

Ifølge medieviteren Alexander Galloway er det i den distribuerte formen for organisering «en bevegelse bort fra sentrale byråkratier og vertikale hierarkier mot et bredt nettverk av autonome sosiale aktører».⁸⁵ Denne skildringen er for radikal til å beskrive det som skjer i NOU 1978:48, da utredningen tar utgangspunkt i eksisterende byråkratiske strukturer og administrativ politikk som fordeler og regulerer beslutningsmakt. Likevel, er Galloways argument om rollen til protokollen som en type standardisering i slike former relevant. For når den underliggende datainfra-

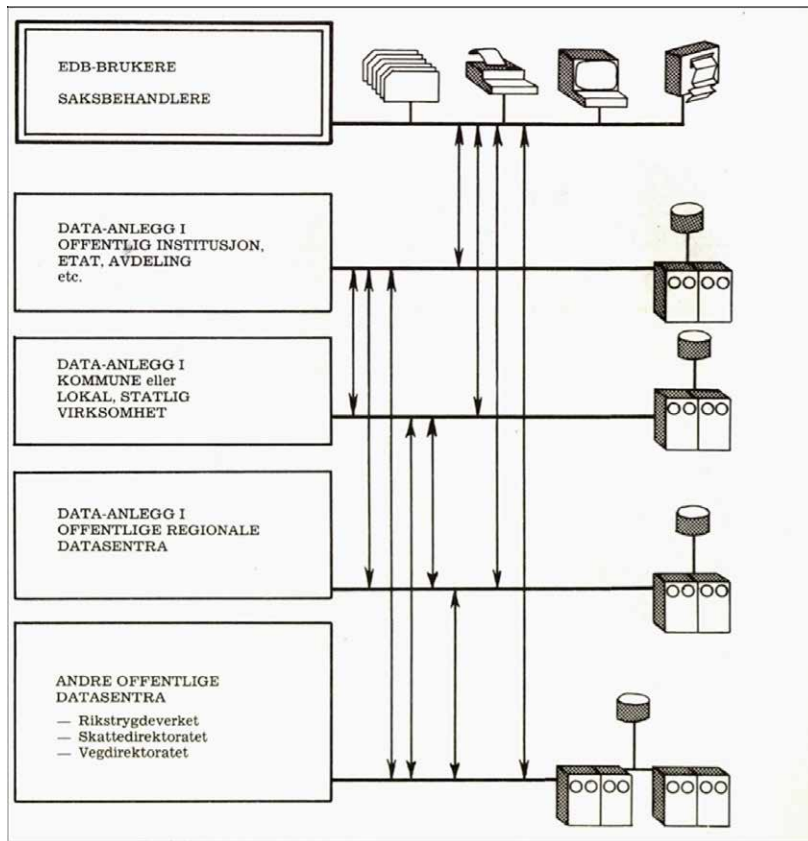
---

82 NOU 1978, s. 172.

83 NOU 1978, s. 161.

84 NOU 1978, s. 157, 163.

85 Galloway 2004, s. 33.

III. 3. Illustrasjon av et distribuert datasystem. NOU 1978:48, s. 157.

strukturen skal koble sammen et system av aktører på nye måter, blir standardene viktige for å regulere disse relasjonene.

Makten ligger i selve muligheten til å definere formen, prosesser og produkter som skal brukes. Standardiseringer er ofte lite synlige men helt sentrale for utviklingsbanen til en gitt teknologi.⁸⁶ De skaper myke lover som dikterer videreutvikling, ofte på bekostning av alternative tilnærminger, og skaper klassifikasjoner og praksiser som blir bygget inn i materielle strukturer som bevarer dem over tid.⁸⁷ På den måten låser de inn fremtiden. Utvikling av standarder er derfor mer enn tekniske spørsmål og innebærer politiske kontroverser og betente prosesser.⁸⁸

Standarder er i NOU 1978:48 definert som «en beskrivelse som fastsetter kjennemerker for bestemte prosesser eller produkter [...]».⁸⁹ Den skiller videre mellom standardisering av dataelementer, altså hvordan for eksempel data om personer ser ut, og standardisering av databehandling som blant annet inkluderer systemer, teknikker og utstyr. Det er dette som sikrer at systemer er interoperabel, som betyr at

86 Parthasarathy og Srinivasan 2008; Wiegmann et al. 2017.

87 Bowker og Star199; Easterlink 2014.

88 DeNardis 2009; Galloway 2004; ten Oever 2023.

89 NOU 1978, s. 134.

enheter kan samhandle. Den distribuerte modellen i ill.3 visualiserer et system der alle enheter er koblet sammen i en toveis forbindelse. Datatrafikken skulle kunne gå begge veier. Imidlertid forenkler pilene som knytter de forskjellige enhetene de tekniske utfordringene med å betinge slike forbindelser. For at den distribuerte formen skal være interoperabil, må sender- og mottakerenheter følge samme sett med regler. Linjene kan sies å representere standardiseringer i EDB-infrastrukturen, og det er i denne sammenheng utredningen tar opp spørsmålet om samordning.

NOU 1978:48 argumenterer for mer initiativ fra sentrale myndigheter for å skape flere standarder og dermed øke mulighetsrommet for samhandling. Den lister opp flere virksomheter som den mener bør ta på seg overordnede koordinerende roller. For standardisering av databehandling peker rapporten på RD og A/L Kommunedata som viktige «samordningsorganer». Deres arbeid ville omfatte standardiseringer av programmeringsteknikk og programmeringsspråk, metoder for å jobbe med systemer, dokumentasjon, og anskaffelse av datatjenester og maskinvare. Den argumenterer også for at FAD bør ha den nødvendige oversikten for å initiere samarbeid mellom offentlig forvaltning gjennom det sektorovergrepene politikkområdet datapolitikk. Jansen påpeker at NOU 1978:48 her utfordret etablert politikk ved å tilskrive økt makt til FAD innad i forvaltningen.⁹⁰

Arbeidet med standarder hadde også en internasjonal dimensjon. Selv om standardiseringsprosessen i hovedsak har et nasjonalt fokus i NOU 1978:48, er det også henvisninger til internasjonale påvirkninger. Norge var representert i International Standardisation Organisation (ISO) gjennom Norsk Standardiseringsforbund (NSF), mens Televerket var representert i International Telegraph and Telephone Consultative Committee (CCITT).⁹¹ Utredningen skriver blant annet at Televerket, skulle jobbe med å sikre internasjonal standardiseringer slik at «terminaler fra ulike fabrikat kan brukes om hverandre».⁹² Dette var en viktig ide som ble tydeligere argumentert for i en mer kjent utredning fra Frankrike levert i samme år som NOU 1978:48. Her argumenterer Simon Nora og Alain Minc for at internasjonalt samarbeid for standarder var en nøkkel for å sikre nasjonal nettverkssuverenitet.⁹³ Igjen ser vi liknende perspektiver på tvers av landegrensene.

Fordi standarder strukturerer og regulerer informasjonsflyten, og former mulighetsrommet og grensene for interaksjoner, er delegering av oppgaven til å lede standardiseringsprosesser en delegering av makt.⁹⁴ Utredningen er bevisst denne klassifiseringsmakten, og argumenterer for å begrense mulighetsrommet til sentral samordning. Istedenfor forpliktende standarder for offentlig databehandling, mener den at standarder skal fungere som retningslinjer. Fokuset skiftes dermed fra å dik-

---

90 Jansen 2008.

91 NOU 1978, s. 135.

92 NOU 1978, s. 142–143.

93 Nora og Minc 1980, s. 73–74.

94 Galloway 2004.

tere hva virksomheter bør gjøre, til en systematisering av «kunnskap og erfaringer om utvikling og vedlikehold av datasystemer».⁹⁵ For eksempel delegerer de til RD å utvikle og oppdatere en sentral systemkatalog som kunne brukes av ulike virksomheter i deres selvdrivne EDB-utvikling. Standardisering blir dermed et prosjekt om å tilgjengeliggjøre kunnskap, slik at desentrale aktører kunne sette den kunnskapen ut i live. Det teknologiske potensialet blir brukt for å argumentere for endring i eksisterende organisering, og en ny sosioteknisk form av relasjoner kommer til syne som bygger på en tilsynelatende motsetningsfylt ide: For å sikre desentralisering kreves det samtidig mer sentralisering. Som utredningen poengterer, er standardisering en forutsetning for en «effektiv og rimelig statistikkproduksjon for små lokale enheter».⁹⁶

Så hva sier dette om NOU 1978:48 sine forventninger til EDB? Fremtiden den tegner opp er av en mer frigjort forvaltning der den overordnede styringen av datapolitikken kan foregå gjennom distribusjon av kunnskap og hvor det er en fleksibilitet ovenfor lokale særegenheter. Likevel argumenteres det sterkt for at etterlevelse av retningslinjene vil gagne virksomheter, og da særlig de mindre med manglende EDB-kompetanse. Snarere enn tvang, framskrives standardisering i utredningen som en kilde til egenmakt. Det er altså forventet at teknologien legger til rette for en gjensidig begünstigelse mellom autonomi og samordning.

Fremtiden som finner sted legger også opp til større samfunnsomveltninger. Når agens blir flyttet over til datainfrastrukturen, har vi også sett en endring i maktsrukturer. Det modulære og distribuerte representerer begge nye former hvor makten er mer flytende. På den ene siden kan det argumenteres for at makt sentraliseres fordi Staten får økt kontroll over sitt territorium og blant annet fikk økt kapasitet for overvåkning. Samtidig er det en annen maktforskyvning som ligger i den nye formen. Utviklingen av datainfrastrukturen var stadig mer påvirket av internasjonale standardiseringsorganer og, kanskje enda viktigere, ulike private aktører. På den måten blir makten mindre konsentrert hos nasjonale myndigheter. Noen av disse endringene blir til en viss grad diskutert i utredningen. Likevel var det forventet at en helhetlig datapolitikk kunne ta kontroll over utviklingen. Denne forventningen gjorde at utredningen åpnet for strukturelle endringer som etter hvert ville finne sted, uten å helt ta inn over seg flere utilsiktede konsekvenser. Det politiske handlingsrommet er stort i NOU 1978:48, men teknologiske endringer ville redusere dette rommet de påfølgende tiårene.⁹⁷

---

95 NOU 1978, s. 137.

96 NOU 1978, s. 136.

97 Russell 2012.

Konklusjon

Jeg har i denne artikkelen forsøkt å fortelle en annen historie om datateknologi i den norske forvaltningen ved å analysere forestillinger om fremtiden som ble uttrykt i det politiske apparatet på slutten av 1970-tallet. Utgangspunktet har vært en studie av NOU 1978:48 og hvordan vi gjennom denne utredningen bedre kan forstå både hvordan selve saken datainfrastruktur ble etablert, og hvordan det skapes og formuleres forventninger til et fremtidig forvaltningsobjekt. Jeg har vist hvordan slike forventninger og saksetableringer blir formulert i møtepunktet mellom situerte aktører, institusjoner, og teknologi.

Videre har jeg beskrevet hvordan EDB-teknologiens lovnader åpnet dører for å tenke nytt om det eksisterende i en tid hvor store brytninger fant sted. Utredningen sammenstiller EDB-teknologien med politiske mål, og forventer at teknologien vil muliggjøre nye og mer rasjonelle måter å styre på. Her ser vi EDB som et forvaltningsobjekt for en ny sosioteknisk styringskunst. Ved at stadig mer informasjon om verden blir omgjort til data, kan beslutninger gjøres gjennom statistikk og nye praksiser for databehandling. Det legges opp til en tettere samhandling og delegering av arbeidsoppgaver mellom maskiner og mennesker.

Datainfrastrukturen blir i utredningen fremstilt som et bindeledd i administrasjonen, et bindeledd som skal legge til rette for en reorganisering av forvaltningen til et distribuert system. EDB-teknologien skulle dermed fasilitere et bestemt forhold mellom sentrale og desentrale deler av staten – en infrastruktur som den presenterer som både mer demokratisk og mer rasjonell. Denne romlige konfigurasjonen i utredningen adresserer en tilsynelatende vedvarende utfordring i den sosialdemokratiske staten: spenningen mellom samordning og autonomi. Samtidig har jeg vist hvordan denne motsetningen blir forsøkt løst: En antagelse om smidig systemutvikling og tekniske retningslinjer blir etablert for å underbygge at det ikke nødvendigvis må være motsetninger mellom sentralisering og desentralisering. En demokratisk problemstilling blir dermed forsøkt løst gjennom en teknokratisk systembygging.

Et viktig premiss i utredningen er at EDB-teknologien blir forstått som styrbart gjennom en formålsorientert og helhetlig politikk. Dette blir beskrevet som en datapolitikk, et begrep som ville få større utbredelse i årene etter publiseringen av utredningen. Datapolitikk blir også en forståelsesramme for fremtiden, en måte å tenke samfunnsutvikling gjennom forventninger til en kommende teknologisk utvikling. NOU 1978:48 var dermed med på å forme tilblivelsen av en datainfrastruktur som et forvaltningsobjekt i dobbel forstand, både som et objekt for styring og som et objekt som kunne og skulle bli styrt. Dette forble relevant til tross for at den første borgerlige regjeringen til Kåre Willoch i St.meld. nr. 12 (1982-83) mente utredningen

hadde gått for langt i å la de nye teknologiske mulighetene legge premissene for sine fremtidsforestillinger og avviste mange av dens forslag.⁹⁸

Våre kollektive forståelser og visjoner om fremtiden oppstår i møter mellom heterogene aktører og teknologier. Samtidig blir enkelte situerte aktører, som de sakkynndige i en utredningskomite, utvalgt til å spille en mer aktiv rolle i saksetablering innenfor en gitt politisk struktur. Ved å se tilbake på tidligere diskurser er det mulig å reflektere over dagens teknologiske forventninger. Mange av de samme utfordringene som ble diskutert og forventet løst i NOU 1978:48, for eksempel spørsmålet om samordning og nedbrytning av barrierer mellom offentlige virksomheter for å forbedre dataflyten, er fortsatt aktuelle i dag.⁹⁹ Dagens foreskrevne løsninger inneholder også gjenkjennelige forventninger. Dette er til tross for store teknologiske endringer og nye betingelser. Det politiske handlingsrommet, som oppleves som stort i NOU 1978:48, har også endret seg. For å forstå våre teknologiske forventninger til fremtiden bør en se på de nye sosiotekniske relasjonene som er skapt og former våre kollektive forestillinger. Analyser over fortidens fremtid bør også inkluderes, ikke kun for å se på hva som har fungert og ikke, men også for å reflektere dypere over våre teknologiske begjær og politiske mål.

Referanser

- Anderson, Benedict 2006: *Imagined communities: Reflections on the origin and spread of nationalism*. 3. utg. London: Routledge.
- Appadurai, Arjun 1996: *Modernity at large: Cultural dimensions of globalization*. Bd. 1. University of Minnesota Press.
- Asdal, Kristin 2004: *Politikkens teknologier*. Det historisk-filosofiske fakultet, Universitetet i Oslo.
- Asdal, Kristin 2008: "On politics and the little tools of democracy: A down-to-earth approach". *Distinktion: Scandinavian Journal of Social Theory* 9 (1), s.11-26. <https://doi.org/10.1080/1600910X.2008.9672953>.
- Asdal, Kristin 2012: "Contexts in Action—And the Future of the Past in STS". *Science, Technology, & Human Values* 37 (4), s. 379–403. <https://doi.org/10.1177/0162243912438271>.
- Asdal, Kristin 2015: "What is the issue? The transformative capacity of documents". *Distinktion: Scandinavian Journal of Social Theory* 16 (1),s. 74–90. <https://doi.org/10.1080/1600910X.2015.1022194>.

---

98 Forbruker- og administrasjonsdepartementet 1982. Se Jansen 2008, s. 77 for en mer utdypende sammenligning mellom de to dokumentene.

99 Broomfield og Reutter 2021.

- Asdal, Kristin, og Bård Hobæk. 2016. "Assembling the whale: Parliaments in the politics of nature". *Science as Culture* 25 (1): 96–116. <https://doi.org/10.1080/09505431.2015.1093744>.
- Asdal, Kristin 2020: "The modified issue: Turning around parliaments, politics as usual and how to extend issue-politics with a little help from Max Weber". *Social Studies of Science* 50 (2), s. 252–70. <https://doi.org/10.1177/0306312720902847>.
- Asdal, Kristin, og Helge Jordheim 2018: "Texts on the move: Textuality and historicity revisited". *History and Theory* 57 (1). s. 56–74. <https://doi.org/10.1111/hith.12046>.
- Asdal, Kristin, og Hilde Reinertsen 2022: *Doing document analysis: A practice-oriented method*. London: Sage.
- Bansler, Jørgen 1989: "Systems development research in Scandinavia: Three theoretical schools". *Scandinavian journal of information systems* 1 (1), s. 3–23.
- Bardin, Andrea 2021: "Simondon contra new materialism: Political anthropology reloaded". *Theory, Culture & Society* 38 (5), s. 25–44. <https://doi.org/10.1177/02632764211012047>.
- Bauer, Susanne 2014: "From Administrative Infrastructure to Biomedical Resource: Danish Population Registries, the "Scandinavian Laboratory," and the "Epidemiologist's Dream"". *Science in context* 27 (2), s. 187–213. <https://doi.org/10.1017/S0269889714000040>.
- Borup, Mads, Nik Brown, Kornelia Konrad, og Harro Van Lente 2006: "The sociology of expectations in science and technology". *Technology analysis & strategic management* 18 (3–4), s. 285–98. <https://doi.org/10.1080/09537320600777002>.
- Bowker, Geoffrey C., og Susan Leigh Star 1999: *Sorting things out: Classification and its consequences*. Cambridge, Massachusetts: MIT Press.
- Boyd-Barrett, Oliver 2006: "Cyberspace, globalization and empire". *Global media and communication* 2 (1), s. 21–41. <https://doi.org/10.1177/1742766506061815>.
- Brandal, Nik, Øivind Bratberg, og Dag Einar Thorsen 2013: *The Nordic Model of Social Democracy*. 1. utg. London: Palgrave Macmillan UK.
- Broomfield, Heather og Lisa Marie Reutter 2021: "Towards a data-driven public administration: An empirical analysis of nascent phase implementation". *Scandinavian Journal of Public Administration* 25 (2), s. 73–97. <https://doi.org/10.58235/sjpa.v25i2.7117>.
- Buland, Trond 1996: *Den store planen: Norges satsing på informasjonsteknologi, 1987-1990*. Senter for teknologi og samfunn, Norges teknisk-naturvitenskapelige universitetet.
- Castoriadis, Cornelius. 1987. *The imaginary institution of society*. Cambridge, Massachusetts: MIT Press.
- Christensen, Johan og Stine Hesstvedt 2023: "The influence of expert groups: a citation analysis". *Journal of European Public Policy* 31 (5), s. 1–36. <https://doi.org/10.1080/13501763.2023.2174168>.

- Christensen, Johan og Cathrine Holst 2017: "Advisory commissions, academic expertise and democratic legitimacy: The case of Norway". *science and public policy* 44 (6), s. 821-33. <https://doi.org/10.1093/scipol/scx016>.
- Christensen, Tom 2006: "Staten og reformenes forunderlige verden". *Nytt norsk tidsskrift* 23 (3), s. 215-26. <https://doi.org/10.18261/ISSN1504-3053-2006-03-03>.
- Danielsen, Reidar 1946: *Rasjonalisering*. Opplysningskomiteen for Gjenreisningsarbeidet, Nr. 7. Oslo: Universitetsbiblioteket i Oslo.
- DeNardis, Laura 2009: *Protocol politics: The globalization of Internet governance*. Cambridge, Massachusetts: MIT Press.
- Easterling, Keller 2014: *Extrastatecraft: The power of infrastructure space*. Verso Books.
- Elgsaas, Knut og Håvard Hegna 2009: "The Development of Computer Policies in Government, Political Parties, and Trade Unions in Norway 1961-1983". I *History of Nordic Computing 2: Second IFIP WG 9.7 Conference, HiNC2, Turku, Finland, August 21-23, 2007, Revised Selected Papers 2*, s. 156-70. Springer.
- Forbruker- og administrasjonsdepartementet 1982: "Desentralisering og effektivisering i den offentlige databehandling og spørsmålet om datapolitiske organer". St.meld Nr.12 1982-83.
- Fuist, Todd Nicholas 2021: "Towards a sociology of imagination". *Theory and Society* 50 (2), s. 357-80. <https://doi.org/10.1007/s11186-020-09416-y>.
- Galloway, Alexander 2004: *Protocol: How control exists after decentralisation*. Cambridge, Massachusetts: MIT Press.
- Gugerli, David 2022: *How the World Got Into the Computer: The Emergence of Digital Reality*. Zurich: Chronos Verlag.
- Henke, Christopher og Benjamin Sims 2020: "Repairing Infrastructures : The Maintenance of Materiality and Power". *Infrastructures Series*. Cambridge, Massachusetts: The MIT Press.
- Hoeyer, Klaus 2019: "Data as promise: Reconfiguring Danish public health through personalized medicine". *Social studies of science* 49 (4), s. 531-55. <https://doi.org/10.1177/0306312719858697>.
- Hong, Sun-ha 2020: *Technologies of speculation: The limits of knowledge in a data-driven society*. New York: New York University Press.
- Innset, Ola 2020: *Markeds vendingen : nyliberalismens historie i Norge*. 1. utg. Bergen: Fagbokforlaget.
- Jansen, Arild 2008: "Fra EMMA til Altinn". I *Elektronisk forvaltning på norsk. Statlig og kommunal bruk av IKT.*, av Arild Jansen og Dag Wiese Schartum, s. 63-89. Bergen: Fagbokforlaget Vigmostad & Bjørke AS.
- Jansen, Arild, og Ivar Berg-Jacobsen 2011: "Styring av den elektroniske forvaltning i Norge-en tilstandsrapport". I *Complex*, s. 1-55.
- Jansen, Arild og Dag Wiese Schartum 2008: *Elektronisk forvaltning på norsk: statlig og kommunal bruk av IKT*. Fagbokforlaget.

- Jasanoff, Sheila 2004: *States of knowledge: the co-production of science and social order*. London: Routledge.
- Jasanoff, Sheila 2005: *Designs on nature: Science and democracy in Europe and the United States*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Jasanoff, Sheila og Sang-Hyun Kim 2015: *Dreamscapes of modernity: Sociotechnical imaginaries and the fabrication of power*. Chicago: University of Chicago Press.
- Krick, Eva og Cathrine Holst 2021: "Governance by Hybrid Advisory Committees—A Hallmark of Social Democracy?" I *Social Democracy in the 21st Century*, redigert av N Brandal, Ø Bratberg, og D Thorsen, 35, s. 113–30. Leeds: Emerald Publishing Limited.
- Larkin, Brian 2018: "Promising forms: The political aesthetics of infrastructure". I *The promise of infrastructure*, redigert av Nikhil Anand, Akhil Gupta, og Hannah Appel, s. 175–202. Durham: Duke University Press.
- Lie, Einar og Hege Roll-Hansen 2001: "Faktisk talt : statistikkens historie i Norge". Oslo: Universitetsforl.
- Lie, Einar og Christian Venneslan 2010: *Over evne. Finansdepartementet 1965–1992*. Oslo: Pax Forlag.
- Lundin, Per 2015: "Computers and Welfare: The Swedish Debate on the Politics of Computerization in the 1970s and the 1980s". I *History of Nordic Computing 4: 4th IFIP WG 9.7 Conference, HiNC 4, Copenhagen, Denmark, August 13-15, 2014, Revised Selected Papers 4*, s. 3–11. Springer.
- Madsbu, Jens Petter 2016: *Samordning, effektivisering og forenkling – En sosiologisk analyse av begrunnelser for digitaliseringsprosesser i moderniseringen av norsk offentlig forvaltning*. Karlstad University Studies.
- Marres, Noortje 2007: "The issues deserve more credit: Pragmatist contributions to the study of public involvement in controversy". *Social studies of science* 37 (5), s. 759–80. <https://doi.org/10.1177/0306312706077367>.
- Nora, Simon og Alain Minc 1980: *Computerization of society: a report to the President of France*. Cambridge, Massachusetts: MIT Press.
- NOU 1973:43: "Om planlegging av databehandling i forvaltningen". Avgitt til Forbruker og administrasjonsdepartementet.
- NOU 1978:48: "Offentlig databehandling – Desentralisering og effektivisering". Avgitt til Forbruker og administrasjonsdepartementet.
- NOU 1988:40: "Datapolitikk i 1990-årene". Avgitt til Forbruker og administrasjonsdepartementet.
- NOU 1989:5: "En bedre organisert stat". Avgitt til Forbruker og administrasjonsdepartementet.
- Nygaard, Kristen og Olav Terje Bergo 1974: *Planlegging, styring og databehandling. Grunnbok for Fagbevegelsen. Del I Innføring*. Sandvika: Tiden Norsk Forlag.
- OECD 1973: "The use of computers and telecommunications – Towards an international policy". I *The OECD Observer*.

- Oever, Niels ten 2021: ““This is not how we imagined it”: Technological affordances, economic drivers, and the Internet architecture imaginary”. *new media & society* 23 (2), s. 344–62.
- Oever, Niels ten 2023: “5G and the notion of network ideology, or: the limitations of sociotechnical imaginaries”. *Telecommunications Policy* 47 (5), s. 1–11. <https://doi.org/10.1016/j.telpol.2022.102442>.
- Oomen, Jeroen, Jesse Hoffman og Maarten A. Hajer 2022: “Techniques of futuring: On how imagined futures become socially performative”. *European Journal of Social Theory* 25 (2), s. 252–70. <https://doi.org/10.1177/1368431020988826>.
- Parthasarathy, Balaji og Janaki Srinivasan 2008: “How the Development of ICTs Affects ICTs for Development: Social Contestation in the Shaping of Standards for the Information Age”. *Science, Technology and Society* 13 (2), s. 279–301. <https://doi.org/10.1177/097172180801300206>.
- Porter, Theodore M 1996: *Trust in numbers: The pursuit of objectivity in science and public life*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Russell, Andrew L 2012: “Standards, networks, and critique”. *IEEE Annals of the History of Computing* 34 (3), s. 78–80.
- Russell, Andrew L 2014: *Open standards and the digital age*. Cambridge University Press.
- Sato, Yoshiyuki 2022: *Power and Resistance: Foucault, Deleuze, Derrida, Althusser*. London: Verso Books.
- Stortingsforhandling 1970: “Interp. Sak nr.6”. I . Stortingsforhandling Vol. 115 Nr. 7b.
- Suchman, Lucy 1987: *Plans and situated actions: The problem of human-machine communication*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Taylor, Charles 2004: *Modern social imaginaries*. Durham, North Carolina: Duke University Press.
- Toubeau, Simon 2021: “Social Democracy and the ‘Territorial Question’: Understanding the Attitudes of Social Democratic Parties towards Decentralisation”. I *Social Democracy in the 21st Century*, s. 161–93. Emerald Publishing Limited.
- Weber, Max 2019: *Economy and society – A new translation*. w. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Wetlesen, Tone Schou 1975: *Rasjonalisering og Forvaltningspolitikk- En studie av Rasjonaliseringsdirektoratets virksomhet 1948-1972*. Institutt for Samfunnsforskning, Universitetet i Bergen.
- Wetlesen, Tone Schou 1977: “Grenser for effektivitet”. *Tidsskrift for samfunnsforskning* 18, s. 27–46.
- Wiegmann, Paul Moritz, Henk J. de Vries og Knut Blind 2017: “Multi-mode standardisation: A critical review and a research agenda”. *Research Policy* 46 (8), s. 1370–86. <https://doi.org/10.1016/j.respol.2017.06.002>.
- Winner, Langdon 1980: “Do artifacts have politics?” *Daedalus* 109 (1), s. 121–36.

English Summary

An enquiry's expectations – The pasts futuring of a data-driven public administration

This article examines how a Norwegian official report (NOU), a public enquiry, published in 1978 projects a future administration in which a data infrastructure will have an increasingly important function. Through a practice-oriented document analysis and a theoretical framework for futuring, the paper explores questions about what kind of expectations the enquiry has for computer technology and the conditions on which these expectations are based. It shows how the enquiry is futuring that new computer technology would enable a distributed and agile public administration. This analysis contributes to a reflection on how collective ideas and socio-technical desires are created in the meeting point between different conditions, actors and technologies. It also points towards a more critical approach to contemporary expectations of future computer technology and what it can achieve, expectations that should be seen in relation to past futures.

Dr. artium Jukka Nyysönen is a historian and works as a Research Professor at High North Department at Norwegian Institute for Cultural Heritage Research. Nyysönen has researched Sámi history from the perspectives of, for example, Environmental and Animal history.

Key words: Prognostic narratives. Climate change. Research on pasture ecology, forestry and reindeer herding. Inari, Finland. Reindeer. 2000s-2020s.

WARMING SCIENCESCAPES IN INARI, FINLAND

– the competing futures of forests, pastures, and reindeer during climate change

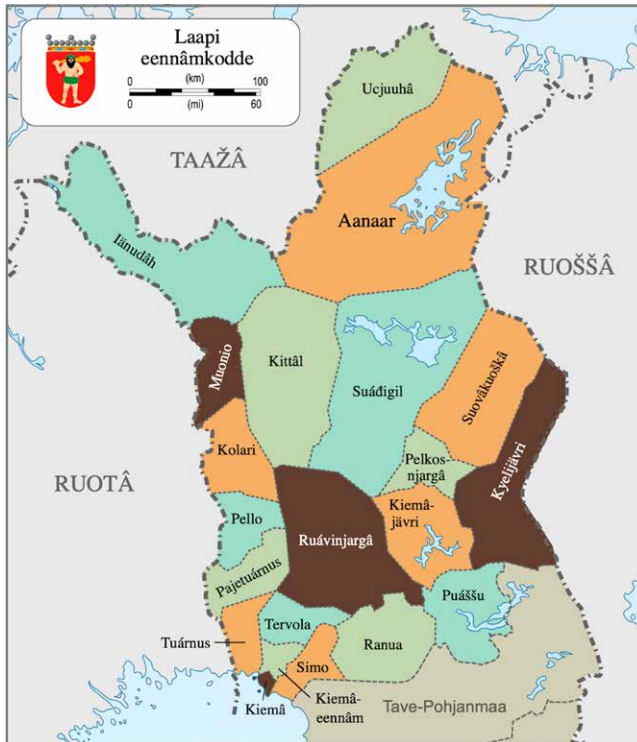
This paper asks, how research has produced prognostic narratives on sub-arctic forest ecosystem? Inari, located in the Sámi homeland, has been a site for recurring conflicts between reindeer herders and foresters over usage of the forests. Research has contributed to the dispute by producing prognoses of ecological trends in forests/pastures. The need for solutions has become more compelling as changes induced by climate change have grown in number and severity. A siloed production of knowledge is evident, where each research cluster advances technical or traditionalist future-oriented practices as solutions to the accumulating problems.

Introduction – Making prognoses of pasture and forest condition and use during climate change

In this article, I will discuss what kind of prognoses climate change related research has produced on the forests and pastures in Inari. In the research, prognoses of future conditions for forests and pastures are shaped by and influence current discussions of how the future climate will shape the practices of forestry and reindeer herding. The areas studied are in simultaneous use as forest pastures for reindeer herders and as a resource for timber. I have studied prognoses as performative narratives in the sense

Map of Lapland, in Aanaar Sámi, a threatened language.

Image: Wikimedia Commons, public domain.

that they are intended to influence the future uses of the forests/pastures. This study is embedded in four contexts.

Firstly, a distinctive feature in Upper Lapland is the recurring and long-lasting disputes over resource and land use, which are centered in the municipality of Inari.¹ *Inari* is a municipality in northernmost Lapland, in the Sámi homeland.² Inari has unique timberline forests, which comprise an ecotone between the northern boreal forest zone and the tundra, which are a resource both for the reindeer as pastures and the forester e.g. as a source of employment. The main reason for the disputes has been the overlapping resource zones of reindeer herding and forestry, the latter having a history of intensifying loggings from the beginning of the 20th century until about the 1990s. Neither the means of living nor the conflicts follow ethnic boundaries, the fronts have been re-formed many times, and the actors involved have ranged from local to global.³ Since the introduction of Forest Law in 1886, the land and forests are administered by Forest and Park Service (FPS), a state organization, which is nowadays mostly concerned with “nature services”, i.e. tourism. Inari is a multi-ethnic municipality, populated by majority Finns and three Sámi groups distinguished, for

1 Raitio 2008, p. 81.

2 The term Sámi homeland refers to the area, where the Sámi practice cultural autonomy, according to the Law on Sámi Parliament. The area consists of municipalities of Enontekiö, Inari and Utsjoki, as well as the reindeer herding cooperative Lappi in Sodankylä. [Saamelaiskäräjät | Saamelaiskäräjät \(samediggi.fi\)](#), read 1.9.2024.

3 Finns have the right to practice reindeer herding and there have been Sámi on the payroll of the FPS. Nyssönen 2007, passim.

example, by their languages: Northern Sámi, Aanaar Sámi and Skolt Sámi.⁴ In Finland, the Sámi enjoy constitutional self-government and the status of an Indigenous People; Inari houses the localities of the self-governing organ, the Sámi Parliament.

Secondly, the forest times of Inari are special in a Finnish context. Everything takes a longer time: the growth of Lapland's forests is slow, which is why the expected and actual outputs, both natural and economic, remain small. Harsh climatic conditions, large areas and long transport distances weaken the profitability of forestry. Due to the slow pace of growth, stands under natural renewal are given more time (25 years instead of 20 years) for saplings to reach an acceptable seedling density and sufficient height.⁵ People's use of time in Inari has been based to varying degrees on the cycles of the forest ecosystem: the working years are scheduled according to the work phases of forestry and the growth in forest stands, the movement and nutritional needs of reindeer, weather and snow conditions, and increasingly the high seasons of the tourist industry, for which the forest is a resource for staged experiences.⁶

Thirdly, *climate change* has changed on a temporal scale from a prognosis, a threat somewhere in the future, to an ongoing change in the present.⁷ In Finland, temperatures have risen about two degrees since the 1880s; in the Arctic in general, temperatures rise three times faster than on average globally.⁸ This affects both reindeer husbandry cultures and the areas they use, as well as forestry because vegetation zones change their location globally and their quality locally.⁹ This is a large-scale "wicked problem", which is exceptionally complex due to intertwined causes and effects, as well as uncertainty and disagreement about solutions. While climate change has prompted a reappraisal of political goals, it has also provoked polarized reactions and opposition, due to the different agendas and priorities of interest groups, as well as the uneven distribution of concessions, sacrifices and opportunities to different interest groups.¹⁰

Fourthly, *knowledge production* on the effects of climate change has increased tremendously in volume since the turn of the 21st century. According to Sverker Sörlin, research is a central field, but not the only one, in which new futures are defined and shaped.¹¹ Economically-oriented forest research is interested in the historical, statisti-

4 The Sámi reside in Finland, Sweden, Norway and Russia. The current total population is estimated to be approx. 70,000–100,000. The Sámi are the only folk enjoying the status of Indigenous people within the EU. The Sámi speak nine surviving languages and practise versatile sources of subsistence. A significant minority is engaged in reindeer herding. See e.g. Lehtola 2002, p. 9ff.

5 Hallikainen et al. 2020, p. 24.

6 Varanka 2001, p. 85ff.

7 Wormbs 2018, p. 1ff; Hannukkala 2001, passim.

8 [Ilmastonmuutos \(arcticcentre.org\)](https://arcticcentre.org/); [Ilmastonmuutos näkyy jo Suomen luonnossa \(ymparisto.fi\)](https://ymparisto.fi/). Both accessed 26.6.2024.

9 Norokorpi 2009, p. 33; Jaakkola, Näkkäläjärvi and Juntunen 2020, passim; Horstkotte et al. 2017, passim; Berner and Goetz 2022, passim; Mathiesen 2023, p. 1-2; Tonkopeeva et al. 2023, p. 26

10 Head 2022, p. 95-98; Bulkeley and Newell 2015, p. 94-99.

11 Sörlin, electronic source, accessed 08.09.2023; Wormbs 2018, 7-8.

cal and expected growth, and the pace of growth, of forests. The branch of science has been involved in regulation of the degree and direction of forest ecosystem change, which has affected the pace and manner of growth, as well as the age group structure in which temporalities are visible. Thus, forest science is one of the tools through which time scales are changing in the forests. In addition, biological and ecological research has shown how the forest ecosystem's cyclical changes function at their own pace and at different speed. This includes competition between different plant species in time and space, nutrient cycles, annual cycles and multi-century tree renewal cycles. The long-term geological changes regulate the geochemical properties of the soil, and the nutrient and growth base of plants.¹² The interaction of different temporalities and the influence of forest time on human activities and times can be seen, for example, in agriculture and natural livelihoods, which are studied in the field of human sciences, making visible the futures envisioned and narrated, and practiced in the mentioned livelihoods.¹³ As such, the forests of Inari are thick with both past, present and futures.

The tangible consequences of climate change have called for prognoses of detected trends in the ecosystem. Within science prognoses are always made from a scientifically, socially or morally determined point of view; they may directly serve some interest groups and supersede the interests of others.¹⁴ Research on forest use in Upper Lapland has been conducted and used for a long time to defend and oppose different forms of use.¹⁵ Nowadays, segments of Sámi research are conducted from the perspective of the needs of the Sámi communities, a position taken with pride.¹⁶ Generally, research allows and denies a voice to different interest groups and groups of actors, either through deliberate policies or simply by the delimitation of the groups of actors and the categories studied.¹⁷ Often the persistent belief in objectivity in quantitative natural sciences marginalizes alternative categories and systems of knowledge.¹⁸ In addition, prioritizing environmental values or nature in research marginalizes the ecologies of some groups of actors, potentially also those of Indigenous Peoples.¹⁹ All this affect the direction and delimitation of prognoses.

Scientific prognoses promise a degree a certainty, while at the same time being contingent, uncertain, dependent on source material and the chosen method, and on politics. There are no deterministic laws to be found, while risks and probabilities apply. In this sense, prediction has an interpretative element to it, where the statistical

---

12 Norokorpi 2020, 40–42, 46; Sarala et al. 2009, 34–37; Sörlin, electronic source, accessed 08.09.2023.

13 For example, Ruotsala 2002, *passim*.

14 Compare Fritz and Binder 2020, *passim*.

15 For example, Veijola 1998, *passim*.

16 For example, Kuokkanen 2023, *passim*; Stordahl 2008, *passim*.

17 Fritz & Binder 2020, p. 3 ff.

18 Wormbs 2018, pp 7–8; see Diver 2017, *passim*.

19 Sjölander-Lindqvist 2022, p. 7.

“certainty” has to be narrated.²⁰ However, prognoses made in the context of research are more reflective than many other mundane visions of the future. The scholarly activity is embedded in scientific discourse, as they adhere to the rules therein and take part in its formation by producing replies to the internal scientific discussion. In the context of research, prognoses have gone through scientific, interdisciplinary, (ethno-)political and economic considerations.

Narratives, performativity and the future of forests in Inari

This article builds on theorizing about the simultaneity of dimensions of historical time. In this field, Reinhart Koselleck’s work was ground-breaking. Koselleck perceived the concept of experience and expectations (*Erfahrung und Erwartung*) as a way of being in the world. This pair of concepts reveals how history is not just the past: attention is drawn to the connection between the past and futures, which are visible in the memories, hopes and scenarios of the actors. Like experience, expectations “happen” in the present.²¹

Since Koselleck, theorizing on the simultaneity of past, present and future has been ample, concentrating especially on the ways in which the past is present in the present, in protected cultural traditions, layers of material survivals, physical structures used by livelihoods, in landscapes and memories.²² For my study, however, I am interested in what Niklas Luhmann has defined as “present future”, i.e. futures imagined in the present. These are a complex collection of expectations which help give meaning to current phenomena and the basis on which choices about the future are made. These futures are present in the now, presenting themselves as horizons of expectation and fantasies; unrealized, “not yet” futures which determine the present situation as well. In this way, they are performative, and they attempt to influence societal debates and conflicts.²³ For my purpose, I focus on prognoses made on research, which I study as performative predictions of the future, based on observed trends and given the textual form of a prognostic narrative.²⁴

By narratives I mean an intentional action, which has both a textual and a social dimension. Narratives create and communicate a programmatic meaning to the text via a story or, in this case, prognoses produced by authors and scholars.²⁵ Scientific texts might not be the most obvious genre geared to narrative reading, but they nonetheless adhere to the minimum criterion of a narrative: in order to be com-

---

20 Siponen and Klaavuniemi 2021, *passim*.

21 Koselleck [1979] 2004, p. 261-263.

22 See for example Bevernage and Lorenz 2013, *passim*.

23 Jedlowski 2019, p. 488; Wormbs 2018, p. 2; Luhmann 1976, *passim*.

24 See for example Rasmus et al. 2020, *passim*.

25 Currie 2012, p. 6ff.

municative, narrative has to be organized along the lines of succession in time, i.e. be structured along the traditional linear temporalities. This succession is as crucial factor in causation in science as it is in the production of narratives. It is in the configurative elements in texts, which organize separate elements of the text into a cohesive and meaningful entity that narratives appear. These may be points of view, ideas or principles, which frame and limit the relevant, selected conditions under which is possible to narrate this meaning. Conceptual capacities, resources for knowing, ways of reasoning, morals and values limit the point of view, and the resulting narrative among the scholars as well, including its potential reception.²⁶ These biases or limitations to knowledge become detectable in explaining (environmental) change. Is the expected prognosis one of efflorescence, an increase in biodiversity, an improvement in resource bases, or the opposite – unwanted, diminishing, threatening?

In a similar manner to prognoses, narratives possess the potential to do something beyond their mere literary form.²⁷ Narratives also construct the different actors, stakeholders and interest-holders and their position within the text, landscape and ecosystem.²⁸ To exemplify, I study the way that reindeer (*Rangifer tarandus*) are positioned, in a meaning-creating and narrative-bearing manner, to the scholarly production. Socially, narratives are crucial for social mobilization and for new political solutions. Narratives have been seen to enable policy change by communicatively creating novel connections which transcend established spatial, social and political divisions, and include social as well as ecological processes.²⁹ However, prognostic narratives may fail in building new connections as well, which will be the case in the study at hand. This performative dimension of narratives is detectable in the preferred solutions provided to the problems connected with changes in ecosystems. Besides the orientation to, or location in the future, these solutions can possess complex politics of orientation in time; they can be traditionalist, conservative-industrial, or build on ecological solutions not tried before.

The focus of this article is not Sámi culture, nor traditional ecological knowledge (TEK) as such, a politicized and versatile issue, and something that the research material studied here has dealt with only in passing, implicitly or instrumentally. The focus is how the TEK is mobilized in scientific discourse and in prognoses, and how the scholars position reindeer in the future pastures. This predicting and narrating takes place in open, public research discourses. The research ethical stance then is to include all the scholarly voices in the inquiry, so that Sámi counter-narratives are studied as well.

---

26 Currie 2012, p. 86-93; Heiret, Ryymin and Skålevåg 2013, p. 19-27.

27 Heiret, Ryymin and Skålevåg 2013, p. 28.

28 Heiret, Ryymin and Skålevåg 2013, p. 27; Nyssönen 2023, passim.

29 Leipold et al 2019, p. 455.

Empirically, I have selected research on forest ecology and forestry, reindeer husbandry and pasture ecology research, and climate change research. All these disciplines contribute to the production of prognoses, through commenting on each other and penetrating each other's research areas. The research funding on these urgent matters has been generous, which is visible in the huge volume of published research: The search "Climate change Inari" in Google scholar resulted in 574 hits for the years 2023-2024 alone.³⁰ Therefore, the sample gathered for this occasion (N=36) does not come close to being exhaustive. I chose the articles on the basis of the date of publication, from approx. the late 2000s onwards, as this collided with tangible effects of climate change. The second aspect was the ecosystem studied, in this case the subarctic forest. The third factor was the theme, I focused on articles which discussed the different usages of this ecosystem. Moreover, I limited the analyzed literature geographically and on research theme, rather than concentrating on specific journals. However, I chose only peer-reviewed, scientific articles and review articles, mostly from international journals. The geographical scope of this study means that the articles were primarily written by authors associated with universities, research centres and institutions of the Nordic north (e.g. Arctic Centre, University of Lapland, UiT – The Arctic University of Norway, Umeå University). The sample turned out to be sufficient as different policies, biases and narratives were unveiled from the sources. Discipline-specific traits also surfaced, pointing to "siloeed" research interests and policies.

I have used the studies as primary sources, actively looking for how possible futures were calculated and envisioned as a politicized field. My analysis focuses on both prognoses themselves and the proposed solutions to climate change. Thus, I see them as performative, future-oriented, prognostic narratives which seek to influence human activity in relation to forests and forest time. Narratives both limit and produce these prognoses, by defining which activities will be prioritized and/or ruled out in the desirable futures of the forests of the North. Methodologically, I engage in a narrative reading, trying to find the emphases and exclusions contained in the prognoses. To do so, I have worked from the following questions: What kinds of futures are imagined for forests and livelihoods using them in competing forest prognoses? Which solutions have been proposed for the problems created by climate change? In which ways are reindeer positioned in the prognostic narratives? Are the resources gathered under a common threat, or are prognoses still competing?

---

30 Climate Change Inari (Google Scholar). Accessed 14.9.2024.

From brightening prognoses to societal challenges – prognoses and solutions in forestry research

In the following, I chart the changes in prognoses made in forestry research. In the first phase of observations, forestry scientists (9 texts in the sample) perceived climate change to have positive effects on forestry. The promise of increased forest volume, cherished by efficient forestry thinking, seems to have been fulfilled in the 2000s, when the growth of Lapland's forests was noticed to have increased by almost 50% in a couple of decades. In addition to climate change, however, the reason for the increase in the total number of trees is the low amount of felling: the growth of biomass of wood is concentrated in young forests which have not yet been felled. The change is also due to more favourable temperature conditions, an increase in the amount of carbon dioxide and nitrogen deposition.³¹ Forestry scientists forecasted Lapland being filled with wood biomass and "bushes". As this signifies underutilization of the timber producing capacities of the forest ecosystem and resources, several foresters detest the idea. The expansion of market areas due to globalization fuelled optimism and the economic sustainability of the sector was seen as guaranteed.

On the other hand, what was once exploitable commercial forest was becoming Europe's last wilderness, the cycles and times of which should not be interfered with. The land rights claims by the Sámi created pressures and disturbances, which already extended to forests, as well as by conservation initiatives, which the forestry scientists especially feared would displace forestry in Upper Lapland. Scientists understood climate change through a similar duality: it was both a factor that accelerate forest growth and as an uncertainty factor and threat, due to extreme weather.³² Later, the possibility of collapse-like disruptions to forestry in conditions of climate change was stressed. Warmer and longer growing seasons also involve increased risks: extreme weather, damage caused by new pests and increased forest fires threaten forest growth and forestry. Harvesting trees in winter is likely to become more difficult as the freezing of the terrain is inhibited.³³

The prognoses vary in their pessimism: if forestry continues at its current efficiency, lichen pastures will decrease, or the implementation of forest management taking reindeer husbandry into account will lead to decreasing harvesting volumes, employment effects and profits, but also greater forest cover, greater carbon sequestration and better opportunities for reindeer husbandry.³⁴

Currently, forestry researchers are positive about forest management, which also takes forest time into account; its potential to succeed in the difficult task of securing the growth of lichen cover and forest regeneration is considered greater than in the

---

31 Stark et al. 2023, *passim*.

32 Varmola 2001, *passim*.

33 Turunen et al. 2020, *passim*.

34 Turunen et al. 2020, *passim*.

Tourism is the third means of living, which uses the forests of Inari as a resource. A hiker has captured a river and forest scene on the River Lotta, in the midnight sun.

Image: Wikimedia Commons, Creative Commons License CC BY 3.0.

efficient forestry model.³⁵ The operating environment has changed, to which the forest sector has already reacted, but the reindeer is mostly absent from the prognoses. It is considered at worst a hindrance to (rational) forestry. This old prognostic narrative of industrial growth is challenged by a more cooperative narrative of the co-prosperity of interest groups and efflorescence of pastures/forests. The narrative shows a willingness to include the reindeer among the factors to be taken into account in forestry planning, where the rationale is still to secure a continuation of harvesting timber.

In Inari, forestry was already retreating before climate change appeared in the forest debate. Following the failure to introduce efficient forestry in Inari, the old forest has replaced the “economic forest” as an ideal, because of its intrinsic value for conservationists, and/or good winter pasture for reindeer herders. Forestry professionals had to adjust their expectations on several occasions as unexpected changes in the opinion climate and, eventually, national discourses overwhelmed forest management plans.³⁶ In Inari, lost opportunities and unrealized expectations materialized in the form of an abandonment of forest stand plans, periods of unemployment in conditions of reduced felling volumes and, finally, the reorientation of the entire administrative structure towards “nature services” for tourists.³⁷ Forestry and its planning continue in Inari, but loggings have been scaled down. That forestry has had to give

---

35 Horstkotte et al. 2022, p. 90.

36 Koselleck [1979] 2004, p. 261.

37 Turunen et al. 2020, *passim*.

way to reindeer husbandry interests, has had a negative impact on the profitability of the FPS's forestry operations.³⁸

Thus, the industrial thrust of the prognostic narratives in forestry science match the lived reality in Inari only partially, as the prognoses of increasing pressure from “disturbances” – nature conservation and the Sámi movement – have materialized. In addition, e.g. mining companies have begun to buy conserved areas in Inari as compensation for activities elsewhere.³⁹ The performative aims of the forest science narratives are no longer reached in Inari. In the prognostic narratives made on the futures of herding, the initial positiveness was weaker, as climate change hit a means of living already in perceived crisis.

Darkening prognoses in pasture and reindeer husbandry research as climate, forest/pasture ecology and spatio-temporal cycles change

For a long time, prognoses in reindeer husbandry and pasture ecology research (23 texts in the sample⁴⁰) have been growing more pessimistic. The future is envisioned through the challenges which this trade encounters.⁴¹ Scientists present reindeer herding as vulnerable, in need of security and protection.⁴² The main prognostic narrative of reindeer husbandry research and Sámi politics is one of a livelihood and endangered culture struggling with a declining pasture areal. Large segments of the research community reproduce the narrative of the fragmentation and reduction of pastureland by the tourism industry, green energy, infrastructure projects and mining that is repeated by the Sámi politicians and activists.⁴³ Thus, horizons of expectation are weighed down by the continuous, cumulative threats of competing livelihoods: forestry is presented in international and Sámi reindeer husbandry research as one of the external forms of land use which dramatically weaken the grazing resources and future prospects of reindeer husbandry. The accumulated impact can be seen in the growth of emotional disturbances among reindeer herders and pessimistic perceptions of the future prospects of the livelihood.⁴⁴ Aside from light forest regeneration methods that would have a short- or medium-term positive effect on reindeer

---

38 Turunen et al. 2020, *passim*.

39 Elonen, Piia 2024: ”Erämaa ei kelvannut valtiolle suojeltavaksi: Brittiläinen kaivosjättilä osti ja suojeli”. *Helsingin sanomat*, 16. September.

40 Almost all the texts considered some aspect of climate change effects, but only four texts concentrated on climate change alone.

41 Olsén et al 2017, *passim*.

42 Itkonen 2019, *passim*.

43 E.g. Kuokkanen 2023, *passim*.

44 Stark et al. 2023, *passim*; Tonkopeeva et al. 2023, p. 26; Landauer et al. 2021, *passim*; Moen et al. 2020, p. 271.

husbandry, scholars have rejected the old idea that forestry is favourable to reindeer husbandry.⁴⁵ The relationship between forestry and reindeer husbandry is still tense, although the participatory planning and lighter forest management methods presented by the FPS have reduced criticism. However, reindeer herders still criticize the logging of old forests and excessive felling volumes.⁴⁶ The protection of predators is also one of the factors weighing on the future prospects of reindeer husbandry.⁴⁷

This general narrative of a struggling livelihood is added to and aggravated by the observed changes brought on by climate change. The movement of reindeer has changed, which has caused adaptation needs for reindeer herders.⁴⁸ Late formation of snow cover has changed the organization and timing of the round-ups. The rut has been reported as occurring later and being weaker in intensity.⁴⁹ New animal species, such as moose (*Alces alces*), compete for nutrients in reindeer ecosystems.⁵⁰ The biomass and composition of reindeer food crops have changed. The acceleration of forest growth and the spread of vascular plants have reduced the abundance of lichen in the forest ecosystem.⁵¹ Reindeer can potentially exacerbate this trend. Natural science research is still pessimistic about whether the lichen cover grows back in the worn pastures without diminishing the reindeer population.⁵² Pastures and lichen become mouldy under snow more often in prolonged autumns and mild winters. Moreover, if there are no trees and arboreal lichen available, the physique and condition of the reindeer deteriorate, and deaths due to starvation increase. In addition, diseases are increasing, and new parasitic species are spreading. Insect nuisance is expected to intensify, or to disappear (causing the reindeer to be less inclined to herd in groups, which makes gathering the reindeer for round-up more difficult). Lastly, as the size of the reindeer decreases, their condition deteriorates and their behaviour changes.⁵³ The common prognosis is that these trends will continue.

To begin with, researchers did identify some positive consequences of warming climate in the early 2000s: warmer winters can help reindeer to keep fit; prolonged growing seasons for forage plant species, early snowmelt and the increased availability of fresh forage in spring are favourable for cows and calves.⁵⁴ Lately, these have disappeared in the face of the negatives. Pasture and herding researchers stress that varying pasture types are beneficial for reindeer because they entail numerous resource areas. However, climate change may reduce habitat heterogeneity, which

---

45 Turunen et al. 2020, passim.

46 Turunen et al. 2020, passim.

47 Landauer et al. 2021, passim.

48 Mysterud 2013, passim.

49 Rasmus et al. 2020, passim.

50 Jaakkola et al. 2020, passim; Horstkotte et al. 2017, passim.

51 Horstkotte et al. 2022, p. 88-89.

52 Stark et al. 2023, passim.

53 Olsén et al. 2017, p. 83; Rasmus et al. 2020, passim; Stoessel et al. 2022, passim; Landauer et al. 2021, passim.

54 Vuojala-Magga et al. 2014, p. 235; Rasmus et al. 2020, passim.

Reindeer can utilize numerous kinds of pastures. Treeless mountain tops also offer relief from plagues of mosquitoes in the summer.

Image: Wikimedia Commons, Creative Commons License CC BY 3.0.

may increase competition for diminished pasture resources and lead to increased pasture pressure.⁵⁵ Moreover, researchers predict more frequent crisis winters, due to “locked” pastures caused by thick snow cover and freeze-thaw cycles.⁵⁶ In conditions of locked pastures, pastures belonging to different vegetation areas, including birch and pine forest pastures, play a major role as reserve pastures.⁵⁷ In addition, socio-cultural risks include increased difficulties in the recruitment of younger generations, due to the increasing problem of “lack of space” in the pastures. This includes related risks of disruption in the transmission of traditional knowledge and pressure to change pasture rotation and reindeer husbandry towards more industrial forms. The latter has an impact on the social reputation and status of reindeer husbandry.⁵⁸ In total, increased risks and variations in pastures/habitats and the grazing year have made forecasting more difficult, and researchers fear that the adaptability of reindeer husbandry has weakened.⁵⁹ The main prognosis of the trends is that the negative impacts will continue and will most likely worsen.

---

55 Horstkotte et al. 2017, *passim*.

56 Johnsen et al. 2023, p. 39, 53ff.

57 Horstkotte et al. 2017, *passim*.

58 Moen et al. 2022, p. 272-274; Olsén et al. 2017, p. 60.

59 Horstkotte et al. 2022, p. 88-90.

Sciences which study trends in (selected parts of) the ecosystem tend to find complex interactions and crossing trends. One example is the behaviour of the tree line. The two-degree increase in the average global temperature means that the forest biotope is constantly advancing, which threatens the unique flora and fauna of the treeless mountain tops with an altitude of less than 1,000 metres. Different species have very different reproduction, migration and adaptive capacities, resulting in a wide range of disturbances and imbalances.⁶⁰ Reindeer were long believed to prevent tundra greening, or tundra shrubification, which threatens to reduce the albedo effect of snow and accelerate global warming.⁶¹ The impact of grazing on the tree line has proven to be more complex in recent research than previously assumed; the inhibitory effect of reindeer grazing has applied only to deciduous trees, especially willow. Trampling and thinning of lichen cover, in turn, affects the germination of all trees along the tree line. In terms of lichen cover, the effect of reindeer has varied from negative to positive depending on the place of growth.⁶² Reindeer herders have long observed changes in forest species and forest boundaries. The growth of forests is seen as having only a minor impact on food supply: reindeer eat only the leaves of some trees, and even those only for a short time of the year. On the Finnish side, where reindeer move within a smaller area, it has been observed that shrubification is prevented and the elevation of the tree line has stagnated, but elsewhere, in the conditions of reindeer husbandry utilizing larger areas, the forest line has elevated. In areas which have not been grazed for a long time, the spread and stabilization of trees and vascular plants has been observed. Shrubification has been reinforced by the reindeer's tendency to avoid wood-growing pastures, which were no longer suitable for pastures due to changes in snow conditions. Shrubification is considered to alter reindeer's grazing preferences and use of pastures, as well as hindering pasture rotation. In relation to prognoses, the debate on the forest boundary biotope is about uncertainties, which have increased in conditions of climate change, and which in turn is making prognoses, both within science and in the field, more difficult and uncertainties more tangible; the tree line behaves differently in different parts of the reindeer herding area, and the only certainty relates to the increase in extreme phenomena.⁶³ The potentially positive impact of the reindeer vanishes in these crossing dynamics.⁶⁴

The reindeer have been a dividing factor in the research fields studying northern ecology: this is especially the case in forestry science, as the reindeer dwell in the same resource zones. Phases in forestry science, during which forestry could have been viewed as a culprit, and reindeer the victim or a provider of ecosystems services,

---

60 Stark et al. 2023, *passim*.

61 Landauer et al. 2021, *passim*; *Albedo effect – Norsk Polarinstitutt* (npolar.no), read 05.03.2024.

62 Stark et al. 2023, *passim*; Stoessel et al. 2022, *passim*.

63 Horstkotte et al. 2017, *passim*.

64 Climate change in Sápmi 2023, p. 93.

are exceptional.⁶⁵ Pasture research has abandoned the premise that the only factor affecting lichen pastures is the number of reindeer alone.⁶⁶ In this, research conducted by Senior Scientist Jouko Kumpula (Natural Resources Institute Finland) has been decisive.⁶⁷ Despite this, the inclusion of other forms of land use in the calculations and analysis has not been able to exempt reindeer husbandry from all charges of wear and tear on pastures. Researchers still raise concerns about the deterioration of pasture soil quality and the functionality of the grazing system, which are included in the prognoses. Worn lichen ground is not as competitive against other plant species as an intact one, and stable and increased numbers of reindeer further erode pastures impoverished by other forms of land use.⁶⁸ Demands to reduce the volume of reindeer husbandry have been commonplace in forest research.⁶⁹ In a more positive vein, reductions in all land-use forms are required.⁷⁰ To sum up, in relation to reindeer there are prognostic narratives, which point to the reindeer accelerating their own demise and ones of cooperative de-growth securing the foundations of the trade and Sámi culture.

Presented solutions for the forestry and pasture crisis

I now turn to the solutions researchers have come up with to tackle consequences of climate change. As already pointed out, there was an itinerary positivity in research about climate change. Researchers in the global west reported how it had mobilized, created cooperation with scientists and even empowered Indigenous Peoples in global forums.⁷¹ Herders have already introduced adaptive measures, such as re-scheduling the marking of calves, changing pasture rotation, and the collection of reindeer by all-terrain vehicles and helicopters, rather than snowmobiles.⁷² Reindeer management organizations envisioned adaptation measures already over ten years ago: maintaining the uniformity and diversity of the pasture areas (i.e. avoiding their fragmentation), improving reindeer health, limiting the expansion of invasive alien species, protection of the environment, considering reindeer management in legislation regulating land-use planning, developing financial instruments, and relevant research. Earlier, researchers suggested the consolidation of different land use needs and participatory planning approaches, as well as the inclusion of sustainable devel-

---

65 Laine 2017, *passim*; Nyysönen 2023, *passim*.

66 Compare Eftestøl et al. 2021, *passim*.

67 Nowadays, mainstream research attributes the blame to all land use forms. See e.g. Kumpula et al. 2014, *passim*.

68 Stoessel et al. 2022, *passim*; Akujärvi et al. 2014, *passim*; Helle 2011, p. 86–88; Nieminen 2008, *passim*.

69 Norokorpi 2009, p. 35.

70 Kumpula et al. 2014, p. 550–551.

71 Forbes and Stammeler 2009, *passim*.

72 Rasmus et al. 2020, *passim*.

opment and cultural aspects to planning processes, and research and education on climate risks.⁷³ New policies advocating renewable energy and infrastructural projects have outdated some of these rather generic suggestions. Co-planning measures exist, although they are criticized for low inclusion.⁷⁴ Research is ample, since the crisis has only worsened, as the biological and ecological changes (too) have turned out to be difficult to administer.

In forestry science, researchers share the idea of increasing wood stock in Lapland's forests.⁷⁵ What forestry scientists disagree on, are the forms and intensity of the solutions, and the ways in which wood reserves should be used. In one branch of forest research, personified in the work of Emeritus Professor Martti Varmola (Finnish Forest Research Institute), the old growing model based on efficient forestry, aiming for the fast growth of timber, is very much alive.⁷⁶ This conservative-industrial branch supports the increase of felling volumes because otherwise the volumes would get "out of hand" and the profits would not be reaped.⁷⁷ Another proposed solution is an ecosystem model inspired by sustainable development and biodiversity thinking, presented by Yrjö Norokorpi (University of Helsinki). In this model, in line with international conventions which preserve biodiversity, forest management planning aims to examine forest areas as a whole, identifying key biotopes which are important for safeguarding forest biodiversity. This is part of the FPS's area-ecological planning. Forest use must be economically, ecologically and socio-culturally sustainable in order to be legitimate future forest management. From the point of view of forest time, the aim is no longer a forest of the same age-class, but to allow the forests to grow at different stages of succession, which will make them less vulnerable to disruptive risks. In addition to economic returns, the legitimacy of the mode of production must be taken into account. This means taking other actors and the operating environment into account, as well as ensuring the continuation of forest management by calming the operating environment.⁷⁸ The solutions are up-to-date, technology-oriented and strongly future-oriented.

At the same time, scholars studying pasture and herding issues have presented three solutions for reindeer husbandry: the branch of research with the clearest and most open ties to the Sámi cause favours employing traditional Sámi knowledge in the organization of future reindeer husbandry and the use of pastures. These studies highlight the priorities, practices, interests, decision-making power and territorial rights of reindeer herders as a solution to the problems of reindeer husbandry and

---

73 Rasmus et al. 2020, 13.

74 Raitio 2008, *passim*.

75 Norokorpi 2009, *passim*; Varmola 2009, p. 9.

76 Varmola 2009, p. 13.

77 Varmola 2001, *passim*, cit. p. 22.

78 Norokorpi 2009, *passim*.

the endangerment of Sámi culture.⁷⁹ This more positive solution and its prognosis create a slightly more positive aura in Sámi discourse in these times of conflict and crisis. The solution involves adapting to irreversible climate change by practising flexible pasture rotation, where the condition of pastures is continuously assessed and the location of reindeer is adjusted accordingly.⁸⁰ A second solution is to protect pastureland, for example by banning other forms of land use, to guarantee a safe environment for reindeer herders. It is easy to see the connection between solution and the discourse on self-determination and colonialism/decolonization articulated by the Sámi movement: here, the Nordic countries' management methods and legislation on reindeer husbandry are perceived as foreign, ill-advised, incompetent and culturally destructive, due to the elimination of the old Sámi herding practices.⁸¹ As an intermediate position, it may be noted that herders' willingness to communicate traditional knowledge of herding to, and cooperate with, the officials has been reported – many times in order to delimit other activities in areas vital for herding.⁸²

In addition to traditionalist solutions, several scholars present a third solution of supplementary feeding, based on “new technologies”. This normalizing talk of supplementary feeding as a future solution, and as a rational and historical, an on-going, already permanent practice, is counter-narrative to the former idea of feeding as an indication of the crisis credited to over-grazing.⁸³ Reindeer are either fed in pens or in the pastures, for example due to the poor condition of pastures, difficult snow conditions, to prevent dispersion of the stocks, or the great threat of predators. Winter pastures are still used by numerous reindeer herders and for large stocks supplementary feeding is not feasible – supplementary feeding is still considered as an additional cost.⁸⁴ Research has found that feeding preserves reindeer husbandry and has beneficial effects on the condition of recovering pastures,⁸⁵ while the consequences to reindeer (e.g. the easier spread of disease from the fodder, and from contact with other reindeer and people) and its behavior (changed movement in the pastures, and closer contact to herder) are still being debated.⁸⁶

Each solution positions reindeer as something whose presence is protected and sustained as a living part of the ecosystem, in ways which support the herding communities as well. This is no longer a given, since biodiversity thinking and parts of forestry science tend to view reindeer as foreign, imported species, or “too many” to

79 Johnsen et al. 2023, p. 60 et passim; Mathiesen 2023, p. 1-2; Tonkopeeva et al. 2023, p. 22-24; Blind 2022, p. 278, 285; Benjaminsen (ed.) 2016, passim; Sara 2011, passim.

80 See e.g. Sara 2011, passim; Vuojala-Magga 2014, p. 238.

81 Saamelaisten asioita koskeva sovintoprosessi, Kuulemisraportti 2018; Magga 2024, passim.

82 Olsén et al. 2017, p. 60-61.

83 See e.g. Kempainen and Nieminen 2001, passim; Kumpula et al. 2014, p. 542; Turunen and Vuojala-Magga 2014, passim.

84 Turunen and Vuojala-Magga 2014, p. 175 et passim; Tonkopeeva et al. 2023, p. 23-24; Landauer et al. 2021, passim; Rasmus et al. 2020, passim; Turunen et al. 2020, passim.

85 For example, Pekkarinen 2018, passim.

86 Climate change in the Sápmi 2023, p. 97-98.

qualify as a sustainable element in a healthy ecosystem.⁸⁷ This adds to the doomsday character of the prognostic narrative of diminishing pastures, entertained from different angles and ethno-political stances in all the research cohorts studied. The industrial-conservative narrative of efficient forestry is an exception, where the resource base needs to be viable to make the growth-oriented narrative work. In the contrary positionings, the reindeer is the carrier of Sámi culture, as well as the guarantee of the wellbeing of the individual herder. In this prognostic narrative of cultural survivance, and efflorescence of pastures, it is also a stakeholder enjoying an improved pasture situation, but only if the suggested management is followed.

Concerning the present and future everyday practices of the means of living, herding appears to be adhering more to technical solutions than the traditionalist ones facing climate change. Scholars agree that the rhythms and annual cycles of reindeer herding have and will undergo changes, if and when the artificial feeding continues or increases in volume. The spatial organization will also change as the reindeer, in closer affinity with the owner, relies less on the natural pastures. Herders have a long history of sourcing technologies, resources and tools for maintaining the size and condition of the stock, and for locating them (using GPS collars and drones⁸⁸), as well as for moving faster between pastures and home, and living more comfortably. Ongoing adaptations, new research policies and continuous reindeer husbandry are counter-narratives and practices in opposition to the most pessimistic narratives of disappearance.

Conclusions

The above reading of the scientific literature on climate change has shown, how the research perceives the changes climate change causes to the (sub-) arctic environment as inevitable. The forest is a future resource both for herders and foresters, but ongoing and future changes in climate, forest, (access to) forest capital, pasture resources, ecosystems, nutrient cycles, snow conditions and food supply create uncertainties for both these livelihoods. During both the forest year, and especially the pasture year, periods have emerged which have changed their significance and potential, are uncontrollable and involve thus an increased workload or are threatening to livelihoods.⁸⁹ The primary solution to the problems for both parties, and the main performative aim of the narratives produced as well, is to lower the intensity of the competing industry; at the same time, there is less desire to scale down the activities of one's own interest group.

---

87 For an overview, see Nyyssönen 2023, p. 699.

88 Itkonen 2019, p. 721.

89 Vuojala-Magga et al 2011, *passim*.

My analysis of prognoses and expectations has shown that the common threat has not brought the parties together on the same side: The future of forest uses by different interest groups are still articulated as separate and partly opposed to one another. This reflects some of the characteristics of “wicked problems”: Interest groups are far apart in terms of values, tactics, problem definitions and, as we saw in this article, knowledge base and research interests, which hinder or even prevent solutions from being found. Although the problem is global and shared by all, prognoses are diverse, (always) uncertain, and depend on the interests and context, i.e. place and time where they are made. Political debate on the subject has been polarized, which has leaked into the sphere of research. Knowing this complexity may help to find partial solutions.⁹⁰

Prognoses seem to be marked on both sides by fears and frustration, more than by positive expectations.⁹¹ While the most conservative forestry research shows signs of faith in technology, and optimism about how climate change can serve its cause, the Sámi side is working on a turn towards livable futures under what is described as a crushing threat of cultural disappearance, which is exacerbated by climate change. The narrative of fragmenting pastures is dominant, to the extent that the survivance narrative seems almost an anomaly.

All parties are frustrated; forests growing in the present are not managed in familiar, profitable ways. For reindeer husbandry, climate change means that the biomass of winter food crops will decrease, and its availability will become more difficult. The change in snow conditions, reindeer deaths, less room for a choice of reserve pastures and consequences to the mental and physical health of the herders during crisis winters of locked pastures is perhaps the most dramatic consequence of climate change.⁹² In Inari, reindeer husbandry and Sámi rights issues have closed numerous stands from felling, but (industrial-scale) forestry is still, in each new stand, a short- and a long-term disadvantage to reindeer herding. Thus, it is likely that disputes will continue in the future.

The politics of temporal orientations in the solutions presented show a great split, too. The reindeer stand in different temporalities as symbol of primordial, nomadic pasts and as a factor keeping herder communities alive in the present; insofar that much of the future welfare of the Sámi is invested in the reindeer. Because of the seeming “traditionality” of the herding, the future-oriented artificial feeding relying on new technical-industrial solutions (with ties to the fodder industry, for example) is easily labelled as an unwished-for anomaly. From another point of view, the reindeer might spoil the future, by mismanagement and practices deemed as unsustainable. The traditionalist solution is based on “old”, yet still partially existing, knowledge-based practices in the pastures, but it has a clear future dimension. It is also a

---

90 Head 2022, p. 13-14, 95-98.

91 Koselleck [1979] 2004, p. 261.

92 Climate Change in Sápmi 2023, p. 93-103.

political project, which is being advocated at present, of salvaging future pasturing rights and the existence of the stakeholder reindeer.⁹³ Both solutions for forestry are future-oriented, and they rely on forward-looking, performance-seeking technical solutions with still visible traces in the forests/pastures, because of which their ecological sustainability is easily questioned. The threat to reindeer is still evident, and eagerly used in ethno-politics. Foresters have had to adapt to a completely new work-year, to insecurity, and to futures elsewhere than in the forests of Upper Lapland.

Neither of the industries are livelihoods of the past. However, it is striking how the past is absent in forest research. Here, the industry is a modern, future industry. This does not seem to correspond to the reality of shrinking operating space in Inari and makes it difficult to secure a position in a debate in which the competing counter-narrative presents forestry as a relic of the industrial age and a threat to the green transition, to nature-based livelihoods and the ecosystem. Within forestry its own history is not seen as a resource: it has been more successfully reinterpreted and mobilized as a threat by its opponents. In total, it remains to be seen whether the deeply siloed research will be able to adopt a more holistic approach where paths to cooperation might be found. So far, only partial solutions have been sought to the problems caused by continuous and accelerating change.

Sources and literature

- Akujärvi, Anu et al. 2014: "Poron laidunnuksen ja metsätalouden vaikutukset maajäkälisiin. Tutkimuslause". *Metsätieteen aikakauskirja* 2014:3, pp. 200-201.
- Benjaminsen Tor A. and Eira, Inger Marie Gaup & Sara, Mikkel Nils (eds.) 2016: *Samisk reindrift, norske myter*. Fagbokforlaget, Bergen.
- Berner, Logan T. and Goetz, Scott J. 2022: "Satellite observations document trends consistent with a boreal forest biome shift". *Global Change Biology*, 2022:28, pp. 3275-3292. <https://doi.org/10.1111/gcb.16121>.
- Bevernage, Berber and Lorenz, Chris 2013: "Breaking up Time, Negotiating the Borders between Present, Past and Future.". An Introduction". Chris Lorenz and Berber Bevernage (eds.): *Breaking up Time Negotiating the Borders between Present, Past and Future*. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, pp. 7-38.
- Blind, Åsa Larsson 2022: "Pathways for action: the need for Sámi self-determination". Tim Horstkotte, Øystein Holand, Jouko Kumpula and Jon Moen (eds.): *Reindeer Husbandry and Global Environmental Change, Pastoralism in Fennoscandia*. Routledge, pp. 278-288.
- Bulkeley, Harriet and Newell, Peter 2015: *Governing Climate Change*. 2nd Edition. Routledge, London and New York.

---

93 Compare Clifford 2013, p. 7-8.

- Clifford, James 2013: *Returns: becoming Indigenous in the twenty-first century*. Harvard University Press, Cambridge, MA.
- Climate Change in Sápmi – an overview and a Path Forward. Sámiráđđi, Sámidiggi Raporta/Report 2023.
- Currie, Gregory 2012: *Narratives & Narrators, A Philosophy of Stories*. Oxford University Press, Oxford.
- Diver, Sibyl 2017: “Negotiating Indigenous knowledge at the science-policy interface: Insights from the Xáxli’p Community Forest”. *Environmental Science & Policy* 2017:73, pp. 1-11. <https://doi.org/10.1016/j.envsci.2017.03.001>
- Eftestøl, Sindre et al. 2021: “Cumulative effects of infrastructure and human disturbance: a case study with reindeer”. *Landscape Ecology* 2021:36, pp. 2673–2689. <https://doi.org/10.1007/s10980-021-01263-1>
- Elonen, Piia 2024: ”Erämaa ei kelvannut valtiolle suojeltavaksi: Brittiläinen kaivosjätti osti ja suojeli”. *Helsingin sanomat*, 16. September.
- Forbes, Bruce C. and Stammer, Florian 2009: “Arctic climate change discourse: the contrasting politics of research agendas in the West and Russia”. *Polar Research* 2009:28, pp. 28-42. doi:10.1111/j.1751-8369.2009.00100.x
- Fritz, Livia and Claudia R. Binder 2020: “Whose knowledge, whose values? An empirical analysis of power in transdisciplinary sustainability research”. *European Journal of Futures Research* 2020:8 <https://doi.org/10.1186/s40309-020-0161-4>
- Hallikainen, Ville et al. 2020: ”Metsikön harventamisen ja maankäsittelyn vaikutus männiköiden luontaiseen uudistumiseen ja taimien kasvuun Lapissa”. Pasi Rautio, Jaakko Repola, Hannu Salminen & Heli Ilola (eds.): *Kestävää metsätaloutta kairoilla*, Acta Lapponica Fenniae Nro 29. Lapin tutkimusseura, Rovaniemi, pp. 23-38.
- Hannukkala, Antti 2001: ”Lappilainen maatalous muuttuu – leipävehnäkö vuonna 2050?”, Erkki Kaila, Jaana Kuula, Osmo Rätti and Heli Saarinen (eds.): *Vuosikirja XLI*, Lapin tutkimusseura, Rovaniemi, pp. 38-41.
- Head, Brian W. 2022: *Wicked Problems in Public Policy, Understanding and Responding to Complex Challenges*. Palgrave Macmillan, Cham.
- Heiret, Jan et al 2013: ”Innledning”. Heiret, Jan, Ryymin, Teemu and Skålevåg, Svein Atle (eds.): *Fortalt fortid, Norsk historieskriving etter 1970*. Pax Forlag, Oslo, pp. 8-34.
- Helle, Timo 2011: ”Porolaidunten yhteiskäytön ongelmia – kokemuksia Sompiosta”. Leena Pyhäjärvi, Maria Hakkarainen, Timo Helle, Seija Tuulentie, Mervi Autti and Pertti Sarala (eds.): *Lokka muutosten näyttämönä*, Acta Lapponica Fenniae 23. Lapin tutkimusseura, Rovaniemi, pp. 82–94.
- Horstkotte, Tim et al. 2017: “Human–animal agency in reindeer management: Sámi herders’ perspectives on vegetation dynamics under climate change”. *Ecosphere* 2017:8, pp. 1-17. <https://doi.org/10.1002/ecs2.1931>

- Horstkotte, Tim et al. 2022: "Pastures under pressure: effects of other land users and the environment." Tim Horstkotte, Øystein Holand, Jouko Kumpula and Jon Moen (eds.): *Reindeer Husbandry and Global Environmental Change, Pastoralism in Fennoscandia*. Routledge, pp. 76-98.
- Itkonen, Panu M. 2019: "Skolt Sami Reindeer Ownership: Structural Changes as the Triggers of a New Era". *Open Agriculture* 2019:4, pp. 715-726. <https://doi.org/10.1515/opag-2019-0072>
- Jaakkola, Jaakko J. K. et al. 2020: *SAAMI – Saamelaiden sopeutumisen ilmastonmuutokseen-hankkeen tieteellisen loppuraportin yhteenveto*. Oulun yliopiston Ympäristöterveyden ja kansanterveyden tutkimuskeskus, Oulu.
- Jedlowski, Paolo 2019: "Remembering Past Futures". Roberto Poli (ed.): *Handbook of Anticipation*, Springer Nature Switzerland AG, pp. 485-499. https://doi.org/10.1007/978-3-319-91554-8_68.
- Johnsen, Kathrine I. et al 2023: "'Leaving No One Behind' – Sustainable Development of Sámi Reindeer Husbandry in Norway." Svein Disch Mathiesen, Inger Marie Gaup Eira, Ellen Inga Turi, Anders Oskal, Mikhail Pogodaev and Marina Tonkopeeva (eds.): *Reindeer Husbandry, Adaptation to the Changing Arctic*, vol. 1. Springer, Cham, pp. 37-66.
- Kemppainen, Jorma and Nieminen, Mauri 2001: "Poronhoito Suomen saamelaisalueella." *Poromies* 2001:1.
- Koselleck, Reinhart [1979] 2004: *Futures Past, On the semantics of historical time*. Columbia University Press, New York.
- Kumpula, Jouko et al. 2014: "Both reindeer management and several other land use factors explain the reduction in ground lichens (*Cladonia* spp.) in pastures grazed by semi-domesticated reindeer in Finland". *Regional Environmental Change* 2014:14, pp. 541-559. DOI 10.1007/s10113-013-0508-5
- Kuokkanen, Rauna 2023: "Are Reindeer the New Buffalo? Climate Change, the Green Shift, and Manifest Destiny in Sápmi". *Meridians: feminism, race, transnationalism*, 2023:22, pp. 11-33. <https://doi.org/10.1215/15366936-10220458>
- Laine, Jaana 2017: *Metsästä yhteiskuntaan, Metsäntutkimuslaitos 1917-2012*. Luonnonvarakeskus, Metsäkustannus.
- Landauer, Miia et al. 2021: "What drives reindeer management in Finland towards social and ecological tipping points?" *Regional Environmental Change* 2021:21, pp. 1-16. <https://doi.org/10.1007/s10113-021-01757-3>.
- Lehtola, Veli-Pekka 2002: *The Sámi People – Traditions in Transition*. Kustannus-Puntsi, Inari.
- Leipold, Sina et al. 2019: "Discourse analysis of environmental policy revisited: traditions, trends, perspectives". *Journal of Environmental Policy & Planning*, 2019:21, pp. 445-463. <https://doi.org/10.1080/1523908X.2019.1660462>
- Luhmann, Niklas 1976: "The Future Cannot Begin: Temporal Structures in Modern Society". *Social Research* 1976:43, pp. 130-152.

- Magga, Anne-Maria 2024: *Siidan lait, Saamelaisen poronhoidon oikeusperiaatteet ja -teoria*. Vastapaino, Tampere.
- Mathiesen, Svein Disch 2023: "Reindeer Husbandry in the Circumpolar North." Svein Disch Mathiesen, Inger Marie Gaup Eira, Ellen Inga Turi, Anders Oskal, Mikhail Pogodaev and Marina Tonkopeeva (eds.): *Reindeer Husbandry, Adaptation to the Changing Arctic*, vol. 1. Springer, Cham, pp. 1-13.
- Moen, Jon et al 2022: "Tipping points and regime shifts in reindeer husbandry, A systems approach." Tim Horstkotte, Øystein Holand, Jouko Kumpula and Jon Moen (eds.): *Reindeer Husbandry and Global Environmental Change, Pastoralism in Fennoscandia*. Routledge, pp. 265-277.
- Mysterud, Atle 2013: "Ungulate migration, plant phenology, and large carnivores: The times they are a-changin'". *Ecology* 2013:94, pp. 1257-1261. <https://doi.org/10.1890/12-0505.1>
- Nieminen, Mauri 2008: *Luonnonsuojelualueiden merkitys ja käyttö Suomen poronhoidossa. Loppuraportti 2008*. Riista- ja kalatalouden tutkimuslaitos, Porontutkimusasema, Kaamanen.
- Norokorpi, Yrjö 2009: "Lapin metsien ekosysteemipalvelut muutoksessa." Pertti Sarala, Pasi Lehmuspelto and Leena Suopajarvi (eds.): *Mikä Lappi on ja mikä siitä voi tulla?* Acta Lapponica Fenniae 21. Lapin tutkimusseura, Rovaniemi, pp. 28-36.
- Norokorpi, Yrjö 2020: "Nummettumisherkit kangasmaat metsänuudistamisen haasteena Lapissa." Pasi Rautio, Jaakko Repola, Hannu Salminen and Heli Ilola (eds.): *Kestävää metsätaloutta kairoilla*. Acta Lapponica Fenniae Nro 29. Lapin tutkimusseura, Rovaniemi, pp. 39-49.
- Nyyssönen, Jukka 2007: "*Everybody recognized that we were not white*"- Sami identity politics in Finland, 1945-1990. University of Tromsø, Tromsø.
- Nyyssönen, Jukka 2023: "A Competing Harvester, Stakeholder, and Environmental Threat: Positioning Reindeer in Metla Forestry Research". *Society & Animals* 2023:31, pp. 689-706. doi: <https://doi.org/10.1163/15685306-bja10076>.
- Olsén, Laura et al. 2017: *Saamelaisten perinnetiedon huomioiminen ympäristöpäätöksenteossa, Sámiid árbedieđu vuhtii váldin birasmearrádusaid dahkamis*, Juridica Lapponica 41, Lapin yliopisto, Rovaniemi.
- Pekkarinen, Antti-Juhani 2018: *Ecology and economics of reindeer herding systems*. Dissertationes Forestales 249. University of Helsinki, Helsinki.
- Rasmus, Sirpa et al 2020: "Climate change and reindeer management in Finland: Co-analysis of practitioner knowledge and meteorological data for better adaptation". *Science of The Total Environment* 2020:710, p. 1-16. <https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2019.136229>.
- Raitio, Kaisa 2008: *'You Can't Please Everyone' - Conflict Management Practices, Frames and Institutions in Finnish State Forests*. University of Joensuu, Joensuu.

- Ruotsala, Helena 2002: *Muuttuvat palkiset, Elo, työ ja ympäristö Kittilän Kyrön paliskunnassa ja Kuolan Luujärven poronhoitokollektiiveissa vuosina 1930-1995*. Suomen Muinaismuistoyhdistys, Helsinki.
- Saamelaisten asioita koskeva sovintoprosessi, Kuulemisraportti. Valtioneuvoston kanslia, Helsinki 2018.
- Sara, Mikkel Nils 2011: "Land Usage and Siida Autonomy". *Arctic Review on Law and Politics* 2011:3, pp. 138–158. <https://doi.org/10.23865/arctic.v2.25>
- Sarala, Pertti et al. 2009: "Lappi ja geologia uudella vuosituhannella". Pasi Lehmuspelto and Pertti Sarala (eds.): *Lapin tutkimusseuran vuosikirja XLVII – XLVIII 2007-2008*. Lapin tutkimusseura, Rovaniemi, pp. 34-46.
- Siponen, Mikko and Klaavuniemi, Tuula 2021: "Demystifying beliefs about the natural sciences in information system". *Journal of Information Technology*, 2021:36, pp. 56-68. <https://doi.org/10.1177/0268396220901535>
- Sjölander-Lindqvist, Annelie 2022 : "Introduction". Annelie Sjölander-Lindqvist, Ivan Murin and Michael E. Dove (eds.): *Anthropological Perspectives on Environmental Communication*. Palgrave MacMillan, Cham, pp. 1-28.
- Stark, Sari et al. 2023: "The ecosystem effects of reindeer (*Rangifer tarandus*) in northern Fennoscandia: Past, present and future". *Perspectives in Plant Ecology, Evolution and Systematics* 2023:58, pp. 1-12. <https://doi.org/10.1016/j.ppees.2022.125716>
- Stoessel, Marianne et al. 2022: "Mapping cumulative pressures on the grazing lands of northern Fennoscandia". *Scientific Reports* 2022:12. <https://doi.org/10.1038/s41598-022-20095-w>
- Stordahl, Vigdis 2008: "Nation Building Through Knowledge Building, The Discourse of Sami Higher Education and Research in Norway". Henry Minde, Harald Gaski, Svein Jentoft and Georges Midré (eds.): *Indigenous Peoples: Self-determination, Knowledge, Indigeneity*. Eburon Academic Publishers, Delft, pp. 249-265.
- Sörlin, Sverker, Environmental Times: Synchronizing Human-Earth Temporalities from Annales to Anthropocene, 1920s to 2020s. Microsoft Word – Sörlin FINAL (kopia).docx (uio.no), read 8.9.2023.
- Tonkopeeva, Marina et al. 2023: "Framing Adaptation to Rapid Change in the Arctic." Svein Disch Mathiesen, Inger Marie Gaup Eira, Ellen Inga Turi, Anders Oskal, Mikhail Pogodaev and Marina Tonkopeeva (eds.): *Reindeer Husbandry, Adaptation to the Changing Arctic*, vol. 1. Springer, Cham, pp. 15-35.
- Turunen, Minna and Vuojala-Magga, Terhi 2014: "Past and Present Winter Feeding of Reindeer in Finland: Herders' Adaptive Learning of Feeding Practices". *Arctic* 2014:67, pp. 173-188. <http://dx.doi.org/10.14430/arctic4385>
- Turunen, Minna et al. 2020: "Relations between forestry and reindeer husbandry in northern Finland – perspectives of science and practice". *Forest Ecology and Management* 2020:457. <https://doi.org/10.1016/j.foreco.2019.117677>

- Varanka, Piia 2001: *Lappi matkailun näyttämöllä, Saamelaiskulttuuri ja luonto matkailun kulisseina*. Lapin yliopisto, Rovaniemi.
- Varmola, Martti 2001: "Lapin metsien mahdollisuudet." Erkki Kaila, Jaana Kuula, Osmo Rätti and Heli Saarinen (eds.): *Vuosikirja XLI*. Lapin tutkimusseura, Rovaniemi, pp. 20-27.
- Varmola, Martti 2009: "Riittääkö Lapissa puuta ja mihin tarkoitukseen?" Pasi Lehmuspelto and Pertti Sarala (eds.): *Lapin tutkimusseuran vuosikirja XLVII – XLVIII 2007-2008*. Lapin tutkimusseura, Rovaniemi, pp. 9-19.
- Veijola, Pertti 1998: *Suomen metsänrajametsien käyttö ja suojelu*. Metsäntutkimuslaitos, Kolarin tutkimusasema, Kolari.
- Vuojala-Magga, Terhi et al. 2011: "Resonance Strategies of Sámi Reindeer Herders in Northernmost Finland during Climatically Extreme Years". *Arctic* 2011:64, pp. 227-241.
- Wormbs, Nina 2018: "Introduction: Back to the Futures of Uncertain Arctic." Nina Wormbs (ed.): *Competing Arctic Futures, Historical and Contemporary Perspectives*. Palgrave Macmillan, Cham, pp. 1-18.

Websites:

- Albedo effect, *Albedo effect – Norsk Polarinstitutt* (npolar.no). (Accessed 05/3 2024).
- climate change Inari* ([Google Scholar](#)). (Accessed 14/9.2024).
- Ilmastonmuutos arktisella alueella, *Ilmastonmuutos* (arcticcentre.org), (Accessed 26/6 2024).
- Ilmastonmuutos näkyy jo Suomen luonnossa, *Ilmastonmuutos näkyy jo Suomen luonnossa* (ymparisto.fi). (Accessed 26/6 2024).
- Saamelaiskäräjät, *Saamelaiskäräjät / Saamelaiskäräjät* (samediggi.fi). (Accessed 1/9 2024).

This article is an updated and revisioned version of an earlier publication (forthcoming), Inarin metsien käytön kilpailevat tutkimusprognosit ilmastonmuutoksen oloissa, to be published in Vuosilusto 1/2025.

Summary

Varmende "vitensskaper" i Enare, Finland – skogens, beitelandets og reinens konkurrerende framtid under klimaforandring

Hva slags fremtid er varslet for skogbruk/beitebruk i Enare, Nord-Finland i vitenskapelige studier om beitelandsøkologi, skogbruk og klimaendringer? Disse utsagn er analysert som performative prognostiske fortellinger, ment å påvirke fremtidig bruk av skog/beite. Foreslåtte løsninger for å håndtere konsekvensene av klimaendringene kartlegges også. Skogbruksstudier forteller at det haster med å høste økt vekst i sko-

gene, som opprinnelig bare ble tilskrevet klimaendringene. Risikoene har imidlertid økt i antall og hyppighet. Løsningene er fremtids- og profittorienterte, og kritiske til reindriftens begrensende effekt på skogbruket, men varierende i foreslått intensitet i skogbruket. Studier av reindriften viser en akkumulert krise av eksistensielle proporsjoner, der klimaendringene bidrar til den pågående krisen, og den samiske kulturens framtid står på spill. Løsningene som presenteres, er begrensninger i konkurrerende bruksmåter og ulike tilpasningstiltak – enten tradisjonelle/restriktive eller ved å ty til ekstra fôring. Reinen er én polariserende faktor: I de prognostiske fortellingene trues dens framtid av fragmentering av beitene, eller den utgjør en trussel mot beite-økosystemet. Fortellinger som inkluderer reinsdyr i økosystemer finnes, men fremtidig utvikling for skogene, beitemarkene og folkegruppene som bruker dem, sees fortsatt separat. Det kan bety en fortsettelse av skogbrukskonfliktene i Enare i neste tiår.

Tine Damsholt, professor i europæisk etnologi, ph.d., er ansat på Københavns Universitet, Saxo-instituttet. Hun har publiceret om nationale og patriotiske diskurser i 17-1800-tallets Danmark og nye politiske ritualer i Vesten baseret på kulturhistorie og etnografi og med fokus på subjektivitet, materialitet, følelser, køn og krop. Hendes nuværende forskning undersøger hverdagslivets temporaliteter og hvordan pandemien og andre kriser transformerer de måder vi praktiserer fortider, nutider og fremtider.

Keywords: Fremtidspraktisering, temporalitet, hverdagsliv, mikro-utopi, fremtidsregimer

---

”VI SNAKKER OM ALLE DE TING VI SKAL LAVE, NÅR DET HELE FORHÅBENTLIG SLUTTER”

Hverdagslivets fremtidspraktiseringer under en krise

I hverdagen sameksisterer flere former for fremtid, der må forhandles, og denne artikel belyser nogle af de forskellige måder, hvorpå man engagerer sig i og søger at drage omsorg for en endnu ukendt fremtid, hvad enten den er individuel eller kollektiv i en nærmere eller fjernere tidshorison. Mere konkret undersøger artiklen, hvordan pandemien som kollektiv samfundskrise dels destabiliserede velkendte måder at planlægge og have forventninger til fremtiden, dels affødte nye affektivt ambivalente artikuleringer af både dystopier og utopier, og dels hvordan frygt og håb for fremtiden kunne omsættes og håndteres i fremtidspraktiseringer i hverdagslivets skala.

*"Corona-tiden 2020. En mærkelig, men afgrænset periode i mit liv? Afslutningen på alt det vi kender? Springbrættet til en ny begyndelse?"*¹

Således stillede en pensioneret kvinde under den første Covid-19-nedlukning retoriske spørgsmål til, hvordan pandemien skulle forstås i relation til fremtiden: Ville den være en begrænset undtagelsestilstand? For altid ændre det samfund og den hverdag, man var vant til? Eller åbne fremtiden for forandring til noget nyt og bedre? Det var i foråret 2020 umuligt at forudse – og er det vel stadig. Under alle omstændigheder er fremtiden ikke, hvad den har været.² Den globale klimakrise destabiliserer en fjerne fremtid og kalder på akut indsats og en forståelse af, at fremtiden er NU!, og Covid-19-pandemien og især de involverede nedlukninger og restriktioner på forsamlingssteder destabiliserede den nærmere fremtid, idet man ikke engang kunne tage næste måned eller halvår for givet. Pandemien gav anledning til umiddelbare dystopier men også til utopier om en lysere fremtid med øget samvær, fællesskab og en større omsorg for klodens natur. Endelig har krigerne i Ukraine og Gaza medført optrapning af trusselsbilleder og kriseberedskab, hvilket har bidraget yderligere til en destabilisering af vores forventning om, at den nære fremtid først og fremmest vil ligne den hverdag vi kender.

Hverdagslivet er gennemsyret af mange tidsligheder eller temporaliteter. Den nutidige situation er fyldt med allehånde hensyn og behov for akut handling med henblik på her-og-nu og dagen i morgen. Dertil kommer spor fra fortiden i vaner og traditioner, af historisk producerede betingelser og erfaringer, der kan aktiveres når relevant. Hverdagslivet er også præget af forventninger om og forhåbninger til fremtiden eller frygt og bekymring for samme. Hverdagslivet er ofte det 'sted', hvor vi kan omsætte vores omsorg og bekymring for egen og andres fremtid i konkrete handlinger, der rækker ud over her-og-nu og dagen og vejen – eller omvendt afstå fra at tage ansvar for fjernere fremtider, fordi vi ikke synes, det nytter noget eller har mere end nok at se til med andre akutte hensyn.

I hverdagen sameksisterer flere former for fremtid, der må forhandles, og nærværende artikel om hverdagslivets fremtidspraktiseringer angår de forskellige måder, hvorpå vi bevidst, materielt eller artikuleret engagerer os i og søger at drage omsorg for en for os endnu ukendt og ikke-planbar fremtid, hvad enten den er individuel eller kollektiv i en nærmere eller fjernere tidshorisont og måske endda så fjern, at den rækker ud over vores egen livsforventning. Mere konkret undersøger jeg i artiklen, hvordan pandemien som kollektiv samfundskrise kunne omsættes og håndteres i fremtidspraktiseringer i hverdagslivets skala.

---

1 Titel på en fil indsendt af en kvinde f. 1946 til Nationalmuseets undersøgelse i 2020: Dage med Corona, (NEU nr. 563).

2 Artiklen er en viderebearbejdning af min tiltrædelsesforelæsning med titlen 'Fremtidens Etnologi' 2. december 2022.

Fremtider i flertal

Teoretisk bygger analysen af hverdagslivets fremtid som flertydig på en performativ forståelse af, at tid er karakteriseret ved at være ubestemmelig og ikke til at definere endeligt. I stedet for at forkaste den lineære tid som utilstrækkelig, foreslås det, at man i kulturelle analyser komplementerer kronologisk tid med en flerhed af temporaliteter, der oftest vil optræde samtidigt, konfliktende og sammenfiltrede.³ Pointen om sameksistens af flere tider genfindes også i nyere historieteori og historiografi, hvor tid og tidslighed ikke betragtes som entydige, og hvor fortid, nutid og fremtid med inspiration fra bl.a. begrebshistorikeren Reinhardt Koselleck ikke analyseres som adskilte men i stedet som relationelle fænomener udfoldet på distinkte måder.⁴ Tidsligheder og herunder fremtider må derfor undersøges som kvalitativt forskellige alt afhængigt af, hvordan de opleves, artikuleres, ordnes, sekvenseres, forventes, planlægges, materialiseres – kort sagt *praktiseres*.⁵ En performativ undersøgelse af tidspraktisering vil således lægge vægt på både det diskursive og materielle; på hvordan hverdagslivets flerhed af tider både artikuleres sprogligt og materialiseres i praksis.

Man kan indvende, at *alt*, hvad vi gør, er praktisering af fremtid, for som historiske væsner har alt, hvad vi gør indflydelse på fremtiden, ligesom vores nutid er formet af fortidens handlinger. Dertil kommer det almene forhold ved praksisbegrebet, at praksis rummer både en kausal (årsag-virknings-) relation og en teleologisk (mål-middel-) relation, der gensidigt forudsætter hinanden.⁶ Den teleologiske eller målrettede dimension af praksis er altid fremtidsrettet, idet intentionerne bag vores handlinger er rettet mod deres forventede effekt i fremtiden – ofte blot den meget nære fremtid, dvs. det næste øjeblik. Vi lever således altid fremtidsorienteret, idet fremtiden er impliceret i enhver hverdagshandling, ligesom dagligdagen er rammen for praktiseringer af mikro-utopier eller dystopier på nutidens betingelser.⁷

Rebecca Bryant & Daniel Knight tematiserer således i *The Anthropology of Future* (2019) og i et fænomenologisk perspektiv en række orienteringer (forventning, spekulation, muligheder, håb og skæbne), der på hver deres måde former, hvordan fremtiden praktiseres i nutiden. Bryant og Knights empiriske materiale er fra områder med krig, konflikt eller dyb økonomisk krise, hvor almindelige forventninger til fremtiden bryder sammen, så den må genovervejes eller genopfindes. Deres overordnede og mere alment relevante pointe er imidlertid, at vi kan undersøge, hvordan fremtiden forventes, opleves, håbes og spekuleres på – dvs. *leves og gøres* – i hverdagens mikropraksis.

---

3 Barad 2017, s. 60.

4 Se Koselleck 2004 og fx Olsen 2012; Jordheim 2014, 2022.

5 Damsholt 2020, 2024.

6 Indenfor etnologien formuleret af Thomas Højrup 1995.

7 Cook 2018.

Sociologen Guiliana Mandich har tilsvarende foreslået, at vi kvalificerer forskellige regimer for engagement med fremtiden i hverdagen, og foreslår: 1) det velkendte regime, hvor vi tager fremtiden for givet, 2) planlægningsregimet, hvor fremtiden er noget, der kan regnes på, 3) udforskningsregimet, hvor fremtiden opleves som et eventyr, og 4) regimet, hvor fremtiden anvendes til at retfærdiggøre vores handlinger.⁸ Det centrale er hendes pointe om flerheden af fremtidspraktiseringer, der sam eksisterer i hverdagslivet, hvor de nogle gange står i et anstrengt forhold til hinanden, må forhandles eller ligefrem støder sammen.⁹ Nær fremtid og umiddelbar nutid kan konkurrere med fjerne fremtider, der rækker ud over ens egen levetid, ligesom individuelle og kollektive fremtider må forhandles. I disse forhandlinger aktiveres de emotionelle eller affektive dimensioner ved tid, der ellers fortrinsvis er udforsket i relation til nostalgi og erindringspraksis. Ligesom fortid og nutid er sanselig og kan involvere forskellige stemninger som længsel, rastløshed eller glæde, så er forskellige versioner af fremtiden ofte affektivt ladede.¹⁰

Når vi skal mobiliseres til at handle og drage omsorg for fremtiden, artikuleres det ofte via konkrete og allerede eksisterende følelser som fx ønsket om at passe på sine børn og børnebørn.¹¹ Diskurser og narrativer omkring bæredygtige fremtider involverer også tit nostalgi og længsel efter en enklere levemåde i fortiden i pagt med naturen.¹² I dagligdagen søger mange via bæredygtig adfærd at praktisere det, man kan kalde 'håbets mikro-utopier',¹³ selvom klimaforandringerne filtreres gennem hverdagslivets umiddelbare og mere akutte behov.¹⁴

Etnologen Orvar Löfgren har peget på, at vi lever simultant i fortid, nutid og fremtid; vi er altid 'på vej', og hverdagslivet skubbes frem og tilbage mellem nostalgisk længsel efter fortiden og halvfærdige projekter for en fremtid, der koloniseres af både bekymringer og dagdrømme.¹⁵ Fremtid praktiseres således ofte ambivalent og i det, som Donna Haraway i lyset af den globale økologiske krise kalder 'thick presence': En tyk nutid fuld af såvel fortidige som fremtidige hjem søgelser samt muligheden for nye begyndelser.¹⁶

De nylige pandemi-nedlukninger kan betragtes som et slags 'kulturanalytisk laboratorium' for hverdagens fremtidspraktiseringer, eftersom hvad der ellers var selvfølgelig praksisser, forestillinger og forventninger blev forstyrret og dermed åbne, artikulerede og mulige at undersøge. Baseret på mine igangværende pilotstudier vil

8 Oversat efter: regime of familiarity, of plan, of exploration and of justification, fra Mandich 2020, s. 696.

9 "Different possible narratives of the future coexist in our daily lives in a bumpy, semi-conscious and occasionally tense dialogue with one another" Mandich 2020, s. 698.

10 jf. Ahmed 2014.

11 Kverndokk 2020; Bjærke & Kverndokk 2022.

12 Fx Davies 2010 eller Sjögren 2020.

13 Cooper 2014.

14 Goldstein 2021.

15 Löfgren 2014, s. 94.

16 Haraway 2016, s. 2.

jeg undersøge hverdagslivets fremtidspraktiseringer, dvs. udforske nogle af de nye måder hvorpå fremtiden de seneste fire år er blevet foregribet, artikuleret og materialiseret i hverdagslivet.¹⁷

Analysens empiriske materiale udgøres først og fremmest af 45 'dagbøger' med beskrivelser af en enkelt dag i slutningen af marts skrevet af etnologistuderende og deres underviser som led i et kursus om etnologiske analysestrategier i 2020, 2021, 2022,¹⁸ dvs. under eller lige efter pandemiens nedlukninger af det danske samfund.¹⁹ Udover dagbogsmaterialet indsamlede jeg under pandemien hverdagsbeskrivelser og tegninger: klummer i ugeblade, magasiner og aviser, opslag på instagram og publicerede antologier. Det er et heterogent materiale og på ingen måde repræsentativt. Tyngdepunktet er geografisk i Københavnsområdet og blandt unge mennesker, der arbejdede og studerede hjemmefra under nedlukningerne, men ikke blev alvorligt syge eller hårdt ramt af pandemien, og som er trænet i at beskrive hverdagspraksis.²⁰

De studerendes dagbøger er suppleret med et mindre udvalg (ca. 20) af de mere end 600 besvarelser på Nationalmuseets etnologiske Undersøgelser (NEU) af 'Dage med Corona' indsendt fra andre alders- og sociale grupper end de studerende.²¹ De udvalgte og her analyserede besvarelser omfatter flere genrer, men kan samlet karak-

17 Pilotstudierne er del af det komparative projekt: "Disrupted Temporalities" finansieret af Riksbankens Jubilæumsfond, der udføres i samarbejde mellem nordiske etnologer. Se: <https://saxoinstitute.ku.dk/research/ethnology/disrupted-temporalities/>.

18 Tak til de 45 kandidatstuderende i europæisk etnologi, Københavns Universitet, der deltog på kurset 'Etnologiske analysestrategier' forår 2020: Aleksander Oliver Moe Schiønnemann, Anne Kjær Tholstrup, Anne Sophie Rasmussen Vermehren, Bendegúz Barna, Cecilie Noël Viet Hilgart, Christian Gybel Jensen, Ditte Maria Juel Jensen, Dorthe Langkilde, Jacob Hellerung Holm, Jeppe Holm Rasmussen, Josephine Bøgen Theilgaard, Katja Toft Welner, Linnea Eisemann de Almeida, Lærke Vang Tams, Mads Jepsen Neupart, Maja Lindholm Kvamm, Maja Lund Hvidtfeldt Mortensen, Mia Eggert Jørgensen, Mette Kirstine Voigt Tinning, Oline Overholdt, Peter Mørck Nielsen, Rasmus Mathiasen, Sidsel Maja Heidemann, and Tobias Bollerup Henriksen; i 2021: Kia Arvedsen Krause Al-Shamaa, Sofie Lehmann Broe, Yolande Rebecca Johansson Glenton, Simone Harboe, Emma Thoftgaard Højland Nielsen, Asta Christensen Otto, Ida Sofie Saxton, Im Sofie Skak, Sif Bavngaard Stormly, André Marcel Saaby, Rebecca Søegaard, og i 2022: Stig Bo Andersen, Mia Portecarrero Andersen, Anne Christine Borup, Anna Bove Eiler, Sofie Amalie Bratholm, Thorbjørn Lund Dieppen, Julie Hansen Foley, Jon Alexander Mangerel, Morten Hoppe Sehested, Natazha Stauning Thomsen, som alle bidrog til denne artikel ved at skrive dagbøger og udforske dem analytisk. Ligeledes tak til de anonyme peer reviewere for relevante kommentarer til det første udkast af denne artikel.

19 Det danske samfund og herunder universitetet var nedlukket både i forårssemesteret 2020 og 2021 og i 2022 afsluttedes den sidste nedlukning til februar lige før semesterstart.

20 Ud over datoen, betegnelsen 'dagbog' og omfanget (1 – 3 sider) blev der ikke givet nogle anvisninger for tema og indhold. Dagbøgerne er skrevet i mange forskellige genrer; fra nøgterne opregninger for aktiviteter med tidsrum til refleksive 'indre monologer' i fortrolighed. Se note 18 for de bidragende etnologistuderende.

21 Tak til NEU/Nationalmuseet for at give mig adgang til at arbejde med den del af besvarelserne, der er udvalgt og pseudonymiseret af den ansvarlige museumsinspektør for NEU, etnolog Anne-Mette Marchen Andersen. Citaterne er baseret på undertegnede afskrifter herfra foretaget i NEU-arkivet og citeret med henvisning til NEU-nummeret. De etnologistuderendes dagbøger blev anonymiseret ved at blive givet et vilkårligt nummer og det er for de citerede dagbøger anvendt sammen med årstal. I citaterne fra såvel NEU-besvarelser som fra de studerendes dagbøger er den originale stavemåde og tegnsætning bevaret.

teriseres som beretninger organiseret som dagbogslignende og fortløbende optegnelser over en måned eller op til et helt år. Mange af både de studerendes dagbøger og NEU-besvarelserne har genremæssigt præg af 'indre monologer', der dog er henvendt til et publikum, idet andre læsere er implicerede. I den forstand er de mere eksplicitte og forklarende end en dagbog, man skriver til sig selv ville være, og mere 'dialogiske' dvs. ræsonnerende og argumenterende overfor en impliceret læser og ind i mellem med moralske pointer og retfærdiggørelser af egne handlinger.²² På basis af dette tekstkorpus vil jeg konkret analysere nogle af de måder, hvorpå flere og ind imellem konkurrerende fremtider blev praktiseret i hverdagslivet under pandemien og dens efterspil.

Undtagelsestilstanden – umiddelbare dystopier og kollektive besværgelser

Den første årgang studerende skrev dagbøger om 25. marts i 2020, blot to uger efter at statsminister Mette Frederiksen erklærede den første nationale nedlukning, hvorfor nutiden primært blev forstået som en undtagelsestilstand, hvor den 'normale' eller velkendte hverdagstid pludselig var stoppet op. Følelsen af at være i undtagelsestilstand gennemsyrrer dagbøgerne og den måde både den nærmere og fjernere fremtid artikuleres og forhandles:

I det hele taget sidder jeg tilbage med mange spørgsmål om hvordan fremtiden kommer til at se ud efter det her. Vil håndspritten ved kassen i supermarkedet blive? Vil skærmen mellem kassemedarbejderen og kunden også blive? Bliver plejehjem omdannet til virussikrede fængsler for de ældre, hvor de kun må se deres venner og familie som bor ude i verden gennem en glasplade? Jeg er sikker på jeg ikke sidder alene med den undren.²³

I dette citat tager fremtidsovervejelserne farve af den aktuelle undtagelsestilstand og frygten for at denne – materialiseret i håndsprit, plastikskærme og isolation – skulle vise sig permanent. Velkendtheds-regimet er brudt sammen, og i stedet er fremtiden blevet møbleret med nutidens nye bekymringer og eksotiske materialiteter. Forskellige velkendte genrer som science fiction eller katastrofefilm var også med til at forme dagbøgernes dystopiske fremtids-artikuleringer:

Var mit liv en halvdårlig post-apokalyptisk katastrofefilm fra slut 00'erne, ville mine tilbageglimt fra de første spor af katastrofen være fra min tur i Netto på

---

22 Svarende til beretninger og andre former for respons på folkelivsarkivers spørgelister (Asplund Ingemark 2022).

23 Dagbog nr. 23, 2020.

Tomsgårdsvej en times tid efter Mette Fredriksens første pressemeddelelse. Her ville filmen vise, hvordan jeg med undrende øjne betragtede paniske danskere, der opdannede hamstrede lige så mange pakker toiletpapir de kunne bære, mens jeg smågrinende over massehysteriet, betalte for min six-pack Classic inden jeg cyklede hjem til min kæreste. I filmen ville scenen vise en dum, uvidende ung mand, der i løbet af 96 minutter skulle blive så meget klogere. [...] Filmen ville vise et skrækscenarie af elendighed, hvor mennesket krampagtigt kæmper som vilde dyr med hjemmelavede flitsbuer og molotovcocktails om dåsemad og antibiotika. Indtil videre er mine hænder tørre og sprukne af udtværeret håndsprit.²⁴

Plottet i den dystopiske filmversion af fremtiden er tydeligvis baseret på det nedbrud af normalitet og hamstring af toiletpapir, som den studerende observerede samme aften som nedlukningen blev annonceret, og på de katastrofefilm som streaming-tjenesterne tilbød i marts 2020. Ved i filmversionen at fremskrive det umiddelbare nedbrud til sin fulde konsekvens – skrækscenariet – fremmanes et billede af den fremtid, vi *kunne* have mødt. Men denne (endnu) ikke-realiserede fremtid kontrasteres prosaisk med den faktiske nutid i form af de tørre og sprukne hænder, der ikke er velkendte, men materialiserer den mere nænsomt ændrede hverdag. Herved modificeres den faktiske nedlukningstilstand gennem modstillingen til den heldigvis kontrafaktiske version.²⁵ Den version af en kollapsede fremtid, der nemt *kunne* have indfundet sig, men på nedskrivningstidspunktet var foreløbig afblæst, var dermed med til at domesticere nedlukningen og besværgelse fremtiden.

Det samme kan siges at gælde den 'røde og grønne kurve' på planchen, som sundhedsministeren fremviste på pressemødet, der annoncerede den første nedlukning af det danske samfund i 2020. Ved at visualisere såvel et rødt og kollapsede som et grønt og belastet, men trods alt levedygtigt sundhedssystem, kontrasteredes den umiddelbare dystopi med et alternativt og lysere scenarie. Håbet er som bekendt lysegrønt, og den grønne kurve kunne fungere som en form for besværgelse af en bedre fremtid.

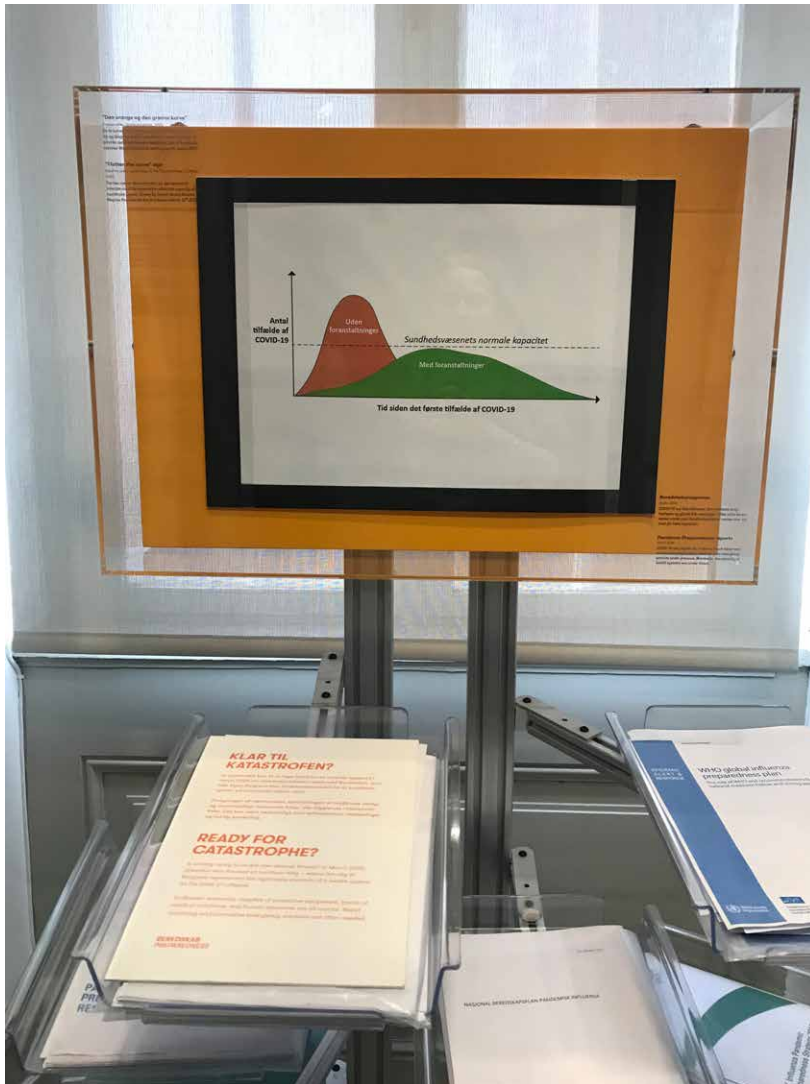
Kollektive fremtidsbesværgelser blev en del af det offentlige rum i foråret 2020, hvor også almindelige borgere opfordredes til at lave skilte med 'Alt bliver godt igen-regnbuer'.²⁶ Ikke alle kunne dog forene denne optimisme på kollektivets vegne med deres individuelle stemning:

Vi opfordres alle til at lave et skilt med ordene: DET BLIVER GODT IGEN og sætte det i vinduet. Det er for børnenes skyld, skriver de, så de små ikke bliver alt for bange og triste. Det er et løfte, jeg ikke kan give. Der er også én, der er begyndt at lægge små videoklip ud af sig selv. Han står og synger gamle viser uden for

²⁴ Dagbog nr. 8, 2020.

²⁵ Modificerings-perspektivet er hentet fra Asdal 2015.

²⁶ Fx indgik fremstilling af regnbuer i BUPLs ideer til aktiviteter med børn under nedlukningen i april 2020 <https://bupl.dk/boern-unge/nyheder/paedagogernes-egne-ideer-50-forslag-til-aktiviteter-udendoers>.

Det truende kollaps, som sundhedsminister Magnus Heunicke's planche med den røde og grønne kurve kom til at materialisere, formede den måde den allernærmeste fremtid og nutid artikuleredes. Den originale planche er nu udstillet på Medicinsk Museion og dermed er dens fremtidspraktisering blevet kulturarv. Foto: forfatteren.

forskellige plejehjem og høster rosende kommentarer og hjerte-emojis. Coronatenoren, kalder jeg ham og forestiller mig, hvordan de gamle og syge beboere ligger i deres senge under åbne vinduer og tvivler på, om de nåede at blive dus med himlens fugle og skovens grønne træer. Imens står han udenfor med charmeklud og blød hat og håber på, at denne succes kan blive hans længe ventede gennembrud.²⁷

27 Beretning fra kvinde f. 1962, indsendt i novelleformat til Nationalmuseets 'Dage med Corona' (NEU nr. 632).

I citatet støder flere fremtidsversioner sammen, idet opfordringen til den kollektive besværgelse af fremtiden for børnenes skyld støder sammen med forfatterens individuelle fralæggelse af ansvar for fremtiden. Ligeledes betvivles såvel intentionen bag som effekten af den velmenende tenors visesang uden for plejehjemmene. Her kontrasteres fremtidshåbet med beboernes kortere levetid og livsforventninger, ligesom tenorens egen fremtid – håbet om det længe ventede gennembrud – fremhæves som den egentlige baggrund og intention. Individuelle og kollektive fremtider, utopier og dystopier konkurrerer dermed. Senere i beretningen oplever fortælleren at blive transporteret tilbage til barndommen udløst af en længe savnet fysisk berøring hos tandlægen:

Klinikassistentens hånd hviler på min skulder. Berøringen sender en bølge af varme gennem min krop. Hendes handsker er blå. Hun ser mig i øjnene gennem visiret og får mig til at trække vejret dybere. Tandlægens kinder bevæger sig over masken. Han taler og smiler bag filteret. Jeg nikker og lukker øjnene. Som da jeg var barn i mine forældres seng ligger jeg mellem to kroppe. Imens han arbejder med min bedøvede tand, beslutter jeg mig for, hvilke farver jeg skal bruge til det skilt, jeg skal sætte i vinduet.²⁸

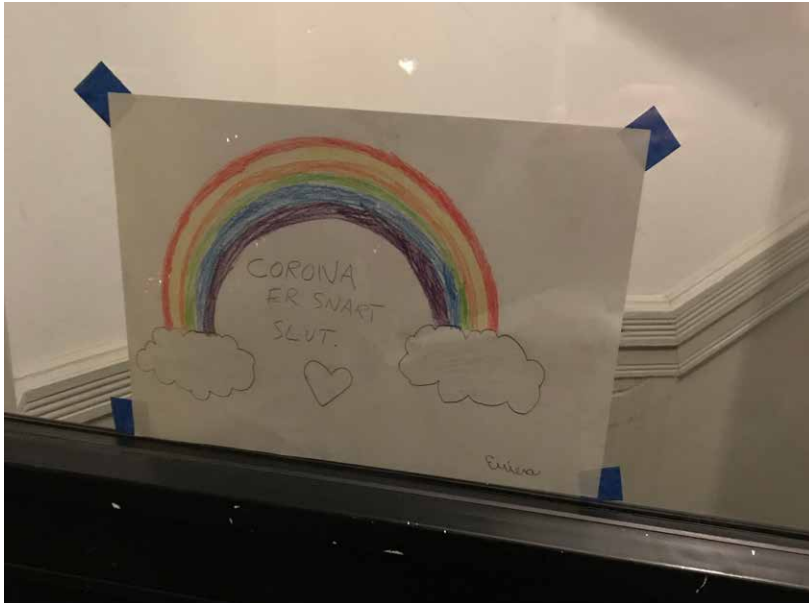
Her transformeres fortællerens forbehold overfor den kollektive fremtidsbesværgelse gennem den momentane indfrielse af 'hudsulten' – en savnet kropslig materialisering af menneskelig socialitet og omsorg. Berøringen og den fysiske nærhed forskyder fortælleren til en fortidig tryghedstilstand i forældrenes seng omsluttet af kroppe, og den affektivt temporale forskydning vækker lyst til at tage vare på andre små børns håb – og måske fortællerens eget håb om en lysere fremtid. Det kollektive afsavn efter fysisk nærvær og berøring spiller også ind i flere af de studerendes dagbøger og fremtidsovervejelser:

Vi snakker om alle de ting vi skal lave når det hele forhåbentlig slutter. Eller hvad vi måske ikke kommer til at lave i år. Ingen af os har fået billetter til Roskilde festival, det er vel held i uheld. Vi snakker om, hvilken effekt vi tror social distancering kommer til at have på danskernes forståelse af intimsfære. Vænder vi os til det? Bliver fortovene gjort bredere så vi fortsat kan gå i store buer uden om hinanden? Eller overmander hudsulten os i en sådan grad at vi kommer til at klynge os til hinanden og ikke give slip, selv lang tid efter det hele er slut? Jeg siger at jeg håber på det sidste og byder A godnat.²⁹

---

28 Beretning fra kvinde f. 1962, indsendt i novelleformat til Nationalmuseets 'Dage med Corona' (NEU nr. 632).

29 Dagbog nr. 3, 2020.

Den kollektive besværgelse om at alt ville blive godt igen fik mange materielle udtryk, men en del anvendte de samme udtryk med en regnbue mellem to skyer. Her på en tegning med teksten: 'Corona er snart slut' ophængt på døren til en andelsforenings trappeopgang på Vesterbro i København. Foto: Forfatteren.

Her sameksisterer flere fremtider på én gang: den nærmere fremtid i det igangværende år og den fjernere fremtid i en ubestemt fremtid 'når det hele forhåbentlig slutter'. Hvorvidt og hvornår denne afslutning på pandemien, kan forventes at indfinde sig, er usikkert, og selv den kommende sommer (2020) bliver artikulert som en utilregnelig periode, hvis muligheder man ikke kunne tage for givet længere. Her er såvel velkendtheds-regimet som planlægnings-regimet kommet til kort,³⁰ og fremtiden fortøner sig i noget, man ikke kan regne med eller på, men kun gisne om og håbe på bliver bedre.

Tilbage til fremtiden eller fortiden som fremtid

Når pandemien blev betragtet som en undtagelsestilstand, gjorde det ikke blot nutiden til en afvigelse, men den nære fortid – tiden lige før pandemien – blev transformeret til en tabt guldalder, hvor man kunne rejse til udlandet, gå til koncerter og kramme sine kære. Fortiden er blevet karakteriseret som et fremmed land,³¹ men pandemien vendte om på forholdet mellem fortid og fremtid, så det nu blev fremtiden, selv den nære fremtid, der fremstod mere fremmed, ukendt og utilgængeligt end

---

30 Jf. to af regimerne hos Mandich 2020.

31 Berømt for denne formulering er Lowenthal 1985.

vanligt. Et fremmed land hvori både frygt og håb kunne investeres, eller hvorigenem både dystopier og utopier kunne praktiseres på én gang. Den nære fortid fremstod i foråret 2020 for mange nostalgisk og fyldt med engang trivielle handlinger, som mange først i deres fravær værdsatte. Under overskriften *100 ting at glæde sig til* beskrev avisen *Politiken* en række banale hverdagshandlinger som: at give et håndtryk, at røre dørhåndtag, at dele en skål chips ved en reception osv.³² Hvad der nyligt var trivielle hverdagsrutiner, var nu blevet objekter for både nostalgi og fremtidsdrømme. Fremtiden var blevet nostalgisk,³³ den nære fortid var blevet identisk med den ønskede fremtid. I denne nye version af velkendthedsregimet blev fremtiden ikke taget for givet, tværtimod blev en velkendt fremtid artikuleret som et objekt for længsel.

Koselleck har beskrevet, hvordan fremtiden i modernitetens temporalitet ændredes, idet forventningerne til fremtiden blev løsrevet fra fortidens erfaringer. I stedet udfoldedes modernitetens fremtid inden for en forventningshorisont om noget ukendt men bedre; et løfte om en mulig indfrielse af utopier, som man accelererede imod.³⁴ Under pandemien blev modernitetens forestilling om fremtiden – allerede destabiliseret af klimakrisen – vendt på hovedet igen, idet en tilbagevenden til den nære fortid og det kendte erfaringsrum blev geninstalleret som den velkendte utopi, mange ønskede at nærme sig så hurtigt som muligt. Pandemiens regler for socialt samvær kunne dog også få erfaringshorisonten og den nære fortid med kram og håndtryk til at fremstå eksotisk:

*Afspritning og afstand – det er mantraet i disse tider. Man er efterhånden ved at vænne sig så meget til det, at det virker helt underligt når man fx ser en film fra før Corona'en, hvor mange mennesker er tæt sammen, eller når nogen krammer hinanden. Gad vide om vi på et tidspunkt kommer tilbage til normalen. Nogle tror det for altid er slut med at give håndtryk. Hvem ved?*³⁵

Selvom de kropslige omgangsformer på film fremstår eksotiske i citatet, udgør de dog stadig en fortidig normalitet, man forestiller sig det er muligt at vende tilbage til i fremtiden. At fremtiden er ambivalent og formet af nutiden er selvfølgelig ikke noget nyt. Fremtiden har siden oplysningstiden været medium for samtidskritik og fremstillinger af såvel dystopiske som utopiske samfund.³⁶ Imidlertid synes det nye ved forestillingerne om en fremtid efter pandemien at være, at den helt almindelige grå 'leverpostejshverdag' indgik som et positivt scenarie, idet mange blot ønskede at komme tilbage til denne som artikuleret i en klumme i *ALT for damerne* i juni 2020:

32 Tillægget *I byen*, 7. april 2020.

33 Damsholt 2020, tilsvarende perspektiver på en pandemisk fremtid findes hos Chakrabarty 2021.

34 Koselleck 2004; Olsen 2012.

35 Beretning fra kvinde f. 1946, indsendt til Nationalmuseets 'Dage med Corona' (NEU nr. 563)

36 Levitas 2013.

[...] jeg tror, at rigtig mange, inklusiv mig selv, mest har bidt sammen og ventet på, at det værste gik så meget over, at vi igen kunne opføre os, som vi plejede. Præcis som vi gjorde efter oliekrisen, aids, finanskrisen og alt muligt andet. Vi vil altid så gerne forbedres, være mere ordentlige, men så driver den værste fare over. Vi får skuldrene ned og er, som vi er. Det bliver almindeligt igen. Jeg har længtes. Efter kedelig kødsovs i kurven, kø til kassen og krævende kuverter. [...] Du ved, hverdag.³⁷

I citatet aflyses forestillingen om fremtiden som noget bedre, hvor vi indfrier utopier. I stedet fremstår den almindelige hverdag fra den meget nære fortid i 2019 som identisk med det gode liv, man ønskede at fortsætte. Det fremsatte ønske, om at vende tilbage til en taget-for-givet fremtid inden for det Mandich kalder velkendtheds-regimet, stod ikke alene. Den da 90-årig forfatter Nils Barfod formulerede det således i et interview i foråret 2021 under den anden nedlukning: *"det må gerne snart blive gammeldags hverdag igen"*.³⁸

At længes efter en fremtid, som man håber, vil være identisk med den sædvanlige men nu tabte nutid, kan også ses som udtryk for en forstærkning af den 'præsentisme', som historikeren Francois Hartog har hævdet, udgør vores nuværende historicitetsregime. En præsentisme, hvor den umiddelbare nutid er privilegeret og har bredt sig ud over både fortid og fremtid, idet nutiden fabrikere såvel den fortid som den fremtid, den behøver.³⁹ Det var dog ikke alle, der var parate til at forlade undtagelsestilstandens skærpede hensyn, da det danske samfund i maj 2020 påbegyndte en genåbning. Her udtrykt af en kvinde i risikogruppe:

Ved den efterfølgende debat, både i medierne og blandt borgerne, deler befolkningen sig i to lager [lejre red.]: for den ene del går det alt for stærkt og man vil gerne fastholde mere præcis i de allerede godt udbredte regler, for den anden del kan det ikke gå stærkt nok med at få en helt normal hverdag tilbage med alt åbnet op.⁴⁰

Den nærmeste fremtid og især timingen af den kom til debat. Ideen om, at den kendte hverdagsnutid straks ville gen-indfinde sig, blev hos nogle udtrykt som en frygt for, at vi netop blot skulle vende tilbage til det velkendte regime uden varig effekt for fremtiden. Nogle stillede sig ligefrem kritiske overfor forestillingen om en tilbagevenden til fortiden som ønskværdig:

---

37 Caruana 2020.

38 Stjernfelt 2021.

39 Hartog 2015.

40 Beretning fra kvinde f. 1959, indsendt til Nationalmuseets 'Dage med Corona' (NEU nr. 379).

Søndag 12. april:

Tiden efter coronaen er der nu mange, der reflekterer over. For første gang i nyere tid har vi mødt en usynlig fjende, vi ikke kan styre og som ingen har en løsning på, hvordan vi får bekæmpet. Biologi ude af kontrol er aldrig godt. Det giver mange det første møde med dødsangst, hvilket er handlingslammende, hvis ikke man prøver at forestille sig andre muligheder. Det er der desværre mange yngre, der har svært ved. Tilbagevenden til tiden før coronakrisen er jo ikke nødvendigvis det eneste håbefulde scenarie. Forhåbentlig formår politikerne at se fremad og se nye veje, hvor imødegåelse af klimaudfordringerne indgår. Det er nødvendigt snart at begynde at melde forhåbninger ud og ikke bare frygt.⁴¹

I citatet fremhæves pandemien som en anledning til at tænke nyt og bedre for fremtiden i relation til andre kriser og særligt klimaforandringerne. Pandemien bliver dermed det springbræt til en ny begyndelse, som artiklens indledende citat også foreslår. Fortiden er i citatet ikke en guldalder, men i stedet et skræmmebillede på en tilstand, hvor klimakrisen ikke adresseres. Den samme forståelse finder man også hos flere yngre mennesker, hvor pandemiens nedlukninger synes at have genereret en ny og mere åben fremtidsforståelse, eftersom det politiske system under pandemien demonstrerede, at vores hverdag kan ændres gennemgribende med et enkelt pressemøde. Det fik mange til at tænke over, hvorfor man ikke med samme målrettede indsats satte ind overfor klimaforandringer, racisme, sexismen og alle mulige andre områder med behov for social transformation.⁴²

En fremtid, der var identisk med tiden før pandemien, blev både investeret med håb og frygt, men af nogle betragtet som en umulighed:

Returning to 'normality' will be as strange as leaving it behind was. Going to the cinema will be possible again, but it will be a different experience: we will always, if only latently, remember how life suddenly altered dramatically, and know how quickly and unexpectedly it could change again.⁴³

I dette publicerede essay, reflekterer en sociologistuderende ved Københavns Universitet over umuligheden i at vende tilbage til en normaltilstand, eftersom erfaringen med at normaliteten er skrøbelig og lynhurtigt kan forandres er irreversibel. Så selv om man skulle ønske at vende tilbage til tiden før pandemien, så kunne den aldrig

41 Dagbog for april 2020 – 2021 for mand f. 1950, indsendt til Nationalmuseets 'Dage med Corona' (NEU nr. 589) .

42 Se fx Dahl Nielsen & Bøgh Løkkegaard 2020.

43 Prytz 2020, s. 195. Oversat: At vende tilbage til 'normaliteten' vil blive lige så mærkeligt, som det var at forlade den. Det vil blive muligt at gå i biografen igen, men det vil blive en anden oplevelse: vi vil altid, om end kun latent, huske hvordan livet pludselig ændredes dramatisk, og vide hvor hurtigt og uventet det kan skifte igen.

På denne cykelanhænger-poster fra Folkets Klimamarch afholdt i København november 2021 er en dystopisk fremtid materialiseret i en grådende statsminister, der øjensynligt ikke har skredet ind over for den globale opvarmning på samme effektive måde som over for pandemien mens tid var og nu er oversvømmet. Foto: Forfatteren.

blive taget for givet på samme måde. En forandret fremtid var blevet et grundvilkår og velkendtheds-regimet dermed permanent kollapsede.

Materialisering af fremtiden – at tage forskud på en ny og bedre fremtid

Hvor mange i dagbøger og beretninger reflekterede over mulige fremtidsscenerier, prøvede nogle også at materialisere en ønsket fremtid gennem at fremstille noget: ”Jeg strikker en sommertop, så jeg har noget at se frem til” skrev en studerende. At strikke til en kommende årstid er at fremmane fremtiden – at materialisere, at den om lidt vil indfinde sig. De sociale medier – og ikke mindst *Instagram* – eksploderede under pandemien i strikkeopskrifter og -projekter under hashtags som #nevernotknitting, #knittingtogetherappart og i digitale knit-alongs, der bortset fra manglen på ledsagende historiefortælling ikke lod de jyske hedeboenders bindestuer i 1700-tallet meget efter.⁴⁴ Hverdagspraksisser er ikke blot orienteret mod fremtiden, de *skaber*

44 Bindestuerne er bl.a. beskrevet hos Blicher 1795/1978.

også fremtid. For nogle kunne det at købe ting til fremtiden ses som eksempler på en sådan strategi:

På trods af at jeg ikke længere online shopper, så formår jeg nærmest at formøble de fleste af mine penge på madvarer; for at dulme udlængslen. Jeg pålagde mig selv efter sidste nedlukning et shoppeforbud efter flere overdrevne forsøg med onlineshopping af sommerkjoler (til de rejser som jeg snart skal på igen), skønhedsprodukter (til den makeup jeg skal have på når vi snart skal feste igen) og ustyrlige mængder af altanplanter (som kompensation for bedrøvelsen, når jeg kommer i tanke om, at snart nok ikke er lige om lidt).⁴⁵

Her fungerer den materialiserede fremtid som en smagsprøve på en ønsket fremtids sociale aktiviteter. I marts 2021, hvor denne dagbog blev skrevet, havde de studerende længst erfaret, at tidens almindelige kronologiske forløb var blevet destabiliseret, og den snarlige fremtid ikke nødvendigvis var så snarlig endda. De affektive investeringer af længsel efter rejser og fester og en normal tidsorden omsættes i citatet i en materiel fremmaning af en på én gang nær og fjern fremtid. Som Rebecca Coleman har formuleret det, *komplicerer en affektiv tidslighed den almindelige lineære temporalitet, så fremtiden ikke bare er noget fjernt og adskilt fra nutiden og fortiden, men er i lige så høj grad oplevet og sanset 'i' og som nutiden.*⁴⁶ Med materielle genstande søger vi at tyvstarte en ønsket fremtid, der kan sanses i nutiden.

Klimakrisens tidsligheder og herunder argumentet om, at fremtiden er et 'nu-og her', der kalder på handling, er også et tema, der dukker op i de studerendes dagbøger og med øget kraft i foråret 2022, hvor pandemien ikke længere tog al opmærksomheden. I de 'efter-pandemiske' dagbøger praktiseres omsorg for en klima- og plastikforurenings-truet fremtid implicit gennem fravalg af klimabelastende fødevarer, forsøg på at reducere brug af det allestedsnærværende plastik, sortering af affald mm. Sådanne forsøg på at drage omsorg for naturen i hverdagens mikroskala kunne angå (altan)planter og mindre dyr som bier:

Jeg planter en potte med "Blomstermix, humlebier og bier". Godt nok sner det, så på den måde virker det lidt fjollet. [...] At lave potten nu er måske også en lidt stædig insisteren på at foråret altså faktisk er på vej, selvom det sner. På pakken står der at frøene må plantes direkte i jorden fra april og det er det jo i overmorgen. Det er en ting vi har gjort før i kollektivet, fordi vi ved, at det med mad til bierne er vigtigt for deres overlevelse. En del fra kollektivet går meget op i biodiversitet og gør ofte opmærksomme på hvilke arter af insekter, fugle, dyr mm. der har været

45 Dagbog nr. 12, 2021. Understregninger i originalen.

46 "... an affective temporality complicates or confuses linear temporality, so that the future is not (only or so much) a distinct and/or far off temporality, separate to the present (and past), but is (also) experienced and felt "in" and as the present" (Coleman 2017, s. 3).

forbi altanen. Det er egentlig en rar bevidsthed, det er en omsorg for andre end mennesker.⁴⁷

Her foregribes eller tyvstartes en nærmere og grønnere kollektiv fremtid i form af et forår med blomster og summende bier. De insektvenlige blomster er en måde at tage forskud på en mere symbiotisk relation mellem mennesker og vores medskabninger – en fremtid med det Haraway ville kalde 'companion Species' i en 'tyk nutid',⁴⁸ praktiseres her i altanens begrænsede hverdagsutopi. På den måde kollapses en ønsket fremtid på den store skala ind i nutidens lille og nære skala. I de studerendes hverdagslige omstændigheder må forskellige hensyn til både nærmere og fjernere fremtider imidlertid også forhandles:

Efter aftensmaden smører jeg madpakke til i morgen. Jeg putter den i en plasticpose. Jeg kunne godt tænkte mig at finde et alternativt til plastikposen, men jeg ved ikke helt hvad det skal være. Ofte bliver tingene så fedtede i tasken, hvis de ikke er i en plasticpose. Plastikposen er meget nem.⁴⁹

I dette citat udfordres omsorgen for en fjernere fremtid udtrykt i ønsket om at anvende mindre plastik af omsorgen for den meget nære fremtid udtrykt i ønsket om at undgå et fedtet taskeindhold. Australiske Gay Hawkins har argumenteret for, at forståelsen af plastik som et 'engangsmateriale' på trods af dets varighed, ja, næsten evighed i forhold til nedbrydning, har forbundet dette materiale med en form for 'præsenterisme'. Det er der knap nok, før det er smidt ud, og dermed bliver varigheden usynlig. Selvom vi er blevet klar over plastiks destruktive egenskaber i forhold til fremtidens miljø, så har vi svært ved at klare os uden pga. dets praktiske egenskaber i nutiden.⁵⁰ En lignende ambivalens udtrykkes i forhold til affaldssortering:

Jeg går ud i køkkenet og laver en Nespresso. Jeg får dårlig samvittighed, hver gang jeg bruger en af de små kapsler og tænker, at det egentlig er fjollet, at jeg ikke bare brygger almindelig filter eller stempel. Den lille metalkapsel, som pludselig fylder meget i skraldet og som jeg ikke aner, hvordan skal sorteres. Jeg kigger over på vores tredelte skraldespand. Ved siden af står kompostspanden, som er det eneste af mit skrald jeg faktisk nyder at tømme. Det føles cirkulært og godt, at der ud af min mad kommer jord, som jeg så bruger i min have. Mens resten af skraldet bliver kørt væk i store tunge lastbiler.⁵¹

---

47 Dagbog nr. 4, 2022.

48 jf. Haraway 2016.

49 Dagbog nr. 2, 2022.

50 Hawkins 2018.

51 Dagbog nr. 12, 2022.

I dette citat er der tydelig forskel på de affektive ladninger af de forskellige typer af fremtid, som affaldet materialiserer. Det organiske affald er 'cirkulært og godt', idet det indgår i en cyklisk tilbagevenden til jorden i haven, dvs. til naturen i sin varige men også nære og domesticerede form. Sorteringen af organisk affald er dermed en måde at drage omsorg for såvel den nære fremtid som den fjernere på én gang. Anderledes er det med restaffaldet og det langsomt nedbrydelige og næsten evige metal, der køres væk, og dermed 'eksporteres' fra den nære fremtid og hverdagens temporale horisont.

En bedre, grønnere og mere cirkulær fremtid tager i dagbøgerne først og fremmest håndgribelig og materiel form i nutiden gennem affaldssortering. At sortere affald er for mange en måde at praktisere det, Cooper kalder 'håbets mikro-utopier'.⁵² Ved at praktisere små lommer af fx grøn omstilling eller cirkulære sammenhænge, kan man i nuets hverdagsliv etablere 'smagsprøver' på en beboelig fremtid.⁵³ Dermed forstærkes håbet om forandringer, der rækker ud over individets begrænsede rammer og råderum.

I flere dagbøger nævnes det som problematisk, ja ligefrem ubehageligt, bare at smide det organiske i restaffalds-spanden eksempelvis pga. manglende faciliteter for at sortere. Det affektive ubehag versus følelsen af at gøre noget rigtigt synes at hænge snævert sammen med at kunne 'gøre hvad man kan' inden for en overskuelig horisont af egen husholdning. Denne afgrænsede mikro-utopi forudsætter dog den offentlige facilitering af affaldets videre skæbne. Hverdagens mikro-skala kan dermed også understrege det dilemma, mange oplever mellem den ønskede rækkevidde af deres omsorg for fremtiden og den konkrete effekt af deres individuelle handlinger i forhold til kollektivet, samfundet og den globale skala. Afgrænsningen af et mikro-utopia til egen affaldssortering fungerer derfor ikke altid som en tilfredsstillende fremtidshorisont at operere i:

Jeg sorterer affald løbende, siden det giver det mindste besvær, men somme tider er det lidt arbitrært om jeg putter plastik i plastik-spanden eller restaffaldet. Jeg har hørt at langt størstedelen af plastik ikke bliver genbrugt, men fragtet udenlands i stedet, hvilket virker deprimerende. Endnu en ting jeg ved jeg burde læse op på, men aldrig rigtig får gjort noget ved, så jeg lever bare med usikkerheden.⁵⁴

Her forårsager usikkerheden om affaldets videre fremtid et kollaps i den lineære og kausale sammenhæng mellem sortering af plastik-affald og omsorg for jordens fremtid, der er forudsætningen for at målsætningen om at sortere giver mening. Hvis ikke den kausale relation, der sikrer den ønskede virkning af ens handlinger, er intakt, så bliver affaldssortering som fremtidspraktisering vilkårlig og arbitrær – og dermed

52 Cooper 2014.

53 Bryant & Knight 2019, s. 196.

54 Dagbog nr. 6, 2022.

affektivt ambivalent. Fremtiden undslipper planlægningsregimet, som noget der kan regnes med og regnes på og som noget, der kan anvendes til at retfærdiggøre ens handlinger.⁵⁵

Fremtiden aflyst – individuelle og kollektive fremtider i krise

Fremtiden er tydeligvis ikke længere, hvad den har været, og både i dagbøger og beretninger gives der udtryk for frustrationer over, at man ikke kan være sikker på hvorvidt, hvornår eller hvordan fremtiden indfinder sig:

Man bliver så træt af at tale om tal, kurver, prognoser, regler, samfundssind, smittekæder og ansvar... Jeg vil bare gerne ud og danse igen. Spille håndbold-kamp og give high-five til mine holdkammerater. Shit, det savner jeg. Jeg savner at kunne se frem til ting. Til at kunne arrangere en sommerhus-weekend med venner. At vide der venter en koncert, biftur, højskolehygge, håndboldstævne, madklub, drinks og dans, fødselsdage... Lige nu er alt suspenderet. Vi kan ikke planlægge noget, og derfor er de der små godbidder af samvær og gode ting også væk.⁵⁶

At kunne planlægge fremtiden, er at trække den ind i nutiden og tage forskud på den og dermed skabe porøsitet i grænsen mellem nu og senere.⁵⁷ Når alt er suspenderet som i citatet, så umuliggøres denne ellers almindelige manøvre, og fremtidens synes uden for rækkevidde – ja, slet og ret aflyst. I ovenstående citat er det en individuel fremtid inden for planlægningsregimet, der er aflyst, men også ikke-planbare kollektive fremtider synes i krisetiden at være blevet uoverskuelige at håndtere:

Jeg trænger til at grine. Jeg trænger til at kunne læne mig tilbage i gode venners lag og få et godt grin. Glemme alle verdens problemer og more mig. Coronakrisen, voldsomme raceuroligheder i USA, en stjerne psykopatisk og uforudsigelig præsident, økonomisk krise, en flygtningekrise (som nyhedsmedierne næsten har glemt), en klimakrise. Der er mere end rigeligt at være bekymret og bange for, men for at kunne forblive et handledygtigt menneske behøver jeg indimellem at kunne mærke at livet også er dejligt.⁵⁸

I dette udsagn understreges det, at pandemien ikke står alene, men tværtimod sammenfiltres med en lang række samtidige kriser, der gensidigt forstærker hinanden.

---

55 Jf. Mandichs regimer 2020, s. 696.

56 Beretning fra kvinde f. 1983 indsendt til Nationalmuseets 'Dage med Corona' (NEU nr. 567)

57 Bryant & Knight 2019, s. 193.

58 Beretning fra kvinde f. 1946, indsendt til Nationalmuseets 'Dage med Corona' (NEU nr. 559)

At opleve sig selv som et handledygtigt menneske forudsætter både enkle eller forudsigelige kausale strukturer og et affektivt frirum fra krisestemningen. I foråret 2022, hvor Ukraine blev invaderet af Rusland, forstærkedes fornemmelsen af krisetidens selvfordobling og en yderligere destabilisering af fremtiden i det hele taget:

Jeg hørte en nyhedspodcast, der primært handlede om krigen i Ukraine medens jeg vaskede op. [...] Uanset hvordan man ser på det, er det svært rigtig at føle, at vi er kommet ud af 2020... alle år siden føles meget trættende, og lige som vi får bugt med en ting, kommer en ny stor international krise.⁵⁹

Pandemien og krigen i Ukraine flyder i citatet sammen i én enkelt krise indlejret i året 2020. Et kriseår, som vi aldrig rigtig har forladt, men er taget som gidsler i – næsten parallelt til Solvej Balles prisbelønnede roman *Om udregning af rumfang I-V*, hvor hovedpersonen Tara Selter oplever at være fanget i en stadig gentagelse af 18. november. Når den fremadskridende tid stopper, eller gentages i et uafbrudt loop, så undslipper fremtiden os, og vi er fanget i en evig nutid. I dagbogen er den pandemiske undtagelsestilstand heller ikke stoppet, men transformeret til et hverdagsliv i fastfrosset krisetilstand, som ikke kan undslippes. Og de bedre fremtider, man ønsker at drage omsorg for, er uden for rækkevidde.

Fremtiden er blevet et ustabil objekt. Den ser ikke ud som den plejede, og virkningerne af hverdagslivets individuelle fremtidspraktiseringer kan ikke længere tages for givet. De risikerer at miste mening i lyset af de altoverskyggende kollektive kriser. Følelsen af panik eller apati (alt efter temperament og vilkår) kan nemt indtræffe, og individuelle løsninger batter ikke rigtigt, skønt markedet af tilbud vokser. Dette paradoks fremstilles overbevisende i Nikoline Werdelins tegneserie af Nina, der hos en terapeut siger: *"Jeg er bange for hvad der sker i Ukraine, jeg er bange for eskalering og atomkrig, jeg er bange for borgerkrig i USA, for hvad der sker efter at en tredjedel af Pakistan blev oversvømmet og for alle de andre følger af klimaforandringerne..."*, hvortil terapeuten svarer: *"Lad os begynde med nogle åndedrætsøvelser"*.⁶⁰ Nina frygter allehånde sameksisterende, krisefyldte fremtider, der nok er geografisk fjerne, men kollektive og globale. De globale krisers skala clasher imidlertid med den begrænsede løsningshorisont terapeuten tilbyder, der blot er en praktisering af individets mulige omsorg for sin egen umiddelbare og allernærmeste fremtid. Individuelle kriser og kollektive fremtider kan dog også sameksistere i mere håbefulde sammenfiltringer som her i foråret 2020:

Nymånen kom frem og vi så den første stjerne på himlen, som i virkeligheden er Venus, som barnet lærte at kende for et par dage siden, da vi ligeledes sad og kig-

59 Dagbog nr. 6, 2022.

60 Citeret efter #nikoline.werdelin opslag 10. november 2022 på Instagram (nu Meta).

gede på stjernehimlen, som er helt enormt smuk herude, hvor mørket er et tungt tæppe, og himlen er overstrøet med de klareste stjerner, stjerneåger, planeter og galakser. Barnet spurgte om man kunne bo på Venus og vi snakkede lidt om planeterne. Om is og gas. Om mennesker og dyr og træer. Om liv. Jeg følte mig glad og taknemmelig for at leve her, lige nu, midt i al dagligdagens kaos, på trods af livs- og corona-krise. Jeg håber vi og alle vores nærmeste får lov til at være her lidt endnu. Og at vi sammen kan passe lidt bedre på hinanden og Verden herfra.⁶¹

I citatet sammenfiltres mange forskellige og simultane tider og fremtider; planeternes kosmiske tid, den pandemiske krisetid, en individuel fremtid i relation til livs-krise, det gode familiesamværs kvalitetstid. Dertil kommer barnets fremtid, der både er individuel og samtidig kollektiv, idet barnet både er konkret og (som så ofte i klimakrisens diskurser) symboliserer livets skrøbelige endelighed og en håbefuld og levedygtig fremtid for alle. Alle disse tidsligheder med forskellig rytme og udstrækning og forskellige fremtider med tilhørende ambivalente stemninger afstemmes momentant i et 'lige nu', hvor krisestemningen for en stund opløses i et organisk sammenhængende verdensalt af mennesker, dyr, stjerner og planeter.

Den momentane samtidighed synes at indeholde både den klassiske græske forståelse af Kronos og Kairos. Kronos er den kronologiske tid, mens Kairos er det gunstige øjeblik, nuet, der rummer muligheder og fremtiden, der åbner sig.⁶² På én gang udfoldes citatets 'her-og-nu' i hverdagens umiddelbare og begrænsede tidslige ramme i en global og altomspændende totalitet uden for tid og i et gunstigt øjeblik fyldt med løftet om en bedre fremtid.

Jane Bennett argumenterer i sin bog: *The enchantment of Modern Life* (2001) for en genopdagelse af fortryllelsen i nutidens hverdagsliv. Oplevelsen af fortryllelse kan ifølge Bennet opstå i den umiddelbare sanselig oplevelse, det uventede møde eller øjeblikket af aktivt og affektivt engagement med naturens vidundere. Fortryllelse rummer både den umiddelbare kropslige nydelse og den sære lidt uhyggelige følelse af at blive forstyrret eller overrasket. Den overordnede effekt af fortryllelsen, er en stemning af fylde, overflod, åbning og betænksomhed i relation til det ikke menneskelige – at blive genopladet med en affektiv tilknytning til verden (s. 5). I citatet ser det ud til, at den pandemiske destabilisering af en hverdag, man ellers tog for givet, også kunne give anledning til en gen-fortryllelse. At sidde under nattehimmels stjernedækkede tæppe giver i hvert fald her anledning til en følelse af forbundethed mellem planeter, mennesker, planter og dyr – og mellem den individuelle fremtid og den store, universelle og kollektive.

I citatet opløses dystopien momentant i utopi og håb eller måske snarere i en heterotopi. Hvor utopier omhandler uvirkelige steder, er heterotopier ifølge Michel

61 Dagbog nr. 14, 2020.

62 Delahaye 2016; Hartog 2021.

Foucault virkelige steder, hvor utopier udspilles effektivt, og som rummer en simultan *flertydighed* og *flertidighed*. Som eksempel på 'heterokronier' giver Foucault museet, der indeholder objekter fra forskellige perioder og stilarter og er 'et sted for alle tider, der samtidigt er uden for tid'.⁶³ En tilsvarende flertidighed og affektiv flertydighed artikuleres i citatet, hvor fremtiden opløses i en simultanitet af alle tider på én gang, på ét sted.

Afslutningen på alt det vi kender eller springbrættet til en ny begyndelse?

Som artiklens analyser har vist, sameksisterer flere former for fremtid i hverdagslivet, hvor man gennem materielle og diskursive fremtidspraktiseringer engagerer sig i og søger at drage omsorg for en endnu ukendt og ikke-planbar fremtid, hvad enten den er individuel eller kollektiv, i en nærmere eller fjernere tidshorizont. Som kollektiv samfundskrise måtte pandemien også omsættes og håndteres i fremtidspraktiseringer i hverdagslivets skala og i forhandling med andre samtidige kriser. Forventningerne til fremtiden blev under pandemien destabiliserede, og det formede og former stadig de måder, hvorpå fremtiden kan praktiseres meningsfuldt i hverdagslivet.

Hvis man anvender Mandichs fire fremtidsregimer som en karakteristik af, hvordan fremtiden oftest praktiseredes før pandemien,⁶⁴ så må man konkludere, at de alle blev mere eller mindre destabiliserede i det undersøgte materiale. Planlægningsregimet for fremtiden blev under pandemien midlertidigt aflyst, idet man ikke kunne regne hverken med eller på selv den nærmeste fremtids sociale arrangementer. Velkendhedsregimet, hvor fremtiden tages for givet, kollapsede hurtigt, men en ny version af velkendhedsregimet opstod, hvor fremtiden ganske vist ikke blev taget for givet, men hvor en velkendt fremtid, man *kunne* tage for givet, blev artikuleret som et objekt for længsel. Udforskningsregimet, hvor fremtiden opleves som et spændende eventyr, fremstår som fraværende i de behandlede dagbøger og beretninger. Af de førpandemiske fremtidsregimer er det kun retfærdiggørelsesregimet, der optræder mest uberørt i det empiriske materiale, men det i destabiliserede versioner, hvor effekten af nutidens handlinger fortabte sig i en uafklaret fremtid.

I stedet for de tidligere fremtidsversioner artikuleredes nye affektive temporale dimensioner. Kollapset af de hjemmevante og taget-for-givne fremtidsversioner fremstår som en affektivt sammensat oplevelse, der ikke blot gav anledning til frustrationer, men også længsel efter at vende tilbage til den nære fortid og 'den gode gamle hverdag' så hurtigt som muligt. Nogle ville helst glemme undtagelsestilstanden og vende tilbage til den velkendte fortid også kaldet 'normaliteten'; til kødsovs i gryderne

---

63 Heterotopi-begrebet udfoldes især i artiklen *Des espace autres* fra 1967 (Foucault 1967/1984/2000).

64 Mandich 2020.

og grå 'leverpostejshverdag'. Dette ønske om at udsætte og aflyse en forandret fremtid var alligevel med til at destabilisere den tilsyneladende velkendte og lineære temporalitet, og nogle fokuserede på den temporale destabilisering og ønskede en nær fremtid, hvor man kunne regne med den lineære tid; med at snart faktisk *var* snart. Atter andre frygtede netop, at man efter pandemien ville vende tilbage til det velkendte regime uden at gribe muligheden for at gøre noget ved andre kriser og især klimakrisen. Her fremstod velkendtheds-regimet som et skræmmebillede fremfor et objekt for længsel, mens pandemiens radikale rystelse af alt det taget-for-givne og velkendte gav håb om at fremtiden faktisk kunne omskabes.

Aflysningen af den velkendte fremtid blev dermed også anledning til en mere åben fremtidsforståelse, hvor fremtiden dog ikke optrådte som et allerede givet positivt eventyr, men i stedet som formbar og plastisk. I den forstand optræder fremtiden i flere dagbøger og beretninger i det, man kunne kalde et 'besværgelses-regime'. Besværgelserne kunne være sproglige, idet kontrafaktiske dystopier kunne modificere den faktiske undtagelsestilstand. Pandemiens krisestemning tillod også, at man kunne træde ind i alternative forestillede fremtider – "into the elsewhere and elsewhere"⁶⁵ – og dermed især artikulere utopiske fremtider med håb om mere socialitet eller mere omsorg for planetens og naturens fremtid. Dermed fungerede fremtiden også som en kritisk kommentar til nutiden og den nære fortid.

De alternative fremtider var imidlertid ikke kun forestillede, idet flere forsøgte at udleve alternative fremtider gennem små mikro-utopier i hverdagslivet såsom plantning af insektvenlige blomster, affaldssortering og reduktion af plastik. Disse mikro-utopier praktiserede på én gang nær og fjern fremtid og nutid, og var både rettede mod det større, globale og mere-end-menneskelige kollektiv og tilfredsstillende for det enkelte handlende individ. I udvalgte situationer og øjeblikke kunne pandemiens krise også opleves som en gen-fortryllelse af hverdagslivets nu-og-her, idet heterotopier af simultan flertydighed og flertidighed kunne praktiseres konkret – om end kun momentant.

Uanset præferencerne og uanset om man rettede sit håb mod en tilbagevenden til den nære fortid og det velkendte eller mod en ny og bedre fremtid, der synes nærmere i lyset af pandemiens rystelse af velkendtheds-regimet, så var det et gennemgående træk i det analyserede materiale, at fremtiden både blev sprogligt artikuleret og materialiseret – praktiseret i hverdagslivets lille skala. I den forstand fremstod fremtiden ikke blot som noget, man bekymrer sig om, men som noget man skaber på nutidens betingelser, idet man praktiserer fremtid og nutid (og ind imellem fortid) på én gang. Hvis vi vender tilbage til de retoriske spørgsmål i artiklens begyndelse, så må vi konkludere, at pandemien først og fremmest blev en 'mærkelig, men afgrænset periode' i manges liv. Selvom dødeligheden var høj, og de almindelige regimer for fremtiden blev destabiliserede, så blev pandemien ikke 'afslutningen på alt det vi kender'. Vi har

---

65 Bryant & Knight 2019, s. 201.

dog stadig til gode at se, om det blev 'springbrættet til en ny begyndelse'. I hvert fald synes fremtiden nu mere skrøbelig men også mere åben for formning, end den var før.

Referencer

- Ahmed, Sara 2014: "Not in the Mood". *New Formations: A Journal of Culture, Theory, Politics*, 82.
- Asdal, Kristin 2015: "What is the issue? The transformative capacity of documents". *Distinktion: Scandinavian Journal of Social Theory*, 16:1.
- Asplund Ingemark, Camilla 2022: "Framtidens former. Hur genrer formar förståelsen av en klimaförändrad framtid i folkloristiska frågelistsvar". *Tidsskrift for kulturforskning*, vol. 21, nr. 1.
- Balle, Solvej 2020 – 2023: *Om udregning af rumfang I – V*. Pelagraf.
- Barad, Karen 2017: "Troubling Time/s and Ecologies of Nothingness: Re-turning, Re-membering, and Facing the Incalculable." *New Formations: A Journal of Culture, Theory, Politics* 92.
- Bennett, Jane 2010: *Vibrant Matter. A Political Ecology of Things*. Duke University press.
- Bjærke, Marit Ruge & Kverndokk, Kyrre 2022: *Fremtiden er nå: Klimaendringens tider*. Scandinavian Academic Press.
- Blicher, Nils 1978 (1795): *Topographie over Vium Præstekald 1795*, Genoptrykt i Blicherselskabets festskrift til Poul Skadhauge. Herning: Blicher-Selskabet, 1978.
- Bryant, Rebecca & Knight, Daniel 2019: *The Anthropology of Future*. Cambridge University Press.
- Caruana, Stephanie 2020: "Kan vi få en ny manuskriptforfatter?" *ALT for damerne*, nr. 26, juni.
- Chakrabarty, Dipesh 2021: "The cronopolitics of the Anthropocene: The pandemic and our sense of time". *Contributions to Indian Sociology* 55, no. 3.
- Coleman, Rebecca 2017: "A sensory sociology of the future: Affect, hope and inventive Methodologies". *Sociological Review*, 65(3).
- Cook, Julia Anne 2018: "Hope, Utopia, and Everyday Life: Some Recent Developments." *Utopian Studies*, vol. 29, no. 3.
- Cooper, Davina 2014: *Everyday Utopias. The conceptual Life of Promising Spaces*. Duke University Press.
- Dahl Nielsen, Olivia og Bøgh Løkkegaard, Emil 2020: "Essay på social afstand". Kristian Engberg (red.): *Coronatanker. Studenterperspektiver fra en lockdown*. Forlaget 21.34.
- Damsholt, Tine 2020: "Times of Corona. Investigating the Temporalities of Everyday Life during Lockdown". *Ethnologia Europaea* 50 (2).

- Damsholt, Tine 2024: "Stopped inside time – re-ordering everyday pandemic temporalities". *Narrative Cultures*, vol.1, no.1.
- Davies, Jeremy 2010: "Sustainable nostalgia". *Memory Studies*, 3(3).
- Delahaye, Ezra 2016: "About chronos and kairos. On Agamben's interpretation of Pauline temporality through Heidegger". *International Journal of Philosophy and Theology*, 77:3.
- Foucault, Michel 2000 (1967/1984): Des espaces autres. Hétérotopies/ Different spaces. *Michel Foucault. Aesthetics. Essential Works of Foucault 1954-1984*, vol 2. Penguin.
- Goldstein, Diana 2021: "'Where is global warming when you need it?': the role of immediacy in vernacular constructions of climate change". Kyrre Kverndokk, Marit Ruge Bjærke og Anne Eriksen (red.): *Climate Change Temporalities. Explorations in Vernacular, Popular, and Scientific Discourse*. Routledge, London, and New York.
- Haraway, Donna 2016: *Staying with the Trouble. Making Kin in the Chtulucene*. Duke University Press.
- Hartog, Francois 2021: "CHRONOS, KAIROS, KRISIS: The Genesis of Western Time". *History & Theory*, 60, no. 3.
- Hartog, François 2015: *Regimes of historicity: presentism and experiences of time*. New York: Columbia University Press.
- Hawkins, Gay 2018: "Plastic and Presentism: The Time of Disposability". *Journal of Contemporary Archaeology* 5.1.
- Højrup, Thomas 1995: *Omkring Livsformsanalysens udvikling*. Museum Tusulanum.
- Jordheim, Helge 2014: "Introduction: Multiple Times and the Work of Synchronization". *History and Theory* 53, December.
- Jordheim, Helge 2022: "Natural Histories for the Anthropocene: Koselleck's Theories and the Possibility of a History of Lifetimes". *History and Theory* 61, no.3.
- Koselleck, Reinhart 2004: *Futures Past: On the Semantics of Historical Time*. Columbia University Press.
- Kverndokk, Kyrre 2020: "Talking about your Generation: "Our Children" as a trope in Climate Change Discourse". *Ethnologia Europaea*, 50 (1).
- Levitas, Ruth 2013: *Utopia as Method: the imaginary reconstruction of society*. Palgrave Macmillan.
- Lowenthal, David 1985: *The past is a Foreign Country*. Cambridge University Press.
- Löfgren, Orvar 2014: "The Black Box of Everyday Life: Entanglements of Stuff, Affects and Activities". *Cultural Analysis* 2014, vol. 13.
- Mandich, Giuliana 2020: "Modes of engagement with the future in everyday life." *Time & Society*, vol. 29, Issue 3.
- Olsen, Niklas 2012: *History in the plural: an introduction to Reinhart Koselleck*. Berghan Books.

Politiken: "100 ting at glæde sig til". Tillægget: *I byen*, 7. april 2020.

Prytz, Lucas Daniel Saenz (2020): "Uden titel". Kristian Engberg (red.): *Coronatanker. Studenterperspektiver fra en lockdown*. Forlaget 21.34.

Sjögren, Hanna 2020: "Longing for the Past: An analysis of Discursive Formations in the Greta Thunberg Message". *Culture Unbound. Journal of Current Cultural Research*.

Stjernfelt, Fredrik 2021: "Last man standing". Interview med Niels Barfod. *Weekendavisen* nr. 16 april 2021.

Websteder:

<https://bupl.dk/boern-unge/nyheder/paedagogernes-egne-ideer-50-forslag-til-aktiviteter-udendoers> (besøgt august 2024)

#nikoline.werdelin på Instagram (besøgt november 2022)

English Summary

"We talk about all the things we want to do when all this has hopefully passed" – Everyday future practising during a crisis.

Time and future are not unequivocal phenomena across cultures and epochs. Instead, time is indeterminate, and as time cannot be observed directly, it must be analysed in terms of how it is anticipated, articulated, materialised, cared for – in short practised within temporalities in the plural. The paper investigates the different modes of discursive and material engagement with the future and how they became destabilised by analysing diaries and narratives written during the pandemic situation in Denmark 2020, where the otherwise taken-for-granted practising of everyday futures became destabilized. The affective temporality of being in a state of exception confused linear temporality, and dystopian as well as a utopian version of the future co-existed. Some longed for a future, which they hoped would be just like the usual but now lost present. Ambivalent anticipations for the future became entangled with the co-present crises of war and climate change, which made the future seem to be out of reach. However, micro-utopias of hope could also be practiced on the everyday scale and re-enchantment arise. Everyday futures can no longer be taken for granted, and past and present as well as future appear to have been transformed into fragile objects – at least temporarily.

Malin Andersson og Cecilia Fredriksson

Malin Andersson är doktor i tjänstvetenskap vid Institutionen för tjänstvetenskap på Lunds universitet. Hon har forskat om innovation och kommunikation i relation till hållbarhetsfrågor, ofta inom organisationer med nära koppling till offentlig sektor.

Cecilia Fredriksson är professor i etnologi och verksam vid Institutionen för tjänstvetenskap på Lunds universitet. Hennes forskning fokuserar på konsumtionskultur ur både samtida och historiska perspektiv. Ett återkommande tema i hennes forskning har varit värdeskapande praktiker och kulturella läroprocesser. Hon har just avslutat ett tvärvetenskapligt projekt om marina resurser, med speciellt fokus på alger ur olika perspektiv.

Nyckelord: Vatten, framtid, framtidspraktiker, resurs, hållbar utveckling, frågelista

---

”VI HAR BARA DET VATTEN VI HAR”

Vattenhantering mellan vardagspraktik och framtidsvision

Vårt bidrag tar utgångspunkt i hur innovativa avlopps- och vattenhanteringspraktiker samspelar i en urban kontext. Det empiriska materialet har hämtats från ett tvärvetenskapligt forskningsprojekt om innovativ vattenhantering i en stad i Sverige. Artikeln analyserar på ett övergripande plan samtida idéutveckling vad gäller återvinning av avloppsvatten och hur denna idéutveckling producerar olika framtidsvisioner och möjliga framtider. Dessa visioner möter ofta en mer trögörslig verklighet, inte minst genom de vardagliga praktiker som omgärdar vattenhantering i våra hushåll. Syftet är att undersöka hur föreställningar om framtid manifesteras och tar sig uttryck genom olika förhållningssätt till vatten som resurs. Vatten är ett livsmedel och tillgång till vatten är ett av de mest grundläggande villkoren för en framtid. Med utgångspunkt i temat ”Vatten som resurs” utvecklade projektet en frågelista tillsammans med Folkliksarkivet vid Lunds universitet. Artikeln bygger på svaren från 70 respondenter som reflekterar kring vatten som resurs och deras förhållningssätt till framtiden i utsagorna om sin vattenanvändning.

Vatten som resurs

Jag tror endast en mycket liten procent av Sveriges befolkning förstår vattnets betydelse. /.../ Jag själv tror att vatten kommer betraktas som olja om 100 år och jag som är intresserad av framtiden och kombinerar mitt framtids-spående med aktiemarknaden har cyniskt nog ganska stor del av mitt aktieinnehav på bolag inom vattenforskning och miljölösningar inom vattenteknik. (LUF 29)

Den här framtidsvisionen är hämtad från ett av svaren på en frågelista om vatten som resurs som skickades ut av Folkklivsarkivet i Lund. Föreställningar om vattnets betydelse tar ofta utgångspunkt i en identifiering av brist och otillräcklighet. I citatet ovan bildar exempelvis bristen på kunskap om vattnets betydelse ett ramverk för framtida strategier i relation till föreställningar om vattnets stigande värde på aktiemarknaden.

Oron för otillräckliga eller hotade naturresurser tycks öka i takt med att intresset för framtiden stiger. En del forskningsresultat visar att det är just miljöproblemen som har lett till ett växande intresse för framtiden.¹ Här bör det påpekas att hållbar utveckling inte enbart är ett framtidsinriktat begrepp inom olika forskningsfält, utan det utgör också en stark norm som formar vårt vardagsliv. I spänningsfältet mellan å ena sidan framtidsvisioner formulerade av till exempel experter, debattörer och politiker, och å den andra människors föreställningar om framtiden formas betydelsebärande utopier och dystopier som sätter avtryck i vardagliga praktiker. Klimatförändringar påminner oss exempelvis om en alltmer osäker framtid, samtidigt som olika versioner av hållbarhet blir värdeskapande praktiker som hjälper människor att hantera framtida utmaningar. Vi avser att belysa detta spänningsfält genom att fokusera hur avlopps- och vattenhanteringstekniker samspelar i en urban kontext, med särskilt fokus på relationen mellan infrastruktur och vardaglig praktik. Syftet är att undersöka hur föreställningar om framtid manifesteras och tar sig uttryck genom människors olika förhållningssätt till vatten som resurs. Det empiriska materialet har hämtats från ett tvärvetenskapligt forskningsprojekt om innovativ vattenhantering.² Projektets fallstudie är en ny vattenåtervinnings-anläggning som tillkommit inom ett stadsutvecklingsprojekt i Helsingborg, en mellanstor stad i södra Sverige. En nybyggd stadsdel är sammankopplad med anläggningen, dit avloppsvattnet leds för återvinning och utvinning av näringsämnen. Denna innovativa och helt unika anläggning kan förstås som ett storskaligt test inom ramen för stadsutveckling för mer hållbara städer.

---

1 Nalau och Cobb 2022.

2 Det pågående tvärvetenskapliga forskningsprojektet *Gröna tjänster och värdeskapande vatten* startade 2022, och har som kunskapsmål att undersöka innovativ vattenåtervinning inom stadsutveckling. Basen för projektet har varit RecoLab, en unik och ny anläggning för cirkulär vattenhantering i Helsingborg, Sverige.

Vi intresserar oss för samtida idéutveckling vad gäller återvinning av avloppsvatten, och hur innovativa idéer producerar olika framtidsvisioner. Dessa visioner möter en mer trögrörlig verklighet, inte minst genom de vardagliga praktiker som omgärdar vattenhantering i våra hushåll. Hur hanterar vi vatten i vardagen och hur ser föreställningarna ut om vattnets kretslopp? Vilka slags tekniker för återvinning av vatten kan bli aktuella i framtiden och hur kan dessa realiseras? På vilka sätt kommer vattnets betydelse och värde att förändras?

Artikeln inleds med en inblick i olika forskningsperspektiv på framtid och naturresurser. Därefter följer en redogörelse för studiens tillvägagångssätt och frågelistan som metod. Analysen inleds med respondenternas reflektioner kring vardagliga vattenpraktiker för att sedan fokusera på människors förhållningssätt till vatten och framtiden bortom den egna vardagen, där respondenterna orienterar sig mot olika framtidsvisioner.

På spaning efter framtiden

Att tänka på och tala om framtiden tar sig många uttryck i vardagen. Vi konfronteras dagligen med planeringsmöten, köksalmanackor, utvecklingssamtal, kalendrar, eller kick-offs, kvartalsbudgetar, visioner och organisationsmål i jobb och föreningsliv. Privat planeras fritidsaktiviteter och semestrar med kort eller lång framförhållning. Bilder av framtiden kan innefatta oro, ångest, längtan och drömmar. Framtiden ramas ofta in som en personlig resa mellan uppväxt och åldrande, men också som en gemensam förflyttning mot en osäker framtid. Framtidsvisioner innebär förväntningar, ambitioner, hopp och hopplöshet. Dessa visioner producerar fantasier, spekulationer, förberedelser, förhållningssätt och olika känslor.

Trots att framtiden är svår att utforska har framtidsstudier etablerats som ett växande fält inom samhällsvetenskapen, och dit hör bland annat studier av sociala och tekniska framsteg med koppling till miljöfrågor.³ Här finns ett ökande intresse för att förstå hur vi kommer att leva och arbeta i framtiden. Inom statsvetenskap talas det om en "spekulativ vändning"⁴ där alternativa framtider artikuleras och prövas genom olika scenarier och fiktiv design, vilket förväntas bidra med nya och mer balanserade perspektiv på miljöproblemen. Inom managementforskning, även ur ett offentligt perspektiv, framhävs olika styrningsformer som avgörande för en framtida hållbar utveckling. Studierna utgår ofta från ett demokratiskt tänkande, ett slags "underifrån"-styrningsperspektiv, där organisationen i samarbete med användarna av offentliga tjänster "samskapar värde" för hållbar utveckling.⁵

---

3 Altstaedt 2023.

4 Raven och Strippel 2021.

5 Blanchet, Berthod och Herzberg 2023.

I det här sammanhanget används bland annat begreppet *anticipatory governance*, det vill säga en slags föregripande styrning i relation till framtidsfrågor.⁶ Det handlar om att skapa framtidsscenarioer kring exempelvis miljöproblem. På så sätt ökas förutsättningarna för att hantera nya kritiska situationer som kan uppstå. Begreppet tar utgångspunkt i att samtiden kännetecknas av en växande oförutsägbarhet och konstant förändring, vilket kräver att kritiska risker identifieras. Därefter utformas ett antal framtidsscenarioer för att förbereda hanteringen av potentiella händelser. Med tanke på att styrningsformen bygger på demokratiska ambitioner tar förvånansvärt få studier i detta fält sin utgångspunkt i föreställningar och normer som genomsyrar människors vardag.

Framtiden har blivit ett mer frekvent förekommande tema i både samhälls- och humanvetenskaplig forskning.⁷ Det gäller särskilt studier som fokuserar på klimat och hållbarhet, där vatten är en av de mest kritiska frågorna. Inom fältet framtidsstudier studeras exempelvis den roll som människors visioner spelar i offentlig styrning av miljöfrågorna.⁸ En etablerad strömning är ekomodernismen, vars perspektiv på framtiden sätter stor tillit till tekniska framsteg för en hållbar värld i framtiden.⁹

Flera studier om människors attityder till framtiden och miljöfrågorna återfinns även inom miljöpsykologin, där fokus ligger på individuella drivkrafter och känslor snarare än sociala processer. Här menar forskarna att många unga idag känner maktlöshet inför miljöproblemen, samtidigt som studier också visar att människor samlas alltmer kring hållbarhetsfrågor. Hopp och tillit förefaller spela stor roll vid hantering av klimat-oro och förmågan att skapa mening.¹⁰

De sociala och kulturella praktiker som är viktiga att förstå för att möjliggöra en hållbar utveckling, behöver utforskas i högre utsträckning än vad som gjorts i tidigare studier. Forskning om samtida förhållningsätt till vatten i urbana miljöer har emellertid genomförts av exempelvis Kaika, som studerar det samtida hemmet som ett rum för individuell frihet. Hon undersöker förhållandet mellan vardaglig praktik och infrastruktur genom att följa vatten, som är helt grundläggande för existensen av ett hem. Hon visar hur sociala relationer omgärdar vattenflöden längs processer som rening, försäljning och ledning av vatten – såväl utanför hemmet som i hemmet – samt vardaglig vattenanvändning i samband med matlagning, disk, tvätt och så vidare. Hon menar att hemmet och hushållet i det individualiserade samhället konstrueras som en sfär för det välbekanta och familjära. Hushållet utgör på så sätt ett rum där oönskade sociala relationer och ovälkomna naturliga processer framställs som möjliga att utestänga och ta avstånd ifrån.¹¹

---

6 Guston 2014.

7 Se exempelvis Bryant och Knight 2019.

8 Muiderman, Gupta, Vervoort och Bierman 2020.

9 Isenhour 2016.

10 Ojala 2023.

11 Kaika 2004, s. 266.

Mening och vardagliga framtidspraktiker

För att förstå framtiden krävs även förståelse för historiska skeenden, sega strukturer och beteendemönster. Människors erfarenheter har stor betydelse för hur vi ser på framtiden, vilket exempelvis Andersen visar i en studie av hur människor anpassar sig efter flera stormflodskriser som ägde rum i Limfjorden på artonhundratalet.¹² Vatten är inte bara en resursfråga, utan handlar i hög grad om kulturella praktiker där social dynamik hänger samman med förändring. Haase visar också att vattenhantering kan förstås som en kulturell produkt som formas i samspelet mellan ekonomisk förändring, struktur, materialitet och människor.¹³ Kopplingen mellan framåtblickande perspektiv som trend- och omvärldsanalys, framtiddscenarier, prognoser och historiska perspektiv blir nödvändig för att undersöka framtidens komplexitet.

Att hantera framtidsfrågor och oförutsägbara naturresurser kräver också interaktion och dialog. Några av de allra starkaste drivkrafterna för hur människor interagerar med varandra i relation till framtidsfrågorna, är rädslor och löften.¹⁴ Fantasier och visioner om framtiden formar samtida praktiker,¹⁵ vilket blev speciellt tydligt under pandemin. Livsmedelshyllorna tömdes snabbt i samband med att föreställningarna om framtiden plötsligt omdefinierades och vardagslivets praktiker förändrades, ett fenomen som analyseras av Tine Damsholt i det här numret.¹⁶ En rad studier med utgångspunkt i kulturella perspektiv har även analyserat vattenhantering i samspel mellan struktur, individ och materialitet, där vatten som aktant formar människors praktiker.¹⁷ Vidare har undersökningar gjorts kring förhållningssätt till naturresurser och framtid inom ramen för forskning om hållbarhet och konsumtion.¹⁸ Ett exempel är en sociologisk studie som undersöker hur normer och konventioner förhandlas i förhållande till renlighet. Studien visar att hållbar konsumtion av vatten och energi kräver utrymme för reflektion och samtal eftersom sådan dialog också synliggör och konkretiserar ohållbara praktiker.¹⁹ Att tänka på en framtid med begränsad tillgång till livsnödvändiga naturresurser kan te sig ytterst skrämmande, vilket exempelvis Jack och Paxlin illustrerar i sitt framtidsnarrativ om vatten.²⁰

Önskade bilder av framtiden, utopier, ligger som inbäddade element i allt människor säger och gör. Levitas undersöker i synnerhet hur utopier tar sig uttryck i handling.²¹ Cooper menar att människors mer negativa framtidsvisioner, de dystopis-

---

12 Andersen 2023.

13 Haase 2023.

14 Rosa 2015, s. 177-178.

15 Bryant och Knight 2019.

16 Damsholt 2024.

17 Karlskov Skyggebjerg, Høghøj, Brandt Djupdræt, Ingemann Parby (eds.) 2023.

18 jfr Bataf 2022.

19 Jack 2018.

20 Jack och Paxlin 2021.

21 Levitas 2013.

ka berättelserna, förutsätter framtida förändring och handling, i syfte att förhindra det vi fruktar.²² Levitas använder termen vardagsutopi i likhet med Coopers ”mikroutopi”, för att förklara hur hoppfulla berättelser som skapas i vardagen kan erbjuda alternativ, i opposition mot andras förgivettaganden om framtiden.

Det här bidraget tar utgångspunkt i människors vardagliga utopier och dystopier, deras beskrivningar av önskningar och förhoppningar respektive oönskade scenarier och skrämmande situationer som kopplas till vatten.

Framtidsorientering för kris och omställning

De normer och värderingar som omgärdar vardagliga vattenhanteringspraktiker spelar en avgörande roll i omställningen till ett mer hållbart samhälle. Socialt lärande föreslås av flera forskare som en av nycklarna till hållbar omställning, där kunskap om vattenhantering är en viktig del för att orientera sig inför framtiden. Fältet ”water literacy” visar exempelvis hur kunskap om vatten hänger samman med erfarenheter av och interaktioner med olika vattensystem.²³ Man brukar i det här sammanhanget tala om vattenmedvetenhet, vilket i första hand har undersökts på platser i världen där vattenbrist är vanlig.²⁴ I en studie av lärare som arbetar med vattenmedvetenhet fann man skillnader mellan åldersgrupper, där yngre hade lägre kunskap och engagemang vad gäller framtidens hushållsvatten.²⁵

Att förbereda sig inför framtiden kan ta sig högst konkreta uttryck. Mellander studerar så kallad prepping och använder begreppet ”orientering” för att förklara hur preppers relaterar till framtiden genom olika materiella förberedelser. Orienteringen mot framtiden bygger på en kulturell repertoar av att skaffa konserver, spara undan filter och första hjälpen-kit för att vara rustade i händelse av kris. Denna materiella beredskap, tillsammans med planering och aktiviteter som denna beredskap förutsätter, inger preppers hopp, känslan av ansvarstagande och kontroll inom ramen för en pessimistisk framtidsbild.²⁶ Vår vardagliga framtidsorientering tar ofta utgångspunkt i ett specifikt epok-tänkande där tiden delas in i överlappande sekvenser.²⁷ I sådana indelningar av tiden ryms olika uttryck kring sådant som förutsägelser, förväntningar, möjligheter, spekulationer, förhoppningar eller ödestänkande. Vardagen genomsyras av målinriktade yttringar som i både språk och handling orienterar sig

---

22 Cooper 2014, s. 31.

23 McCarroll och Hamann 2020, s. 21.

24 Ahmed, Amini, Dadkhah, Bahrami, Kavianpour, Rahim, Ahmed, Heddami och Mafakheri 2024; Khanal, Maraseni, Thapa, Devkota, Paudel och Khanal 2023.

25 Bertiz 2022.

26 Mellander 2023.

27 Bryant och Knight 2019, s. 192.

mot framtiden.²⁸ Dessa framtidsorienteringar formar samtida relationer och praktiker, men formar även olika föreställningar om dåtiden.

Tillvägagångssätt

Vår studie har genomförts inom ramen för ett forskningsprojekt om innovativ vattenhantering i en urban miljö. Projektet tar utgångspunkt i en fallstudie av en vattenåtervinningsanläggning som har skapats av lokala aktörer i Helsingborg, en mellanstor svensk stad. Anläggningen är strategiskt placerad i närheten av ett nybyggt bostadsområde utifrån en övergripande vision om hållbar stadsutveckling, innovation och tjänsteutveckling. De intilliggande bostäderna är direkt sammankopplade med anläggningen där avloppsvattnet separeras i tre skilda flöden (jämför källsortering av avfall), dels för recirkulering och dels för att utvinna nya produkter och värden. Ambitionen är att skapa mer resurssnåla praktiker kring användning av vatten, och därför behöver även invånarnas förhållningssätt till vatten och den rent praktiska vattenanvändningen förändras. Anläggningen rymmer både en testbädd för pilotprojekt och ett show-room där möten, konferenser och utbildningar arrangeras för att kommunicera och utbilda intressenter och besökare om innovativ vattenåtervinning. Den här formen av stadsutveckling brukar i teorin kallas för "urban living labs", storskaliga experiment med ny teknik och samskapande med invånare för att skapa mer hållbara städer.²⁹

Det tvärvetenskapliga forskningsprojektet omfattar tekniska och kulturella perspektiv på vatten, avlopp, produktutveckling, hållbarhet och innovation. På temat "Vatten som resurs" utvecklade samtliga projektdeltagare en frågelista i samarbete med Folkliivsarkivet vid Lunds universitet. Frågelistan utformades med utgångspunkt i fem övergripande teman: vattnets betydelse; användning av vatten; vattentillgång; vattnets vägar; resurser ur vatten/vatten som resurs. I relation till respektive tema formulerades underfrågor som inte specifikt adresserats med framtidsbegreppet i åtanke. Temat hållbarhet nämndes dock för respondenterna i formuleringarna av en del frågor.³⁰

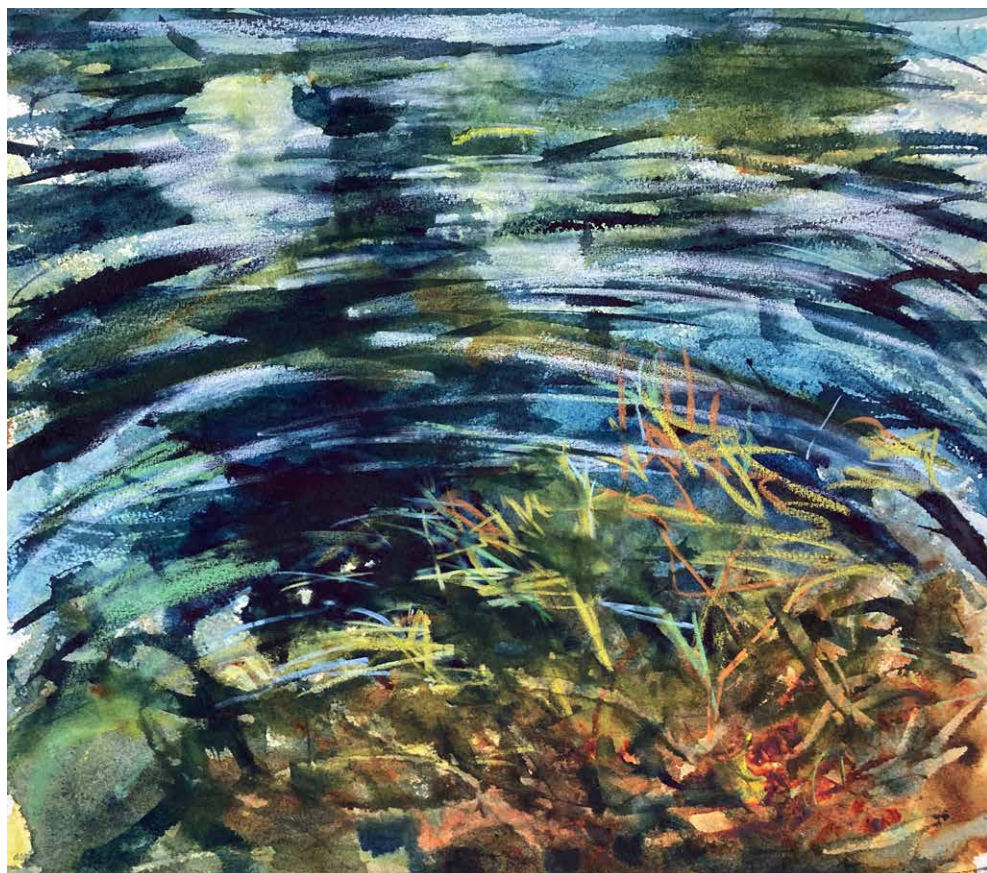
Eftersom vi sökte utförliga beskrivningar av, och reflektioner kring, det vardagliga görandet och förhållningssättet till vatten som resurs, så var det utrymme som respondenterna gavs för att besvara frågorna i formuläret var obegränsat. Frågelistan

---

28 Bryant och Knight 2019, s. 192.

29 Bulkeley, Coenen, Frantzeskaki, Hartmann, Kronsell, Mai, Marvin, McCormick, van Steenbergen och Voytenko Palgan 2016.

30 Frågelistan spreds i forskarnas nätverk online, samt skickades fysiskt till en särskild panel av personer som anmält sig hos Folkliivsarkivet som kontinuerliga respondenter. Respondenterna informerades om studiens syfte och hur materialet avsågs att hanteras och arkiveras i enlighet med Folkliivsarkivets och Lunds universitets etiska riktlinjer och god forskningssed. Respondenterna har gett sitt samtycke till medverkan.

Vatten och tång. Akvarell av Cecilia Fredriksson.

besvarades av över 70 respondenter och svaren sammanställdes i en pdf-fil om cirka 170 sidor. I filen gjordes en första tematisering av materialet med hjälp av trunkerade sökord på framtidstemat: "framtid", "vision", "dröm", "sen", "längre fram", "generationer" samt "hållbar". Ordet framtid genererade fjorton träffar, medan hållbar genererade nio träffar. De andra sökorden var underrepresenterade i materialet. Därefter lästes materialet genom i sin helhet igen för att ur ett kulturanalytiskt perspektiv³¹ greppa tematiker som inte nödvändigtvis blivit synliga genom de inledande sökorden.

Reflektioner kring vatten och vattenvanor

Vatten är väl det viktigaste för nästan allt liv, till och med i öknen. Det finns två ting människan aldrig blir trött på att titta på: Vatten och eld. Självs skulle jag inte kunna bo i inlandet, jag måste bo vid havet. (LUF 384)

---

31 jfr Ehn och Löfgren 2001.

De empiriska beskrivningarna av kontakten med vatten i vardagen växlar mellan återkommande, ritualiserade vattenpraktiker och mer existentiellt reflekterande förhållningssätt till vatten som fenomen. Materialet speglar också själva upplägget på frågelistan, där vi både sökte beskrivningar av de konkreta praktikerna och reflektioner kring vattnets betydelse. Den vardagliga dimensionen tar oftast utgångspunkt i själva nyttjandet av vatten. Här följer beskrivningar av den dagliga kontakten med vatten ett återkommande mönster av ritualiserade praktiker och rutiner vad gäller kropp, livsmiljö och livsmedel:

/---/ jag tvättar mig, både vid min dagliga dusch och när jag tvättar händerna ett flertal gånger varje dag. Sedan kommer jag självfallet i kontakt med vatten när jag diskar, men det är inte alltid man orkar hålla på med det så vissa dagar hoppar jag över. Sedan dricker jag i alla fall några glas vatten varje dag, mestadels kranvatten. (LUF 154)

Återkommande nyckelord i materialet som beskriver den vardagliga kontakten med vatten är praktiker som att *dricka, duscha, tvätta, spola på toaletten, borsta tänder, städa, diska, rengöra, bada, koka, laga mat, vattna*. Beskrivningarna inbegriper oftast olika former av aktivt görande.

Exempel på görande i kontakt med vatten utanför vardagen är exempelvis sådant som att *paddla, dyka, simma, fiska, vindsurfa, åka skidor, skotta snö*. "Snö är ju vatten", förklarar en av respondenterna (LUF 277). Vardagliga upplevelser av vatten kan även handla om att "njuta av lugnet vid vatten", "bli våt när det regnar" eller att "se på vatten i naturen". Den dagliga kontakten med vatten beskrivs också som ett sätt att uttrycka omsorg om sig själv och andra:

Borstar tänderna, tvättar mig, spolar i toan, dricker vatten, ger djuren (hund, katter och höns) friskt vatten. Och kokar te förstås! Varje dag. Sedan vattnar jag blommor, diskar, tvättar och byter vatten åt husets salamander. Och emellanåt regnar det ju. (LUF 423)

Andra reflektioner kring den dagliga vattenkontakten visar också på en slags medvetenhet kring den egna kunskapsbristen vad gäller vattnets kretslopp och var vattnet där hemma egentligen kommer ifrån:

Jag har ingen aning vartifrån mitt kranvatten kommer och det oroar mig lite smått men jag tänker inte så mycket på det för att man har ju inte direkt några andra val. Jag har ej heller någon aning om vart mitt vatten åker efter att jag spolar ned det i avloppet. Gissar att det åker till något reningsverk någonstans. (LUF 154)

Flera informanter menar att de har begränsad kunskap om de tekniska förutsättningarna för sin egen vattenförbrukning. Materialet visar att vatten kan uppfattas som "gott" respektive "dåligt" beroende på sammanhanget. Hushållsvattnet, som under ett kort stadium rör sig genom hemmet, befinner sig på helt andra platser före och efter användning. Vattnet uppfattas som något okänt, både före det leds in i hemmet och efteråt. Samtidigt betonas bristen på kunskap om vattnets infrastruktur i reflektionerna kring var vattnet egentligen tar vägen efter avslutad spolning.³²

Vad gäller vidare reflektioner kring vatten som fenomen i tid och rum återkommer däremot olika insikter kring dess ändlighet som global resurs. En del av reflektionerna skapar även historiska relationer mellan dåtid och vår egen tid, men betonar också relationer mellan oss själva och andra:

Tänker ibland på att det vatten vi dricker i dag en gång var det som Gustav Wasa kissade ut. (LUF 430)

Reflektioner kring vattnets cirkularitet tar ofta avstamp i det förflutna. Genom det historiska perspektivet betonas att det vatten som cirkulerar över hela jorden idag, är ett och samma vatten sedan tidernas begynnelse. Föreställningen om att det bara finns "ett vatten" är ett återkommande tema i materialet. "Vårt vatten är allt" (LUF 289) skriver en annan av respondenterna, för att förklara sin helhetssyn på vattnets framtida betydelse. Insikten om vattnets ändlighet, och att det bara finns en viss mängd sedan tidernas begynnelse, blir ett viktigt imperativ att förhålla sig till:

Det bildas inget nytt. Det vatten vi har nu är samma vatten som fanns på dinosauriernas tid. Vi måste inse det. (LUF 499)

En annan respondent är beredd på en framtida brist på vatten och "lagrar dricksvatten i frysen för en veckas behov" (LUF 386). En ändlig resurs kräver hushållning, och reflektioner kring vatten som begränsad resurs tar sig också uttryck i beskrivningar av alternativa vardagspraktiker som handlar om att vara sparsam och uppfinningsrik:

Använder gärna avloppsvatten i trädgården. När jag är ensam hemma kissar jag på gräsmattan i stället för i toaletten delvis för att spara på vattnet och delvis för att göda gräsmattan (vi bor enskilt). (LUF 221)

Att samla regnvatten i tunnor i trädgården är ytterligare ett exempel. En respondent har "införskaffat en IBC-tank för att kunna ta vara på de rikliga mängder vatten som faller vår och höst, för att kunna använda i trädgården under de torra somrarna". Samma person har även skaffat utrustning för att kunna rena vatten utan tillgång till

---

32 Jfr Kaika 2004.

el och dessutom har hen "dämt upp en liten damm i bäcken på vår tomt för att alltid ha tillgång till vatten" (LUF 443).

Någon respondent beskriver en daglig rutin som handlar om att spola kallt vatten i en hink när man väntar på att duschen ska blir varm och en annan att de använder "akvarievatten och gödslar krukväxterna med" (LUF 458). En tredje vattnar med "överblivet vatten efter sportvattenflaskor eller äggkok" medan en fjärde berättar att hon alltid har "två kannor fyllda med vatten och ett par flaskor i fönstret till blommorna". Samma vatten skulle även "kunna användas till WC om det blev strömavbrott" (LUF 342). Trots all denna kreativitet och uppfinningsrikedom visar materialet att de alternativa vardagspraktikerna kan innebära vissa risker för den egna trädgården, och i förlängningen den egna hälsan. En respondent menar att det egna duschvattnet är acceptabelt att använda till bevattning "om det inte är för mkt tvål i vattnet så det skadar grödorna". Att veta var det återanvända vattnet kommer ifrån och vad det innehåller är en viktig faktor:

I köksväxtlandet vill jag veta vad vattnet innehåller, alltså skulle mitt egenrenade vatten funka men inte vatten från okända marodörer. (LUF 452)

Att återanvända vatten är på många sätt en ambivalent praktik. Å ena sidan visar frågelistmaterialet på en stark medvetenhet om att vatten är en ändlig och starkt begränsad resurs. Å andra sidan ger flera av respondenterna uttryck för en försiktighet vad gäller att återanvända vatten. Här skiljer sig förhållningssätten till eget och andras använda vatten. "Mitt eget avloppsvatten använder jag gärna" (LUF 457), menar en av respondenterna och en annan beskriver de risker som återanvändning av vatten kan innebära:

När det gäller mediciner stoppar vi i oss en massa konstigheter, tungmetaller och narkotiska preparat bl a. Jag skulle inte vilja vattna mina grönsaker med detta vatten. Jag håller mig till regnvatten. (LUF 404)

Trots en del upplevda risker vad gäller återanvändning av vatten visar det empiriska materialet som helhet på en insikt om betydelsen av att hushålla med vatten. Ett återkommande tema är onödig bevattning av gräsmattor, och en respondent anser det rentav vara "omoraliskt att vattna gräsmattan" och att den istället "får bli gul" (LUF 639). En annan respondent reflekterar över vattnets betydelse i förhållande till onödig biltvätt och skamkänslor:

Jag tror endast en mycket liten procent av Sveriges befolkning förstår vattnets betydelse. Jag som är uppväxt på Öland har ju lärt mig att spara vatten och att följa vattningsförbud. Man kan nästan se vem som är ölänning eller vem som är turist... ölänningarnas bilar har hela sommarens lager av damm på rutorna.

Det är nästan lite skämmigt att komma till ön med nytvättad bil om det är bevattningsförbud. (LUF 416)

Respondenternas resonemang kan förstås som ett sätt att "stänga dörren" om den privata sfären.³³ Man skapar rum som exkluderar naturen bortom hemmet, som något ovisst och okontrollerbart. Hemmet och den egna tomten görs till en skyddad och utopisk plats³⁴ också genom okonventionella handlingar, i en vattenhantering som har hållbarhet som förtecken. Vi ser här framtidsbilder av ett renare och vattenrikt samhälle, i berättelserna om hur man agerar moraliskt inom sin välbekanta sfär, i strävan efter att uppnå en utopisk framtid. Det handlar om att skapa rum som erbjuder en möjlighet att ta makten över skrämmande dystopier och över "det dåliga vattnet".³⁵ Flera föreställer sig framtida icke-önskvärda sociala processer, en mikro- eller vardagsdystopi³⁶ där det obekanta vattnet formar föreställda opålitliga "marodörer". Här formas föreställningar om det okända vattnet, "den Andre" som både kan innebära ovälkomna sociala relationer och oönskade naturprocesser.³⁷

I det här avsnittet har vi visat hur vattenkontakten i vardagen växlar mellan ritualiserade vattenpraktiker och existentiellt reflekterande förhållningssätt till vatten som fenomen.

Förmågan att kunna påverka förbrukningen av vatten upplevs dock av många som begränsad till den egna praktiken.

En läckande infrastruktur?

I materialet finns ett påfallande behov av att också kunna "hantera vatten mer hållbart som samhälle" genom att rusta upp en "läckande infrastruktur". En respondent uppger exempelvis att "så mycket som 25% av vattnet läcker ut genom rostiga gamla rör" och uttrycker retoriskt att "detta är förstås ingenting vi har råd med eller som kommer att göras", men menar att "slöseriet är enormt" (LUF 443). Reflektionerna kring vatten i en önskad framtid handlar ofta om det egna engagemanget för en god tillgång till vatten nu och i framtiden. Bristen på fungerade infrastruktur kan dock försvåra ett sådant engagemang:

Jag skulle gärna vilja ta tillvara på regnvatten genom att installera regnvattentunnor istället för stuprör på vårt radhus. Tyvärr har denna fråga fallit platt efter diskussioner i vår bostadsrättsförening. (LUF 232)

---

33 Kaika 2004.

34 Kaika 2004, s. 270.

35 Kaika 2004, s. 274.

36 Levitas 2013.

37 Kaika 2004, s. 272.

Vårt empiriska material visar att föreställningarna om en hållbar framtid förutsätter att förändring sker idag, och många av reflektionerna handlar om fungerande kollektiva insatser som regler, samverkan, kunskap och information:

Behövs nationella riktlinjer om hur det ska gå till – vilken vattenanvändning är prioriterad? Kanske ska man inte nödvändigtvis kunna odla vattenkrävande grödor som kräver bevattning i områden där det är vattenbrist? Vi måste också få en tydligare samsyn mellan miljö- och vattenfrågor så att det i miljöprövningar för t.ex. vattendomar tas hänsyn till alla uttag i ett område och även framtida behov. /.../ Som medborgare kan jag föregå med gott exempel, prata om och utbilda om vattenfrågor men inte mycket mer. Jag skulle kunna engagera mig politiskt och till exempel påverka VA-förbund och liknande att satsa mer på hållbar användning. (LUF 51)

Tankar om framtiden innefattar ofta lösningar på problem som är identifierade i vår egen samtid och en respondent menar att vi mycket snart måste ”styra upp vattenanvändningen rejält då vi kommer att behöva mer vatten för matproduktionen” (LUF 24) och att det kommer att ställa krav på samhället vad gäller olika prioriteringar:

Mat el grön gräsmatta i våra villaområden, måste golfbanorna bevattnas, ska man när som helst kunna fylla sin pool. Kommer inte räcka med ekonomiska styrmedel, dvs avgift på vattnet, då vissa alltid kommer att ha råd utan det blir någon form av personlig vattentillgång typ ransonering. /---/ ...måste tvätta men få låna en vattenkupon av mina föräldrar. Max 5 min i duschen för barnen mm. (LUF 389)

Några pekar på ”vansinnet i dagens samhälle” vad gäller användandet av ”rent dricksvatten för att spola i toaletten” och ”de näringsämnen som spolas bort”. Respondenten menar att det mest logiska vore ”om vi helt slutade med oskicket vattentoaletter” (LUF 39). Ytterligare förslag handlar om förändringar i den kommunala vattentaxan:

I nuläget betalar hushåll som är anslutna till det kommunala nätet en relativt hög fast kostnad men en relativt låg rörlig kostnad för förbrukningen. Det finns därmed inga riktiga incitament för att spara vatten, utan det kan bli som ett slags ”bufféparadox” där man anser sig redan ha betalt i förväg, och därför använder mer än man behöver. Detta kan man se, då folk fyller sina pooler eller låter vattenspridaren stå på och vattna gräsmattan mitt på dagen trots torka. Vatten behöver bli dyrt, endast då kan vi komma runt vansinnet med slöseri och privata swimmingpooler. (LUF 39)

Vad gäller framtiden för vatten från alternativa källor, som privata brunnar eller våtmarker, pekar en del respondenter på att effekterna av den globala uppvärmningen – med regn i stora mängder – kommer att resultera i att dessa blir ”kontaminerade” och vi får svårare att få rent dricksvatten. Att utnyttja regnet för bevattning av jordbruk föreslås som en viktig åtgärd:

När det gäller övrigt vatten till jordbruk mm tycker jag att våra odlingsystem i torra delar av landet borde utnyttja regnet mer för bevattning. Våtmarker är säkert ett bra sätt för att få till en bättre vattenbalans. På avloppssidan tycker jag det är galet att vi smutsar rent dricksvatten med våra fekalier för att sedan behöva rena det igen, men svårt att se någon lösning på det. (LUF 40)

Reflektionerna kring framtidens vatten och vattenhantering handlar på många sätt om balansen mellan brist och överflöd, som går bortom individens kontroll. En god vattentillgång hotas av en brist på brukbart vatten, medan klimatförändringarna genererar ett överflöd av vatten som blir omöjligt att kontrollera. Närvaron av ett ”gott vatten” i ett hushåll kräver en rad omständigheter och förutsättningar som ligger bortom hemmet; reningsverk, nätverk av olika slags kopplingar, rörledning, sociala maktrelationer, med mera. Allt detta befinner sig utom synhåll för vattenanvändaren, och konstrueras därför, återigen, som något bortom kontroll.

Att vara förberedd

Jag tror jag har stor kunskap och bara väntar på att samhället ska komma i kapp. Jag verkligen vill gå åt det cirkulära hållet och arbeta för större självförsörjning på hushålls- och samhällelig nivå. (LUF 50)

Det förefaller vara viktigt att ”vara först” och att vara väl förberedd. Liksom potatisen i Löndorfs bidrag om lokal produktion som framtidsmål, i det här temanumret,³⁸ så görs vatten till symbol för en utopisk framtid som bygger på ”rätt” kunskap och vilja vad gäller återvinning av resurser och ansvarstagande för den egna försörjningen. Här formas en självbild som tar utgångspunkt i att framtiden blir en konsekvens av de egna handlingarna i samtiden. Dessa självbilder blir en del av mikroutopierna³⁹ där framtiden gestaltas materiellt och rumsligt med förslag på hur man bör svara på framtidens vattenproblem, exempelvis genom samtida trädplantering eller politiskt engagemang:

---

38 Löndorf 2024.

39 Cooper 2014.

Jag tror en lösning på framtidens extremväder är att plantera mera träd. De kan skydda mot ras vid kraftigt regn, skugga odlingar, fångar in koldioxid etc. (LUF 53)

Materialet visar att dessa mikroutopier ofta kopplas till ett personligt ansvar för att säkra tillgången på vatten i både den näraliggande framtiden och en mer avlägsen sådan. Sociologen Hartmut Rosa⁴⁰ pekar på ambivalensen i att människor ofta förstår tiden som linjär där framtiden ligger öppen och den starka normen om att tid är något som inte bör slösas bort.

Betydelsen av att vara väl förberedd återkommer i beskrivningarna av respondenternas vattenhantering. Med utgångspunkt i att vattentillgången i framtiden är osäker, så sparar en del vatten:

Jag är en prepper /.../ Beredd på mycket men inte allt. Vi har ca 10-20 liter på flaska, egen brunn, vattenrening genom tabletter och solvatten. (LUF 50)

Numera har jag 10 flaskor Ramlösa i reserv. Vattnet sinar i kranen när strömmen går. Strömmen brukar komma tillbaka efter några timmar, en halv dag. Planer finns på en regnvatten-cistern för takvatten. Det skulle jag ha till att vattna och som reserv om det behövs i framtiden. (LUF 43)

Det globala fenomenet och ökade intresset för prepping, att förbereda sig för framtida kriser genom olika handlingar idag, är tydligt i frågelistmaterialet. Framtidsbilderna är starkt präglade av rädsla. Vattenprepping blir en viktig del i strävan efter att skapa en känsla av säkerhet och framtidshopp. Förberedelserna för en eventuell vattenbrist skapar mening som utgör en "optimistisk orientering"⁴¹ inom ramen för en pessimistisk framtidssyn. I materialet ser vi exempel på olika strategiska försök att "ligga före" genom att utveckla möjliga framtidspraktiker i nuet. Framtidspraktikerna aspirerar å ena sidan i utopisk riktning mot en ideal framtid, med parallella försök att hantera de dystopiska och skrämmande sidorna av framtiden.⁴² Mikroutopier och dystopier utgör således inte motsatta poler som är ömsesidigt exkluderande, utan de är ofta både överlappande och motsägelsefulla.⁴³

Vattnets cirkulära värde

Flera av respondenterna menar att vatten är den viktigaste naturresursen och att "vi måste värna om den, både för människor och miljö och för framtiden" (LUF 9). Andra

---

40 Rosa 2003, s. 9.

41 Jfr Rosa 2003, s. 20; Bryant och Knight 2019.

42 Bryant och Knight 2019, s. 193.

43 Levitas 2013, s. 9.

talar om vattnets betydelse och sin relation till vatten som ett område där det krävs omställning bortom själva hushållet.

Vi behöver ställa om för en hållbar framtid på flera sätt och därmed skydda det helt livsnödvändiga vattnet. (LUF 54)

I en del reflektioner tydliggörs föreställningar om vattnets betydelse med koppling till teman som brist och otillräcklighet. Här blir vatten som begränsad resurs också en resurs som omgärdas av bristfälligt vetande. Genom att respondenten positionerar sig som god framtidsspanare skapas försprång till den del av Sveriges befolkning som inte "förstår vattnets betydelse" och just värdet av vattnet är något flera återkommer till. När respondenten, som vi tidigare har nämnt, beskriver att vatten blir "lika värdefullt som olja om 100 år" (LUF 29) så påpekas samtidigt att en smart strategi vore att ha planerat sitt "aktieinnehav på bolag inom vattenforskning och miljölösningar inom vattenteknik". Framtidens vatten tillskrivs ett ekonomiskt tillväxtvärde och förutsägelsen om vattnets framtida ekonomiska värde konstrueras som föränderligt. Man menar att vatten kommer att värderas högre av flera i framtiden. Kunskapen om vattnets nutida och framtida värde formuleras som en form av socialt kapital⁴⁴ som både blir miljömässigt och ekonomiskt hållbart. Det är inte bara bristen på vatten som orsakar oro utan också överflöd av vatten.

...med smältande havsisar och stigande havsnivåer i takt med klimatförändringarna. Jag känner många som bor på låga ställen och jag funderar över hur deras boende kommer att bli i framtiden. (LUF 59)

Det blir tydligt att mycket står på spel i framtiden när det gäller vatten. Framtidens vatten beskrivs som avgörande för hela samhällets, mänsklighetens och jordens överlevnad. Flera uttrycker en oro för att vi inte "ska kunna täcka vårt behov av dricksvatten" (LUF 40). Framtidens vatten förknippas ofta med ett risktänkande kring dess ändlighet och oanvändbarhet för kommande generationer.

Vi fortsätter att sprida gifter och plaster mm i naturen utan en tanke på att allt cirkulerar och påverkar allt liv på jorden. Utan rent och friskt vatten finns inget liv, men det tycks varken beslutsfattare, makthavare, företag eller de flesta människor bry sig om. /.../ Cirkulera hushållsvatten, återanvända vår urin och avföring, samla upp och spara regnvatten. Återställa våtmarker, sluta kalhugga, främja biologisk mångfald, övergå till ekologiskt växtbaserat småskaligare jordbruk, avskaffa djurindustrier, återanvända vatten i olika sammanhang i samhället. (LUF 54)

I vårt material är cirkularitet ett återkommande begrepp som beskriver behovet av omställning ur såväl ett samhälleligt som individuellt perspektiv. Här blir de egna praktikerna ett viktigt sätt manifesteras en slags cirkulär självbild. En respondent beskriver exempelvis sin vattenhantering som mer hållbar genom användandet av "cirkulära lösningar" (LUF 11). Ett annat sätt att ge uttryck för vikten av cirkularitet är beskrivningar av vattnets kretslopp:

...vi borde bli betydligt bättre på att tänka kretslopps-baserat, och här hör vatten och avlopp ihop. Istället för att en slambil ska komma och tömma vår avloppsbrunn en gång om året så borde man i högre grad använda komposterande och urinseparerande toalett-lösningar, och till gråvattnet använda ett naturligt reningsverk av tex grus och olika typer av växter som renar avloppsvattnet, så att ingen någonsin behöver komma och hämta något slam. (LUF 39)

I flera av de utopiska beskrivningarna framträder en normativ mikroutopi där ett diffust "vi" borde bli mer medvetna om den egna rollen i ett större sammanhang, samtidigt som den cirkulära självbilden blir ett viktigt sätt för att positionera sig inför framtiden:

...ett uppvaknande genom fjällvandring i norr, att rörligt, rent och friskt vatten är en tillgång som fortfarande finns i naturen. Jag är cirkulär och drömmer om att bygga ett hus där jag tar vara på regnvatten och har ett avlopp som renar sig själv. (LUF 50)

Cirkulariteten blir här ett löfte om en mer självständig framtid, i samklang med naturens resurser. Men materialet visar även hur olika föreställningar om cirkularitet tar sig uttryck i rädslor för att naturen ska slå tillbaka genom att "golfströmmen ändrar riktning" (LUF 40), att vi dränks av framtida översvämningar eller att vattnet helt enkelt tar slut.

Då och då hotar sjön, som ligger nära staden jag bor i, att svämma över... (LUF 59)

Jag tänker att insikten om vattnets livsavgörande betydelse stegrats med tiden, i vår tid av klimathot. Både bristen på vatten och plötsliga överflöd som dränker och sveper bort och förstör det människan byggt, nästan som ett slags revansch... (LUF 501).

I dessa dystopiska framtidsscenarioer tillskrivs naturen en egen agens med hot om att hämnas människans oförrätter i form av utsläpp och annan miljöförstöring. Bryant och Knight menar att den moderna människans tenderar att agera utifrån ett diskursivt epok-skapande som omfattar allt från mikroutopier till skrämmande trösklar till framtiden. Dystopier, som den ovan, fungerar som viktigt utgångspunkt för uppmaningar till handling och till omställning. Föreställningar om naturens hämnd förstärker denna bild av framtiden som omöjlig att påverka, där människans roll i förhållande till de komplexa ekosystemens skeenden framställs som betydelselös, eller att det helt enkelt har blivit "för sent" att agera.

Avslutning och diskussion

Sammanfattningsvis framträder två övergripande teman i materialet kring framtidens vatten och vattnets kretslopp. Temana handlar dels om vardaglig vattenhantering såsom att dricka och ta hand om daglig hygien, men även upplevelser, känslor, sociala konventioner, kunskap och kontroll kopplat till användningen av vatten. Dels syns reflexiva utsagor som berör samhällelig omställning kring vatten och framtid på olika sätt i materialet.

Respondenternas skapar både mikroutopier och dystopier i reflektioner som framstår som försök att stävja fruktan, skapa kontroll och hopp inför sig själv och andra. Vattnets framtida betydelse knyts även till lärandeprocesser och tydliggör en ansvarsförskjutning mellan individ, samhälle och natur.

En del utsagor uppmanar omvärlden till handling, kanske framförallt i det andra temat som domineras av reflektioner som rör sig längre bort från vardagen. Här orienterar respondenterna sig mot samhällsomställning, med idéer om cirkularitet och återvinning av vatten för framtiden. I talet om samhällelig omställning lyfts vattnets värde och omvärdering av vatten fram. Det inledande och vanligt förekommande resonemanget om den egna – individens – betydelsen för vattnets framtid, vävs samman med reflektioner om naturen som oregerlig och omöjlig att påverka. Sammantaget framträder motstridiga försök att skapa kontroll, samtidigt som man kapitulerar inför naturens krafter. De motstridiga utsagorna presenterar maximalt ansvarstagande, genom att man räknar upp en rad konkreta handlingar som gynnar vattnets framtid, samtidigt som de individuella ansträngningarna metaforiskt liknas vid betydelsen av "en droppe i havet", det vill säga att naturen egentligen inte kan bemästras.

Avslutningsvis ger denna studie fördjupade insikter i människors förhandlingsarbete kring sin relation till en livsavgörande naturresurs, och detta kännetecknas av försök att kontrollera risk och osäkerhet. Vatten och vattnets kretslopp förstås av många som en ändlig resurs och som ett oundgängligt villkor för ett hållbart liv i framtiden.

Litteratur

Ahmed, Kaywan, Othman, Amini, Ata, Dadkhah, Kourosh, Bahrami, Jamil, Kavianpour, Mohammad Reza, Rahim, Elham Kamal Hama, Ahmed, Niga Mawlood, Heddami, Salim, och Mafakheri, Shiva 2024: "Assessment of Hygiene Practices, Awareness, and Water Consumption Regarding Covid-19 Among Children in a Refugee Camp". *Maternal and Child Health Journal* 2024, 28, 1, s. 545–556. DOI: 10.1007/s10995-023-03833-y.

- Altstaedt, Sören 2023: "Future-cultures: How future imaginations disseminate throughout the social". *European Journal of Social Theory* 2023, 27, 2, s. 279-297. DOI: 10.1177/13684310231212732.
- Andersen, Camilla 2023: "Da stormfloden ramte Limfjordstangen. Modstandskraft og sårbarhed i danske kystsamfund i 1800-tallet". Det aktive vand – om vand som aktør i kulturhistorien, *Kulturstudier* 2023, 2, s. 23-50. DOI: 10.7146/ks.v2023i2.142663.
- Batat, Wided 2022: "Consumers' perceptions of food ethics in luxury dining". *Journal of Services Marketing* 2022, 36, 5, s. 754-766. DOI: 10.1108/JSM-01-2021-0010.
- Bertiz, Harun 2022: "The Water Awareness via Drama: An Experimental Study on Pre-Service Science Teachers and Their Views". *Education Quarterly Reviews* 2022, 5,1, s. 462-475. DOI: 10.31014/aior.1993.05.01.455.
- Blanchet, Thomas, Berthod, Olivier och Herzberg, Carsten 2023: "Exploring user co-regulation of public services: insights from the Grenoble water user committee". *Public Management Review* 2023, 25: 7, s. 1408-1426. DOI: 10.1080/14719037.2022.2026670.
- Bourdieu, Pierre 1986: "The forms of capital" . John G. Richardson (red.): *Handbook of theory and research for the sociology of education*. Greenwood, s. 241-248.
- Bryant, Rebecca och Knight, Daniel M. 2019: *The anthropology of the future*. [Elektronisk resurs]. Cambridge University Press. DOI: 10.1017/9781108378277.
- Bulkeley, Harriet, Coenen, Lars, Frantzeskaki, Niki, Hartmann, Christian, Kronsell, Annica, Mai, Lindsay, Marvin, Simon, McCormick, Kes, van Steenbergen, Frank, och Voytenko Palgan, Yuliya 2016: "Urban living labs: governing urban sustainability transitions". *Current Opinion in Environmental Sustainability*, 22, s. 13-17. DOI: 10.1016/j.cosust.2017.02.003.
- Cooper, Diana 2014: *Everyday Utopias: The Conceptual Life of Promising Spaces*. Duke University Press.
- Damsholt, Tine 2024: "Vi snakker om alle de ting vi skal lave, når det hele forhåbentlig slutter – Hverdagslivets fremtidspraktiseringer". *Kulturstudier* 2024, 2.
- Ehn, Billy och Löfgren, Orvar 2001: *Kulturanalyser: ett etnologiskt perspektiv* (1. uppl.). Liber Förlag.
- Guston, David H. 2014: "Understanding anticipatory governance". *Social Studies of Science* 2014, 44, 2, s. 218-242. DOI: 10.1177/03063127135086.
- Haase, Kirstine 2023: "Kampen for vandet- vandforsyning som social praksis i middelalderbyen Odense". *Kulturstudier* 2023, 2, s. 5-22. DOI: 10.7146/ks.v2023i2.142649.
- Isenhour, Cindy 2016: "Unearthing human progress? Ecomodernism and contrasting definitions of technological progress in the Anthropocene". *Economic Anthropology* 2016: 3, 2, s. 315-328. DOI: 10.1002/sea2.12063.

- Jack, Tullia 2018: *Negotiating Conventions: cleanliness, sustainability and everyday life*. Doktorsavhandling. [Elektronisk resurs]. Media-Tryck. https://lucris.lub.lu.se/ws/portalfiles/portal/54796555/Tullia_Jack_Kappa.pdf
- Jack, Tullia och Paxlin, Linda 2021: "Water Society Story time on the first day of preschool 2071". Susanne Lundin, Johanna Rivano Eckerdal och Lynn Åkesson (red.): *ETN:H2O*. Media-Tryck, s. 17-24. [Elektronisk resurs]. https://lucris.lub.lu.se/ws/portalfiles/portal/100054888/ETN_H2O.pdf
- Kaika, Maria 2004: "Interrogating the geographies of the familiar: domesticating nature and constructing the autonomy of the modern home". *International Journal of Urban and Regional Research*, 28, s. 265-286. DOI: 10.1111/j.0309-1317.2004.00519.x
- Karlskov Skyggebjerg, Louise, Høghøj, Mikkel, Brandt Djupdræt, Martin Ingemann Parby, Jakob (red.) 2023: "Det aktive vand – om vand som aktør i kulturhistorien", *Kulturstudier* 2023, 2. <https://tidsskrift.dk/fn/issue/view/10676/2087>.
- Khanal, Ghanashyam, Maraseni, Tek, Thapa, Anusha, Devkota, Niranjana, Paudel, Udaya Raj, och Khanal, Chandra Kanta 2023: "Managing water scarcity via rainwater harvesting system in Kathmandu". *Environmental Development*, 46. DOI: 10.1016/j.envdev.2023.100850.
- Levitas, Ruth 2013: *Utopia as method. The imaginary reconstitution of society*. [Elektronisk resurs]. Palgrave Macmillan.
- Löndorf Sarkez-Knudsen, Josefine 2024: "Fremtidskartoalen gennem kriserne". *Kulturstudier* 2024, 2.
- Mellander, Elias 2023: "Dread Expectations?: Prepping, Culture, and Fear in Late Modernity". *Ethnologia Scandinavica. A Journal for Nordic Ethnology* 2023, 53,1, s. 5-23. DOI: 10.69819/ethsc.v53i.24652.
- McCarroll, Megan och Hamann, Hillary 2020: "What We Know about Water: A Water Literacy Review". *WATER* 2020, 12, 10, s.1-28. DOI: 10.3390/w12102803.
- Muiderman, Karlijn, Gupta, Aarti, Vervoort, Joost och Biermann, Frank 2020: "Four approaches to anticipatory climate governance: Different conceptions of the future and implications for the present". *Wiley interdisciplinary reviews-Climate Change* 2020, 1, 6, s. 1-20. DOI: 10.1002/wcc.673.
- Nalau, Johanna och Cobb, Gemma 2022: "The strengths and weaknesses of future visioning approaches for climate change adaptation: A review". *Global Environmental Change* 2022, 74. DOI: 10.1016/j.gloenvcha.2022.102527.
- Ojala, Maria 2023: "Hope and climate-change engagement from a psychological perspective." *Current Opinion in Psychology* 2023, 49. DOI: 10.1016/j.copsyc.2022.101514.
- Raven, Paul Graham och Stripple, Johannes 2021: "Touring the carbon ruins: towards an ethics of speculative decarbonisation". *Global Discourse* 2021, 11, 1-2, s. 221-240. DOI: 10.1332/204378920X16052078001915.

- Rosa, Hartmut 2003: "Social Acceleration: Ethical and Political Consequences of a Desynchronized High-Speed Society". *Constellations: An International Journal of Critical & Democratic Theory* 2003, 10, 1, s. 3-33. DOI: 10.1111/1467-8675.00309.
- Rosa, Hartmut 2015: *Social acceleration. A new theory of modernity*. Columbia University Press.

English Summary

"We only have the water we have"

Water between everyday practices and future visions

This contribution is based on an interdisciplinary research project on innovative water management and water practices in a Swedish urban context. The aim is to gain in-depth knowledge about the future visions and everyday practices that characterize the relationship to water as a resource. The article draws on a structured qualitative survey from 70 respondents who reflect on their water practices and on water as a future resource. The questionnaire was conducted in co-operation with Folk-livsarkivet at Lund University and an innovative water treatment facility that work with communication and education in relation to water awareness.

The findings show that the importance of water in the future is linked to learning processes that emphasise individual responsibility, for society and nature. The statements however also turn to the outside world with calls for environmental care and action, especially in the second part of the analysis, which is dominated by reflections that go beyond the everyday life. The respondents orient themselves towards social change, with ideas about circularity and water recycling for the future. In speech acts about societal change, the value of water and re-evaluation of water are highlighted.

Sandra Kvist innehar en Master of Arts i etnologi från Göteborgs universitet och arbetar som värderare och fashionspecialist på Stockholms Auktionsverk. Hon har ett stort intresse för materialitet och föremåls förmåga att forma såväl mänskliga identiteter som de sammanhang inom vilka de ingår. Med bakgrund inom mode, såväl akademiskt som i arbetsliv, ligger trender och framtidsspaning inom ramarna för hennes intressefält. I detta nummer av Kulturstudier skriver hon om hur morgondagen kan ses i saker omkring oss.

Keywords: future, autoethnography, actor-network, performance, trend analysis, materiality.

SJU SORTERS KAKOR – MATERIALITETER SOM FÖREMÅL FÖR FRAMTIDEN

Framtiden har i alla tider fascinerat människan. Att spana efter morgondagen, att sia om vad som komma skall, är en stor del av dagens samhälle där många beslut bygger på spekulation. I denna artikel diskuteras hur framtiden skapas som ett nätverk, sträckt mellan minne och förväntan, där såväl mänskliga som icke-mänskliga aktörsrelationer spelar roll. Med utgångspunkt i att framtiden börjar idag, är förståelsen för det materiella nuet centralt för att kunna fånga och förstå det som ännu inte skett. Hur saker och ting görs, vilka spänningsfält och konflikter som uppstår, ger alla ledtrådar till vad framtiden kan tänkas ha att erbjuda.

“The best way to predict your future is to create it.”
– Abraham Lincoln

I vårt kök står en kakburk. Det är en sådan där retroosande historia med tre nivåer i olika färger, en klassiker enligt många. Jag köpte den på en loppmarknad (loppis) i samband med att vi flyttade in i lägenheten där vi bor, samma lägenhet vi köpte med anledning av att en duo skulle bli en trio. Jag minns så väl känslan av att hitta burken där på husgerådshyllan, hur den riktigt skrek på mig med ett löfte om att fylla hemmet med doften av nygräddade bullar. Med en sådan trevlig kakburk skulle till och med jag börja baka och så klart skulle min son få växa upp med egentillverkade godsaker och mysig fika. För övrigt var det självklart att burken skulle fyllas med hembakat, någonting annat gick inte för sig. Själv har jag vuxit upp med Mariekex och "påsröd", det vill säga något fabriktillverkat och packat i plast. Det är för all del inget fel på Skogaholmslimpa, men det blev aldrig så mysigt som de hade det i Astrid Lindgren-filmerna, en referens jag vill tro att många kan relatera till. Annat skulle det helt klart bli hos oss. När jag köpte burken hade jag föreställt mig hur dofterna av jässande deg och bullar på gräddning skulle sprida sig i lägenheten, kanske till och med slå emot en redan i trappen när man öppnade porten två våningar ner. Kolasnittar, vaniljdrömmar och hallongrottor, kanske ett och annat havreflarn.

Inom etnologisk forskning har föremål många gånger studerats som förmedlare av historier, som behållare för minnen och som bärare av berättelser. Materialiteter har lärt oss om hur man hade det "förr" och har gett kunskaper kring kulturella företeelser och fenomen. Ting talar om det förflutna. För den enskilda individen kan föremål påminna om viktiga händelser i livet och sakerna vi omger oss med får då stå som symboler för sådant vi minns.¹ Ärvda möbler, souvenirer från senaste semestern, en studentmössa eller barnens första skor är alla exempel på hur materialiteter kan kopplas till dåtid. Föremål finns kvar som spår efter tidigare handlingar och förkroppsligar det som en gång var en intention.² Men kan saker även säga någonting om det som ännu inte hänt? Kan föremål fånga morgondagen? Vad jag i denna artikel vill diskutera är hur materialiteter sträcker sig inte bara bakåt, utan även framåt. Hur de kan fungera som aktörer och inte bara ge förnimmelser om vad som komma skall, utan också aktivt skapa föreställningar och narrativ.

Likt sociologerna Dag Österberg och Tom Johansen menar jag att föremål kan fungera både som spår pekandes mot det förflutna och som indikationer om vad framtiden har att erbjuda.³ Saker har en förmåga att styra oss och fungerar likt anvisningar till antingen möjliga eller tvingande handlingar. Att, som det inledande citatet av Abraham Lincoln antyder, börja jakten på framtiden i nuet tycks därför vara en god idé, inte minst då framtiden verkar finnas överallt omkring oss. Reklambudskap från exempelvis byggföretag som "bygger för framtiden", försäkringsbolag som finns där om olyckan skulle vara framme och skönhetsmärken som marknadsför produkter som förebygger åldrande talar alla sina tydliga språk: framtiden är här. I linje med

1 Ek-Nilsson og Meurling 2014.

2 Ricoeur 1993, s. 207-235.

3 Österberg 1985, s. 8; Johansen 1985, s. 123.

detta kan konstateras att museer sedan länge valt ut föremål att spara i sina samlingar för kommande generationer, att det arbete vi utför idag ger en lön imorgon och för den som sysslar med aktier är spekulativen kring framtidens möjligheter central. Eftersom morgondagen är en faktor som påverkar sättet vi värderar och väljer i nuet, så blir framtiden någonting att tänka *med* snarare än på. Hur människor och materialiteter, idéer och ideal hänger samman utgör samhällets struktur. När deras förhållande till varandra skiftar så förändras även strukturen. För den som kan förstå hur det som ligger bortom nuet faktiskt formas, föreligger möjligheten att påverka utveckling positivt.

Framtiden tar form

Denna artikel tar avstamp i bakning, vilket är allt annat än en slump. Att baka är att framställa, ett ord som delar inledning med framtid. När bröd och bullar knådas och kavlas skapas framtiden aktivt och får sin form genom görandet. Föreställningen om vad som komma skall handlar om att för sitt inre måla upp en fantasi, att låta en förväntan på kanske en viss typ av tårta, resultatet av en jäst deg eller det nya receptet men var sugen på att testa. I fantasin materialiseras föreställningen om framtiden i tankarna och när mentala bilder av morgondagen målas upp spelar föremålen roll; med hjälp av materialiteter skapar vi berättelser om vilka vi är. Likväl blir sakerna i sig inte sällan också mål för längtan och en strävan efter att omforma oss till dem som vi *vill* bli.

När jag i denna artikel vill försöka förstå hur framtiden blir till genom förväntningarna på den tar jag hjälp av begreppet *föreställning*. Hur fantasier materialiseras med hjälp av föremål blir ett sätt att utforska framtidens inflytande över nuet. Att exempelvis fundera över huruvida ett plagg "är jag" eller om "vi behöver" vissa saker för specifika ändamål visar tydligt på materialitetens inblandning i morgondagen.

Mina egna föreställningar om vad bakande ska symbolisera föder förväntningar på framtiden och formar fantasier. Då det vi drömmer om förhandlas fram genom våra relationer med andra speglar dessa dock inte bara en personlig längtan, de skvallrar även om ett sociokulturellt förhållningsätt till omvärlden.⁴ Sådant att sträva efter och vilja ha är därför inte främst ett resultat av egna behov, utan kan ses som en spegling av ett kollektivet begär.⁵ Med ett perspektiv på mig själv som en produkt av det sociala sammanhang inom vilket jag existerar, menar jag att mina upplevelser och fantasier är konsekvenser av det kollektiva och kulturella. Således vill jag argumentera för att även egna känslor kan utgöra en väg in till ett fält. Med det framfört vill jag inte desto mindre påminna om att autoetnografi innebär ett aktivt skapande

---

4 Ehn og Löfgren 2007, s. 121-122.

5 Lundgren 2012, s. 63.

av material. Likt en konstnär som inte endast avbildar ett motiv, utan faktiskt låter det träda fram på duken under den egna handens rörelser, behöver autoetnografin tolkas och förstås i ljuset av en vidare kontext för att kunna fungera bortom det rent subjektiva. I forskningssammanhang förväntas autoetnografiskt material "också belysa större strukturer i vilka skeenden och erfarenheter har tagit form".⁶

Föremål för fantasier

Förmågan att kunna se olika scenarier framför sig, och att bedöma konsekvenserna av dessa, har gett människan ett strategiskt försprång i evolutionen. Genom att fantisera och kunna leva sig in i situationer som ännu inte hänt kan beslut och efterföljande handlingar baseras på tidigare erfarenheter.⁷ Föreställningen om framtiden regisseras i nuet, grundad på den historik som finns till hands. De val vi människor gör fattas dock inte i ett vakuum, flera andra aktörer spelar roll på tillvarons scen.⁸ Med förhoppningar som utgångspunkt görs framtiden till en gemensam föreställning där fantiserande som aktiv handling bidrar till formandet av sociala ordningar.⁹ Fantasi är en producerande kraft vars faktiska praktiker manifesteras i det materiella; när det föreställda görs konkret kristalliseras fantasierna i föremål.¹⁰ Sättet som fantasin också riktar våra intentioner, vittnar om dess starka förmåga att orientera. När vi ser det potentiella framför oss vänds vi samtidigt mot ett visst håll. I valet av väg förser fantasin oss med såväl karta som kompass och i stället för att låta oss famla i mörker, görs vissa handlingar mer begripliga än andra.¹¹ Genom att utforska mina egna fantasier i relation till bakning ämnar jag testa tanken om hur föremål aktivt formar framtiden.

Inom det etnologiska fältet vill jag mena att begreppet fantasi med fördel kan användas för att förstå *varför* människor gör som de gör. Genom att studera de logiker som produceras för att förklara omvärlden kan vi få syn på de förväntningar som påverkar oss.¹² Vidare är fantasi en central komponent i hur individer och grupper upplever och engagerar sig i det sociala samspelet. Fantasier fungerar strukturerande och genom den kan människor rationalisera och rättfärdiga existerande maktordningar, även när de är motstridiga eller problematiska. Att fantisera är också ett sätt att pröva det framtida, eftersom det föreställda kommer före det faktiska.¹³ Med fokus på fan-

---

6 Bylund et al. 2021, s. 1.

7 Bäckström 2022.

8 Goffman 1956.

9 Ehn og Löfgren 2007, s. 127.

10 Ehn og Löfgren 2007, s. 128.

11 Sjöstedt Landén 2012, s. 80.

12 Glynos 2008, s. 278.

13 Ehn og Löfgren 2007, s. 144.

tasi öppnas dörren till en förståelse för varför vissa idéer och ideal blir dominerande, hur de utmanas och förändras.¹⁴

Sju sorters kakor

För att återgå till inledningens nämnda kakburk är det nästan två år sedan som den hittade hem till oss. Burken står där, ser väldigt fin ut och lyfter absolut känslan i köket. Den funkar toppenbra som en inredningsdetalj. Problemet är att jag inte en enda gång fyllt den med bakverk, burken har helt klart inte fungerat som den bro mellan fantasin och det förverkligade som jag förväntat mig. I stället tycks den ha skapat en slags diskrepans mellan de båda och skvallrar snarast om mina upplevda tillkortakommanden. Är jag en dålig mamma? Har jag skeva prioriteringar? Handlar det om att jag är lat? Eller är jag helt enkelt för dålig på att baka? Min fantasi om att fixa mysiga fikastunder för min fina familj har ersatts av en gnagande känsla av otillräcklighet. Det enda som tycks fylla utrymmet där under locket är mitt dåliga samvete. Den tomma burken symboliserar en framtid som aldrig blev. Att burken som föremål haft en påverkan inte bara på min egen självuppfattning, utan till viss del även på idén om sammanhörande är tydligt och sättet som den förväntas bidra till att skapa en viss slags stämning pekar på dess agens. Burken tycks vara en aktör kring vilken nya kopplingar kan göras. För att tala med etnologen Eva Knuts kan den i sig sägas forma ett slags kluster och bilda nätverk med såväl tankar kring den typ av mamma jag vill vara som tilliten till den egna förmågan.¹⁵ Kakburken blir föremål för fantasier om en viss slags familj, den skapar förväntningar och den uppmanar tydligt till handling: baka! Samtidigt förflyttar de förhoppningar om framtiden som burken mig från nuet, från det som är till det som *potentiellt kan bli*.¹⁶ Fantasin om omsorg och gemenskap tycks ha fått en fysisk form genom kakburkens plåt.

Ting är på inga sätt passiva, som föremål för fantasin formar de aktivt den kontext inom vilken de existerar. Saker har också kommunikativa förmågor och i en globaliserad värld, präglad av anonymitet och avstånd, förmedlar de prylar vi köper budskap om vilka vi är.¹⁷ Att konsumera sig in i framtiden öppnar samtidigt upp den som ett individuellt projekt vi delvis kan styra genom shopping snarare än att vara fast förankrat i exempelvis klass och sociala positioner.¹⁸ Vidare verkar marknadsföringens mekaniker konstant tala till vår förmåga att föreställa oss framtiden. Framtiden tycks medialiserad genom sakerna vi köper.¹⁹ Reklam som hela tiden flyttar fram våra

---

14 Sjöstedt Landén 2012.

15 jfr Knuts 2006.

16 Mellander og Petersson McIntyre 2020, s. 350.

17 jfr Østerberg 1985, s. 14.

18 Arvastson 2008, s. 29; Sandin Bülow 2007, s. 57.

19 jfr Ehn og Löfgren 2007, s. 159, 180.

En kakburk full av förhoppningar. I bakgrunden receptboken *Sju sorters kakor* som genom underrubriken “Sveriges bästa recept på klassiska bakverk och nya favoriter” indikerar att framtiden både kan fungera som förlängning och samtidigt vara formbar. Bild författarens egna.

fantasiens fokus, kommers som håller oss konstant hungriga och företag som försöker fånga förgängliga ideal i produkter med syfte att få oss att längta efter mer, sakna det vi inte har och drömma om förnyelse.²⁰ Vad dessa aktörer är så bra på är att formulera är en romantiserad bild av framtiden: “Om jag bara hade, kommer jag aldrig mer behöva”. Materialiteter lockar oss att ständigt blicka bortom där vi står och föreställningar om framtiden separerar den kropp som befinner sig i stunden från det sinne som är någon helt annanstans. Då det vi sukter efter ofta är kollektivt och kulturellt konstruerat upplevs dock uppfyllda drömmar sällan så bra som man hoppats.²¹ Framtiden, såsom den görs fysisk, innebär därför alltid en risk att bli besviken; en vigselring som materialiserat löfte om evig kärlek kan börja skava på fingret när känslorna sviker; löparskorna som aldrig blivit använda förvandlas till ett dåligt sam-

20 Bauman 2007.

21 Mellander og Petersson McIntyre 2020, s. 350–351, 436, 439.

vete. Föremål sätter genom sin fakticitet stopp för den frisläppta tanken och kan, i ett konsumtionssamhälle, skapa vad som kan framstå som snitslade banor i jakten på oss själva. Föremålen föreskriver och den framtid de representerar framstår ibland som en tvingande tillvaro där jakten efter statusprylar och saker håller oss i kapitalismens klor.²² Att ta banklån för att kunna köpa vissa produkter visar hur konsumtion av materialiteter får oss att leva i, eller för, framtiden.²³ Som fantasistyrd varelse befinner sig människan mentalt mer i morgondagen än i stunden, vi är dåligt designade för att leva i nuet.²⁴

Framtiden som förlängning

Att, likt jag själv, försöka återskapa det som associeras med exempelvis mysigt, vittnar om hur morgondagen delvis blir ett återskapande av sådant som vi minns. Framtiden är en förlängning där minnen av dåtid blir till morgondag genom nuets praktiker. Även om framtiden ofta sägs vara ett oskrivet blad så riskerar vi således att göra den till en repris, vilket samtidigt kan sägas stänga dörren till nya förståelser.²⁵ När framtiden tar spjörn mot det förflutna och reproducerar föreställningar om hur saker och ting *bör* vara, skapas dock samtidigt utrymme för att göra saker annorlunda. Att jag själv skriver om hur jag med hjälp av kakburken vill skapa en tillvaro fri från "påsbrod" pekar på hur det materiella även kan användas som motstånd. Att normalisera och generalisera vad vissa saker betyder bör visserligen göras med försiktighet och hur föremål bidrar till att forma framtiden har inget enhetligt facit. När min man, uppvuxen på hembakat, associerar fritt kring det han i stället för påsbrod kallar "köpebröd" går tankarna snarare till lyx och god ekonomi än till snabba lösningar och vardagsstress. Många gånger har han berättat om hur han som barn såg fram emot att komma hem till kompisar där det dukades fram Hönökaka till mellanmål, hur han längtade efter någonting annat än det hembakade han var van vid. Föremål har mångfacetterad karaktär och kan således symbolisera flera olika framtider. Ju fler som ansluter till en viss slags uppfattning desto stabilare görs den. Här blir görandet centralt där rutiner och ritualer är det som cementerar framtiden. Genom det som etnologerna Billy Ehn och Orvar Löfgren kallar kulturella läroprocesser minskas osäkerheten kring morgondagen och gör dessutom det kommande mer trögflytande och svårföränderligt.²⁶ Förtäningar, såsom Kalle Anka på TV klockan 15.00 på julafton, är svåra att rucka på och införlivar en slags tillhörighet. Måhända att det repetitiva och självklara i vardagen står för det trygga och det säkra men vad som bör tilläggas är

---

22 Østerberg 1998, s. 92-97.

23 Fligstein og Calder 2015, s. 9.

24 Bäckström 2022.

25 jfr Ricoeur 1993, s. 207-235.

26 Ehn og Löfgren 2012, s. 9.

att detta också kan förhindrar fantasin.²⁷ För att framtiden ska få nya former och inte endast förlänga det förflutna vill jag mena att det krävs en injektion av andra element, det krävs en omfamning av det okända. Att skapa förändring kan således aldrig göras enbart genom att blicka tillbaka, historiska data erbjuder i sig ingenting nytt. Vad som behövs är att tankar och idéer manifesteras materiellt genom både ord och handling, så att andra kan koppla an och skapa nya kluster av kunskap.

Om det nya står för det vi inte känner till kan traditioner tolkas som ett sätt att försöka ta kontroll över den osäkerhet som framtiden innebär. Små eller stora återkommande praktiker skapar stabilitet, ordning och mening i vardagen. När etnologen Charlotte Hagström utforskar fenomenet fredagsmys blir det exempelvis tydligt hur livets strida ström av händelser styckas upp i meningsfulla sektioner.²⁸ Att umgås med familjen framför TVn med lite snacks och godis kan ses som ett sätt att etablera en struktur som sträcker sig in i framtiden. I detta görande är det materiella viktiga aktörer där chips, *Idol* på TV och tacos är lika centrala som familjemedlemmarna själva. Det är den specifika ansamlingen som spelar roll, att bara sitta i soffan och titta på en TV-serie är inte samma sak som att fredagsmysa.

Standardiserade saker och samskapande

Även om jag ännu inte fyllt vår kakburk, trots att jag knappast kan kalla mig konditor eller om bakning inte är min mest frekventa syssla har det faktiskt hänt att jag knutit på mig förklädet. Senaste gången blev resultatet dock platt fall, eller kanske mer passande beskrivet: platt fluff. Vad jag tog mig an var att försöka få till en mumsig maräng tänkt att utgöra basen i en praktfull Pavlova, denna fräscha kombination av frasig botten, luftig grädde och färska bär. Trots att jag hittat ett recept som verkade kunna fungera även för en baknovis som mig själv, blev det alltså en fullständig flopp och ett fiasko. Med förhållandevis få ingredienser och enkla instruktioner hade det hela bådats gott i dubbel bemärkelse och för min inre syn dansade ett stort fat där denna riktigt härliga sommarskapelse tronade. Jag mätte upp allt som skulle vara i marängen och började följa den pedagogiska beskrivningen. Först vispades äggvitorna pösiga, sedan adderades försiktigt strösocker och en skvätt ättika. Vispa igen. Vispa, vispa. Så pass länge att marängsmeten blev fast nog att stanna kvar i bunken även om den vändes upp och ner. Klart! Klicka försiktigt ut på plåten och så in i ugnen. Låg värme, lång tid. Jag ställde mobiltelefonens alarm på 45 minuter och väntade sedan spánt. Det var ganska kul att baka!

När tiden gått ut kastade jag mig mot luckan och öppnade försiktigt. Modet sjönk. Sådär skulle den väl ändå inte se ut? Varför var den släta, vita krämen fortfarande inte

---

27 Daun 1990, s. 70.

28 Hagström 2012.

Att standardisera är att samordna förväntningar på framtiden. Ett decilitermått kan ses som en symbol för detta. Bild författarens egna.

fast? Den hade knappt fått något krisp alls. Krämen hade flutit ut och kändes mest som ett poröst skum. Jag höjde värmen något och väntade tio minuter till. Fortfarande samma sak. De vita topparna, som till och med börjat sjunka ihop, var långt ifrån frasiga och den ynka yta som uppstått började nu dessutom att bli brun. Något hade uppenbarligen gått snett och besvikelsen var total. Jag började blicka tillbaka och gick igenom varje steg i receptet. Separera äggulor från vitor, rör dem pösiga. I med socker, et liten stänk av ättika, vispa igen. Bakplåtspapper i pannan, bred ut försiktigt med en slickepott. Och allt i den dubbla mängd jag behövde till min stora sats. Vänta nu, allt i dubbelt... Hur många deciliter strösocker hade jag haft i egentligen? Nej... Visst hade jag bara tagit i två? Det skulle ju vara fyra! Fundersamheten skiftade snabbt till frustration. Då spelar det knappast någon roll hur länge jag väntar, marängen kommer aldrig att stelna. Irritationen steg, hur kunde jag vara så klantig? Ut med plåten ur ugnen. Det är detta jag alltid hävdar: bakning är så otroligt okreativt. Att behöva hålla sig så strikt till alla mått. Jag hatar att baka.

I incidenten med marängen kan en faktor, eller snarare ett föremål, identifieras som utgångspunkt för diskussion: decilitermättet. Tänk att detta lilla ting kan ha så stor förmåga att påverka hur framtiden faktiskt blir, som en kapsel för någonting på förhand bestämt. När jag ställde mig där vid diskbänken för att börja baka maräng var det med målet att uppnå det resultat som receptets bild presenterade för mig. I framtiden skulle inte bara jag, utan även tilltänkta gäster, få sätta tänderna i en lagom seg men ändå krispig botten, perfekt kontrasterad mot den lena grädden. Allt jag behövde göra var att mäta upp ingredienser och följa instruktionerna, då skulle fantasin få fy-

sisk form. Receptets sätt att dirigera, att standardisera och att göra abstraktioner mätbara, kan således ses som ett sätt att försöka skapa styrning och kontroll.²⁹ Att ge saker siffror är att göra omvärlden beräknelig och förutsägbar.³⁰ Att guidas av recept hjälper till att organisera och avgränsa en annars ogreppbar oändlighet av möjligheter.

Standardiseringar till trots är framtiden ändå alltid spekulativ, inget är någonsin skrivet i sten. Kanske handlar därför exempelvis sådant som klocktid och kalendrar snarast om att upprätta en *känsla* av att framtiden inte är okontrollerbar. Kanske bidrar de till att strömlinjeforma våra förväntningar och kanske kan de tolkas som strategier för att skapa struktur och en illusion om makt över morgondagen. Att materialisera framtiden tycks tygla den, en fullklottrad agenda signalerar *koll på läget* och ett övertag gentemot det okända.³¹ Gemensamma bestämmelser är överenskomelser om hur någonting ska eller bör vara, de lägger ribban för föreställningen om det som kommer och lindrar således den oro som tanken på framtiden kan betyda.³² Betyg i skolan, Michelinstjärnor på restauranger eller olika typer av rankingsystem reglerar våra förväntningar. Genom att ta temperaturen och kolla status på stunden, exempelvis i form av hälsoundersökningar eller bostadsvärderingar, försöker vi förbereda oss för framtiden. Transformation av kvaliteter till kvantiteter är ett sätt att försöka skapa vetande om det vi inte vet.³³

Avslutningsvis vill jag sammanfatta framtiden som någonting vi lär oss samt någonting vi skapar tillsammans. Normer och uppfattningar om hur vissa företeelser *ska vara* visar på hur framtiden är något vi för vidare från det förflutna men som vi samtidigt har förmåga att kunna forma. Liksom vi själva har inverkan på andra, har andra inverkan på oss, subjektet är inte autonomt. Framtiden skapas inte bara av egna förväntningar, utan även andras förhoppningar, den är på samma gång din, min och vår. Föreställningen om morgondagen är föremål för en förhandling där det materiella ges en förankrande funktion.³⁴ När idéer och drömmar blir faktiska, när det mentala får fäste och manifesteras fysiskt, minskar utrymmet för förändring. Trots det erbjuder framtiden alltid olika alternativ. Om inte det ena blev, så blev garanterat det andra. Så, tom kakburk till trots, nu ska jag strax hämta upp min son på förskolan och gå och fika. På bullar som någon annan har bakat.

---

29 Liedman 2007, s. 26.

30 Johansen 1985, s. 137.

31 Arvastson 2008, s. 37.

32 jfr Ehn og Löfgren 2007, s. 142.

33 Liedman 2007, s. 30-36.

34 jfr Knuts 2006, s. 36.

Källor

- Arvastson, Gösta 2008: "På tal om framtiden". *Nätverket* 15, s. 26–37.
- Bauman, Zygmunt 2007: *Konsumtionsliv*. Göteborg: Daidalos.
- Bylund, Christine; Liliequist, Evelina & Silow Kallenberg, Kim 2021: "Autoetnografisk etnologi – en inledning". Bylund, C et al. (red.): *Kulturella perspektiv* 30, s. 1–6.
- Bäckström, David 2022: *Fantasi*. Stockholm: Fri tanke.
- Daun, Åke 1990: "Bostadens föremål och utrustning". Arvidsson, A et al. (red.): *Människor & föremål*. Stockholm: Carlssons, s. 70–82.
- Ehn, Billy og Löfgren, Orvar 2007: *När ingenting särskilt händer*. Malmö: Gleerups
- Ehn, Billy og Löfgren, Orvar 2012: *Kulturanalytiska verktyg*. Stockholm/Stehag: Brutus Östlings Bokförlag Symposium.
- Ek-Nilsson, Katarina og Meurling, Birgitta 2014: "Inledning". Ek-Nilsson, K. og Meurling, B. (red.): *Talande ting. Berättelser och materialitet*. Uppsala: Institutet för språk och folkminnen.
- Fligstein, Neil og Calder, Ryan 2015: "Architecture of markets". Scott, R.; Kosslyn, S. & Buchmann, M. (red.): *Emerging trends in the social and behavioral sciences*. Hoboken: John Wiley & Sons, s. 1–14.
- Glynos, Jason 2008: "Ideological fantasy at work". *Journal of Political Ideologies* 13(3): s. 275–296.
- Goffman, Erving 1956. *The Presentation of Self in Everyday Life*. New York: Bantam Doubleday Dell Publishing Group.
- Hagström, Charlotte 2012: "Nu är det fredagsmys! Chips och gemenskap när vardag blir helg". *Budkavlen: Tidskrift för etnologi och folkloristik* 91, s. 9–25.
- Johansen, Tom 1985: "Kulissernas regi". Andersson, S. (red.): *Mellan människor och ting*. Göteborg: Bokförlaget Korpen: 25–73.
- Johansen, Tom 1985: "Vad innebär det att leva i en teknologisk värld?". Andersson, S. (red.): *Mellan människor och ting*. Göteborg: Bokförlaget Korpen, s. 121–140.
- Knuts, Eva 2006: *Något gammalt, något nytt – skapandet av bröllopföreställningar*. Göteborg: Mara Förlag.
- Liedman, Sven-Eric 2007: "Sancta Æmulatio, Den heliga tävlingslusten. Om kvantiteternas roll i ett historiskt perspektiv?". Strannegård, L. (red.): *Den omätbara kvaliteten*. Stockholm: Norstedts Akademiska Förlag, s. 26–40.
- Lundgren, Anna Sofia 2012: "Logikperspektivet – ett försök till analysmetod". *Kulturella perspektiv* 3–4, s. 59–67.
- Mellander, Elias. og Petersson McIntyre, Magdalena 2020: "Fashionable detachments: wardrobes, bodies and the desire to let go": *Consumption Markets & Culture* 24 (4), s. 343–356.
- Ricoeur, Paul 1993: *Från text till handling*. Stockholm/Stehag: Brutus Östlings Bokförlag Symposium.

- Sandin Bülow, Karin 2007: "Design = kvalitet?": Strannegård, L. (red.), *Den omätbara kvaliteten*. Stockholm: Norstedts Akademiska Förlag, s. 56-76.
- Sjöstedt Landén, Angelika 2012: "Fantasi som diskursteoretiskt begrepp och etnologiskt blickfång": *Kulturella perspektiv* 3-4, s. 77-83.
- Østerberg, Dag 1985: "Materiell och praxis": Andersson, S. (red.), *Mellan människor och ting*. Göteborg: Bokförlaget Korpen, s. 7-23.
- Østerberg, Dag 1998: *Stadens Illusioner – en sociomateriell tolkning av Oslo*. Göteborg: Bokförlaget Korpen.goff

---

English Summary

The future is far from a fixed phenomenon, actors can always affect its course. Through criticism things that seems completely certain can transform. However, as this discussion has shown, the more materialized something becomes the harder it is to change. Every action and decision means to close the gap between the now and the future meaning the more distance the more possibility to control the moments that are yet to be made. Through autoethnographic experiences this article has explored how the future can be detected in things around us. Existing not only as passive objects materiality has proven not only to hold keys to the past but also both carry and create notions of tomorrow. By formulating fantasies everyday commodities such as a foundation or a cookie jar is not just regular stuff. Rather they can be seen as containers for collective ideals reflected in individual actions. Society construct itself as a network where relations of power, resistance, conformity and change constantly position and re-positions human and non-human subjects in more or less stable situations. Where things have long been known to tell the stories of the past this article has also shown their capabilities to speak of the future.

Josefine Løndorf Sarkez-Knudsen

Josefine Løndorf Sarkez-Knudsen er Ph.d.-studerende i etnologi ved Lunds Universitet. Hun forsker i kollektiv mobilisering som respons på større samfundsmæssige kriser og konflikter. På baggrund af en række forskellige etnografiske projekter i flere nordeuropæiske lande, herunder Danmark, Sverige og Tyskland, kobles social organisering og mobilisering til temaer som klima- og miljø, migration og hverdagsliv. Det igangværende afhandlingsprojekt undersøger, hvordan civile grupper i Øresundsregionen mobiliserer sig ved hjælp af permakulturbevægelsens ideer og metoder for arealanvendelse.

Keywords: Social mobilisering. Utopia. Krisestrategi. Fremtidspraktisering. Potatisuppropet.

FREMTIDSKARTOFLEN GENNEM KRISERNE

Denne artikel undersøger, hvorledes kartoflen gøres som krisestrategi og fremtidspraksis af en række aktører fra en skånsk højskole med fokus på alternative dyrkningsmåder. Artiklen er en del af afhandlingsprojektet, Living Alternative Futures: Mobilising through permaculture in times of crises, og er ligesom afhandlingsprojektet optaget af at undersøge, hvorledes civile aktører i Sverige søger at foregribe og håndtere aktuelle og fremtidige kriser gennem lokalt forankrede initiativer og hverdagspraksisser. Artiklen viser, hvordan fremtidskartoflen udgør en stabil krisestrategi, der både bruges til at forhindre en nærtforestående krise og fungerer som ideal for fremtidens bæredygtige leve- og dyrkemåder.

Potatisuppropet: Civil mobilisering og håbefulde forbindelser under Coronapandemien

Med afsæt i etnografisk feltarbejde udført på en skånsk højskole og i to nyttehaver i Malmø, undersøger artiklen, hvorledes kartoflen gøres som krisestrategi og fremtidspraksis i forbindelse med det såkaldte *Potatisuppropet* [kartoffelopråbet] der fandt sted i Sverige i foråret 2020 under første bølge af Coronapandemien. Målet for gruppen bag Potatisuppropet var *"att uppmärksamma bristerna i livsmedelsberedskapen och hur civilsamhället kan bidra till att stärka den. De begränsningar i rörlighet som följde i spåren av Covid-19 väckte en diskussion om livsmedelssystemets sårbarhet"*.¹ At Sverige har et sårbart *livsmedelsberedskap* [fødevareforsyningsssystem], er ikke en ny problematik.² Alligevel opstod der under Coronapandemien et øget fokus på mulige fødevareforsyningsproblematikker, og muligheden for en fødevarekrise i en nær fremtid blev en reel bekymring blandt flere grupper i samfundet. Gennem en kollektiv mobilisering omkring kartoffeluddeling og -dyrkning søgte gruppen bag Potatisuppropet at forhindre en sådan mulig fødevarekrise. Med håbefulde og rationelle tilskyndelser som: *"Det vi inte får ner i jorden under våren kan vi inte skörda i höst"*;³ spredte Potatisuppropet sig i hele Sverige med noget nær samme hast som SARS-CoV-2.

Den skånske højskole jeg besøgte under feltarbejdet i 2020, tog også del i denne mobilisering. Højskolen, der har forbindelse til en række alternative jordbrugsbevægelser,⁴ var ikke alene interesseret i at støtte op om den kollektive mobilisering for at forhindre en mulig fødevarekrise. For højskolen blev deltagelsen i Potatisuppropet også en mulighed for at vise, at det for dem også handler om at dyrke jorden efter bestemte principper for bæredygtighed, som blandt andet står i kontrast til konventionelle måder for jordbearbejdelse og fødevareproduktion. I mødet med højskolen indskrives kartoflen (og Potatisuppropet) således også i en række fremtidspraksisser, der knytter an til bæredygtighedsspørgsmål i relation til klima- og miljøkrisen. Samtidig viser artiklen, hvordan højskoleaktørerne på forskellig vis søger at inkorporere kartoflen i alternative dyrkningsmåder, der bryder med konventionelle måder.⁵ Herigennem insisterer højskoleaktørerne på kartoflens potentiale som bæredygtig afgrøde og som en del af en fremtidig bæredygtig dyrkningsform og fødevare.

1 <https://omstallning.net/potatisuppropet/> (besøgt 14/9 2024).

2 Norrlin, 2016; Faijermo, 2017; Larsson, 2018.

3 omstallning.net (besøgt 30/6 2024).

4 Højskolen praktiserer en række alternative dyrkningsmåder, herunder blandt andet permakultur og regenerative metoder, samt skovehaver eller det der også betegnes som agroforestry.

5 Konventionelle måder forstået som pløjning af jorden og brug af store benzindrevne maskiner, pesticider og kunstgødning. Jf. <https://lf.dk/viden-om/landbrugsproduktion/planter/dyrkning-af-kartofler/> (besøgt 18/9 2024).

De empiriske eksempler, der undersøges i artiklen, viser, hvorledes informanterne *gør* kartofflen som læggekartoffel, når de placerer den i halmen på den udspændte ukrudtsdug; dette med henblik på, at den inden for en nær fremtid forvandler sig til et antal spisekartofler, som kan høstes, fortæres og forhindre en fødevarekrise. I analysen fremskrives kartofflen således som en form for *fremtidskartoffel*. Fælles for de empiriske eksempler er, at kartofflen får en central rolle både som hverdagslig krisestrategi og som håbefuld fremtidspraksis. Ved at trække på Kyrre Kverndokks *krisebegreb* får jeg blik for de fremtids- og kriseforståelser der præger informanterne, og hvordan de skaber et afsæt for de empirisk funderede krisestrategier og fremtidspraksisser. For at få blik for disse forandringsorienterede og håbefulde fremtidspraksisser, anvender jeg Ruth Levitas forståelse af *Utopia*.

Mellem klimakrisen og Utopia

Set i lyset af de kriser, der allerede og i fremtiden, ændrer livsvilkår og fremtidsperspektiver for stort set alle jordiske væsner, understreges behovet for at gentænke måden, hvorpå mennesker beboer og bearbejder planeten jorden.⁶ Forventningen om, at der må gøres noget, som svar på aktuelle og fremtidige kriser, er ikke ny. Det handler snarere om, *hvordan* disse kriser forhindres og håndteres. På trods af forventningerne om, at der kollektivt skal gøres noget, her og nu, for at forhindre eller forberede sig på fremtidens kriser,⁷ viser flere studier, hvorledes fremtiden, set i lyset af fødevare-, klima- og miljøkrisen, virker uoverskuelig og hæmmende, snarere end inspirerende og aktiverende.⁸ Ifølge folklorist Kyrre Kverndokk kan sådanne abstrakte og uoverskuelige fremtidsscenerier gøres håndgribelige i mødet med det erfaringsnære og hverdagslige. Dette er netop, hvad aktørerne fra græsrodsbevægelsen Potatisuppropet og den skånske højskole gør, når de uddeler og dyrker kartofler; med målet om at styrke svensk fødevareforsyningsikkerhed her og nu og forhindre en potentiel fødevarekrise i fremtiden.⁹

Begrebet *klimakrise* er et nyere fænomen, der ifølge Kverndokk har ændret måden, hvorpå mennesker forstår og forholder sig til fremtiden.¹⁰ Klimakrisen handler ikke alene om udslip af drivhusgasser, temperatur- og havniveaustigninger og geologiske tidsberegninger. Diskurser og narrativer former også måden, hvorpå mennesker forstår forholdet mellem nutiden og fremtiden også i relation til kriserne.¹¹ *Klimakrisens tidsdimensjon*, som Kverndokk betegner det, kan ses som en form for

---

6 Shove 2010; Hoff et. al. 2019; Elin Rööös et al., 2020; Rosenzweig et al. 2015.

7 Jf. verdensmålene <https://sdgactioncampaign.org/> (besøgt 10/9 2024).

8 Norgaard 2011, s. 4-5; Ingemark 2022 s. 40-41.

9 Kverndokk 2017, s. 8.

10 Ingemark 2022, s. 42-43; Kverndokk 2017 s. 2-3.

11 Kverndokk 2017, s. 3; Ingemark 2022 s. 46.

sammensmeltning af cykliske tidshorisonter, som for eksempel familietid, biologisk tid og geologiske tidsberegninger, der rækker langt ud over vores egen eller kommende generationers levetid.¹² Fremtiden bliver igennem denne sammensmeltning af fjerne og nære fremtider, abstrakt og uoverskuelig at forholde sig til. Dette bevirker ifølge sociolog Kari Marie Norgaard magtesløshed, der i nogle tilfælde håndteres gennem passivitet, klimaskepsis eller klimabenægtelse.¹³ Det ikke at gøre noget, kan således også tolkes som en krisestrategi, som også er med til at sige noget om, hvordan fremtiden opfattes. Dette spørgsmål er folklorist, Camilla Asplund Ingemark, også interesseret i at undersøge. Ingemark fremhæver blandt andet, hvorledes bestemte narrativer kan forhindre eller skabe motiv for handling.¹⁴ "[...] *att skilda förhållnings-sätt till framtid, förändring, kris, hopp och hopplöshet också gestaltas genom olika gener, såsom vi sett, påverkar valet av genre vår möjlighet att agera på ett påtagligt sätt*".¹⁵ At fremtiden gøres konkret og mulig at forandre, ses også i de empiriske eksempler, hvor informanterne, gennem uddeling og dyrkning af kartofler, gør fremtiden konkret og en potentiel fødevarekrise håndterbar.

Herigennem belyses det, hvordan det dominerende krisebegreb og kriserbevidsthed fungerer som et "*strukturerende element i vår tids oppfatning av historisitet, i den forstand at kriser organiserer forholdet mellom erfaringsrom og forventningshorison*".¹⁶ Dette perspektiv præger ikke alene forestillingen om fremtiden, det former, hvad der opfattes som meningsfuldt, og strukturerer menneskers handlemuligheder. Med henblik på at undersøge informanternes arbejde med kartoflerne som krisestrategi og fremtidspraksis, benytter jeg mig derfor af Kyrre Kverndokks undersøgelse af *klimakrisens tid og krisebegreb* som analytisk værktøj til at undersøge de krise- og fremtidsforståelser, der kommer til udtryk i det empiriske materiale.¹⁷

Hvor Kverndokk, Ingemark og Norgaard i deres respektive studier (primært) belyser en række diskursive forhold mellem det abstrakte og konkrete, det håbløse og håbefulde, forholder denne artikel sig primært til det praksisorienterede, konkrete og håbefulde. Troen på, at fremtiden kan ændres (og at løsningerne kan findes i noget velkendt), er med andre ord en af forudsætningerne for de krisestrategier og fremtidspraktiseringer, der undersøges i de empiriske eksempler. For at skabe blik for det handlings- og forandringsorienterede i det empiriske materiale trækker jeg på Ruth Levitas forståelse af *utopia*, som udgår fra den præmis, at verden kan og bør være anderledes.¹⁸ Levitas forståelse af *utopia* bruges til at undersøge, hvordan informanterne gør kartoflen som krisestrategi og fremtidspraksis, der ikke kun handler om

---

12 Kverndokk 2017, s. 4.

13 Ingemark 2022, s. 46; Norgaard 2011, s. 115.

14 Ingemark 2022, s. 45.

15 Ingemark 2022, s. 46.

16 Kverndokk 2017, s. 3.

17 Kverndokk 2020; 2017.

18 Levitas 2000, s. 26.

at forestille sig en anden verden, men rent faktisk søger at gøre verden anderledes.¹⁹ Denne forståelse er således definerende for artiklens forståelse af, hvad de analytisk fremskrevne begreber *krisestrategi* og *fremtidspraksis* indbefatter.

Etnografisk metode og materiale

Det empiriske materiale, som denne artikel bygger på, blev til ad kringlede veje og består af feltnoter, lydfiler og fotografier, fra i alt seks feltbesøg, samt materiale fra omkring seks ugers netnografisk indsamling. Feltarbejdet fandt sted i Skåne mellem februar og juni 2020 og knytter sig til et igangværende afhandlingsprojekt, der undersøger, hvorledes civile grupper i Øresundsregionen mobiliserer sig gennem alternative dyrkningsmåder som respons på klima- og miljøkrisen. Udgangspunktet for feltstudiet er en skånsk højskole, der ligger i udkanten af en lille landsby omkring en times kørsel fra Malmø. Inden Coronapandemien udgjorde højskolen en form for forskningshub, hvorfra jeg planlagde at udføre observationer og interviews med skolens elever og lærere, samt oprette forbindelse til andre nærliggende gartnerier, småbrug og nyttehaver, som geografisk og ideologisk centrerede sig omkring højskolen og de alternative dyrkningsmåder. Med henblik på at dykke mere ned i felten og få svar på nogle af de spørgsmål, der opstod under den eksplorative del af feltarbejdet, foretog jeg et semi-struktureret interview med Hannah, en lærer på højskolen. Ved siden af lærerjobbet drev Hannah, sammen med en gruppe venner, et mindre jordbrug, i Småland.

Efter et enkelt besøg på skolen måtte jeg i marts 2020 indstille feltarbejdet på grund af Coronapandemien. Selvom det stadig var muligt at rejse mellem Danmark (hvor jeg er bosat) og Sverige, var dette besværliggjort af Coronarestriktioner i begge lande. Som følge heraf omlagde jeg i en kortere periode feltarbejdet til netnografisk arbejde, som kunne foretages fra min bopæl i København. På den måde, kunne jeg følge med i højskolens fortsatte arbejde og deltagelse i det såkaldte Potatisuppropet, som for en tid ændrede på forholdet mellem kriserne. Det netnografiske studie blev, lidt analytisk beskrevet, en form for *krisestrategi*, der hjalp mig til at håndtere det kontroltab og den uvished, jeg oplevede i kølvandet, på Coronapandemien. Samtidig gav det mig blik for andre kriser og forhold, som for eksempel muligheden for en nært forestående fødevarekrise i Sverige, som følge af Coronarestriktionerne og grænselukningerne. Gennem det netnografiske arbejde oplevede jeg, hvordan klima- og miljøkrisen for en kort periode trådte i baggrunden til fordel for håndteringen af en potentiel fødevarekrise, der opstod i kølvandet på pandemien. Jeg fulgte højskolens deltagelse i Potatisuppropet via sociale medier og skolens hjemmeside.

---

19 Levitas, 2000, s. 28.

Da jeg efter første Coronabølge kunne genoptage feltarbejdet, fik jeg mulighed for at vende tilbage til højskolen. Derudover fik jeg mulighed for at besøge informanter i både Malmø og Lund, herunder blandt andet Rosa og Ylva, der begge var elever på højskolen og passede hver deres nyttehaver. Feltarbejdet foregik på den måde, at jeg mødtes med Ylva og Rosa på et centralt liggende torv i Malmø, hvorefter vi sammen cyklede ud og besøgte Ylvas nyttehaver. I Ylvas nyttehaver, blev vi vist rundt og fik blik for de mange metoder og afgrøder, Ylva og hendes venner forsøgte sig med. Vi fik også mulighed for at gå rundt mellem de omkringliggende nyttehaver, og hørte om samarbejde og konflikter på tværs af de små nyttehaver, der lå side-om-side i et af Malmøs mest belastede boligområder. Herefter cyklede vi ud til Rosas nyttehaver, hvor vi ligeledes blev vist rundt i nyttehaverne og fik overblik over nabohaverne, der tilsammen udgjorde et noget mindre område end der, hvor Ylva holdt til. At vi teamede op og sammen bevægede os rundt mellem nyttehaverne, gav anledning til samtaler, der bredte sig udover arbejdet i haverne og på højskolen. Vi fik blandt andet anledning til at samtale om Ylva og Rosas hverdag i Malmø, hvordan de på forskellig vis forsøgte at tilpasse sig en bæredygtig livsstil, og om Corona pandemien som på det tidspunkt var under stor bevågenhed. Feltarbejdet i Malmø fandt sted i maj 2020.

I juni samme år vendte jeg også tilbage til højskolen. Her observerede jeg tydelige spor af, hvordan Potatisuppropet materialiserede sig på højskolens jorder. Under besøgene på højskolen gik det samtidig op for mig, at skolen fastholdt deres idealer om alternativ og skånsom jordbearbejdning ved at dyrke kartoflerne på bestemte måder. Omvendt oplevede jeg, hvordan højskoleeleverne dyrkede kartofler på konventionel vis ved at grave i jorden. Disse forskellige *krisestrategier* undersøges nærmere i analysen som følger.

Kartoflen som akut krisestrategi

I dette afsnit bruges en række empiriske eksempler til at vise, hvordan Potatisuppropet gøres som akut krisestrategi der søger at afbøde en nært forstående fødevarekrise. Jeg finder blandt andet, hvordan pandemien skabte de rette betingelser for en form for *to-i-en mobilisering*, der både fungerede som akut krisestrategi under Coronapandemien, men også havde til formål at mobilisere mere langsigtede fremtidspraksisser i relation til klima- og miljøkrisen.

Da Coronapandemien spredte sig til Nordeuropa i foråret 2020, gik en gruppe småbønder fra Söderhamn i Sverige sammen i aktion under navnet Potatisuppropet. Gruppen, der også gik under navnet *Närjord*, arbejdede inden pandemien for at øge lokal madproduktion, i Sverige. Da pandemien ramte, fik gruppen et nyt mål for øje, som fokuserede på, hvad de så som et sårbart svensk fødevareforsyningsystem. *"Vi har länge pekat på att Sverige har för liten produktion av livsmedel [...] Nu i coronatider blir det ännu tydligare att vi står inför en livsmedelsbrist om det blir stopp på leveran-*

serna från utlandet”.²⁰ Som tidligere nævnt, var dette ikke en ny problematik i Sverige. I mere end femten år har den Svenske regering arbejdet henimod at øge fødevarerproduktionen og etablere et stabilt fødevarerforsyningsystem som forberedelse på fremtidens kriser.²¹ En omstrukturering, der har mødt kritik fra forskellige hold, og som fik øget opmærksomhed af grupper som Närjord, der mobiliserede sig som respons på et sårbart fødevarerforsyningsystem og de usikkerheder, der opstod i kølvandet på Coronapandemien.

Historisk set oplevede Sverige en fødevarerkrise som følge af første verdenskrig.²² På det tidspunkt, var det primært folk i byerne, der oplevede at købmænd og landmænd besværliggjorde adgangen til basisvarer som kartofler, mel og brød, som mange byboere var afhængige af. Mange varer, navnlig kød, blev solgt til tyskerne og englænderne, og basisvarer som smør, mælk og senere kartofler blev solgt til de højst betalende kunder.²³ Den dårlige høst i 1916 medførte nye reguleringer af fødevarer-systemer, som blandt andet betød at kartoflerne forsvandt fra rationerings-systemet. Kartoflerne blev solgt til en højere pris, hvilket i særdeleshed udelukkede lavindkomstgrupperne i byområderne, hvor muligheden for at skaffe mad gik gennem købmændene. Disse omstændigheder førte til en større mobilisering af borgere, navnlig kvinder, i flere svenske byer, der gik på gaden i protest som respons på den begrænsede adgang til basisfødevarer.²⁴ Disse konflikter gav under foråret 1917 også anledning til, at folk i byerne begyndte at dyrke mad, herunder blandt andet kartofler, i offentlige parker og haver, som en form for krisestrategi der sikrede byboerne mad, så de ikke skulle ”svälta i höst”.²⁵ I relation til aktuelle artikel er det historiske Potatisupprop relevant som eksempel på en tidligere akut krisestrategi, idet opråbet både formåede at mobilisere borgere i protest for mad her og nu og at igangsætte alternative og langsigtede strategier ved at omdanne offentlige parker og haver til kollektive, urbane nyttehaver.

De historiske begivenheder fungerede også som et referencepunkt for Potatisuppropet i 2020, hvilket blandt andet kommer til udtryk i et debatindlæg skrevet af flere aktører bag Potatisuppropet. Her blev der trukket tråde til fødevarerkrise under første verdenskrig for at understrege, hvor alvorlig en trussel Coronapandemien udgjorde for udløsningen af en potentiel fødevarerkrise. ”Sveriges självförsörjningsgrad är avsevärt lägre idag än under [1. verdens] kriget. Vi har gått från att producera 85-90 % av den mat vi äter, till 50 %. Kvar finns ett sårbart livsmedelssystem som är beroende av import, säsongsarbetare från andra länder, just-in-timeleveranser och insatsvaror som diesel och handelsgödsel. Denna sårbarhet kan medföra stora konsekvenser när arbets-

---

20 <https://omstallning.net/blogg/narjord-i-soderhamn-startar-potatisupprop/> (besøgt 17/9 2024).

21 Sollén Norrlin 2016; Asp 2023.

22 Blomqvist 2017.

23 Jf. Blomqvist 2017.

24 Blomberg 2017, s. 84.

25 Blomberg 2017, s. 81; 84-85.

kraft inte kan komma enligt förväntningarna eller då stater börjar införa exportstopp”.²⁶ I debatindlægget øges risikoen for en ny fødevarekrise betydeligt, set i lyset af de tal der fremhæves. At Sverige siden 1917 næsten har halveret fødevareproduktionen og har gjort sig afhængig af importvarer, skabte, ifølge forfatterne til debatindlægget, en begrundet bekymring for en ny fødevarekrise. Fremskrivelsen af en så betydelig forringelse af fødevareproduktion og -sikkerhed er med til at understrege sagens alvor og behovet for handling her og nu. Samtidig bruges den folkelige mobilisering i 1917 som et succesfuldt eksempel på, at en lignende mobilisering kan gentages i 2020. Som respons på dette, og for at forhindre en lignende fødevarekrise, satte gruppen sig for at så mange svenskere som muligt skulle sætte kartofler i løbet af foråret 2020. Kartofflen ansås, i følge gruppen bag Potatisuppropet, som *“vårt bästa och mest pålitliga baslivsmedel. Nästan vem som helst kan odla potatis”*.²⁷ Kartofflen fremskrives som en universel og pålidelig næringskilde, der tilbyder en konkret løsning for den gængse svensker. Med disse konkrete og håbefulde fremskrivninger mobiliserede Potatisuppropet lokale borger og grupper i det meste af Sverige med målet om at afbøde en mulig nært forstående fødevarekrise og for at genopbygge Sveriges fødevareforsyningsikkerhed med henblik på kriser og konflikter i en mere fjern fremtid. Ud fra Kyrre Kverndokks krisebegreb kan denne mobilisering forstås som en krisestrategi med to formål. Først og fremmest søger Potatisuppropet ved hjælp af kartoflen, en konkret og velkendt materialitet, at håndtere et uoverskueligt fremtidsscenarie i form af en mulig nært forstående fødevarekrise. Samtidig skaber den kollektive mobilisering omkring Potatisuppropet også et afsæt for at gribe ind i en mere fjern og uvis fremtid præget af klima- og miljøforandringer, kriser og konflikter. Dette oplevede jeg blandt andet i forbindelse med den netnografiske undersøgelse, jeg foretog under Coronanedlukningen i 2020.

*Ugens anden netnografiske session er snart ovre. Jeg læser blogpost, avisartikler og andre indlæg, der giver mig indblik i højskolens aktiviteter. Jeg slutter af med at tjekke Instagram; indtaster “#Potatisuppropet”, i søgefeltet. Jeg kan se, at der er kommet nye billeder til, siden jeg tjekkede sidst. Jeg scroller ned gennem de små firkantede billeder af smilende mennesker der sætter kartofler på velkendte og mærkelige måder; to kvinder der luger et kartoffelbed; to mænd i bar overkrop, der kaster hø på hvad der ligner et nyanlagt kartoffelbed, og fotografen i t-shirt, der akkurat er med i et hjørne af fotoet. Jeg fortsætter og stopper igen ved et billede af en opskåret rød/hvid mælkekarton. Der er noget hverdagsagtigt ved den opskårne mælkekarton, som er halv fyldt med jord. Fra jorden står en kartoffelplante. Jeg studser over billedet; er det blot en gimmick eller kan man virkelig dyrke kartofler i en mælkekarton.*²⁸

26 <https://xn--rebroln-bxa9m.xn--omstllning-t5a.net/2020/05/14/potatisuppropet-smaskalig-odling-for-livsmedelssakerhet/> (besøgt 30/6 2024).

27 omstallning.net (besøgt 30/6 2024).

28 07042020dk.

Som ovenstående feltdagbogsnote beskriver, fulgte jeg, via diverse digitale tjenester med i, hvorledes Potatisuppropet formåede at mobilisere lokale borger og grupper i store dele af Sverige. Billedet med den opskårne mælkekarton og kartoffelplanten som beskrives i feltnoten, repræsenterer en håndgribelig og hverdagsnær måde at håndtere krisen på, som samtidig bliver en respons på Potatisuppropets opfordring til, at "I alla sätta Potatis, utom de tråkiga".²⁹ På humoristisk vis, understreger afsender bag mælkekarton-billedet på det håbefulde i at dyrke kartofler, også selvom man ikke har en mark; så har man nok en tom mælkekarton, hvori man kan dyrke kartofler.

De empiriske eksempler viser, hvordan kartofflen gøres som konkret kollektiv krisestrategi og *fremtidskartoffel* i den fysiske og digitale sfære. Sammensmeltningen af de historiske begivenheder i 1917 (fortid), aktuelle, akutte kriser som Coronapandemien (nutid) og fødevarerforsyningsikkerhed og -krise (nutid/fremtid) skaber gunstige forhold for at fremskrive den velkendte kartoffel som en konkret løsning på en mulig nært forstående fødevarerkrise. Ifølge Camilla Asplund Ingemark kan sammensmeltningen af fortid, nutid og fremtid forstås som en måde, hvorpå en diffus fremtid gøres håndgribelig og erfaringsnær.³⁰ Kartofflen er i sig selv en konkret, velkendt entitet for mange og fungerer netop som krisestrategi til at håndtere og konkretisere krisen. Dette betegner Kverndokk som en form for *downscaling*, hvor den abstrakte krise gøres håndgribelig ved hjælp af kartofflen som velkendt entitet.³¹ Samtidig virker *downscaling* som en dramatisering af fremtiden, sådan som den mulig nært forstående fødevarerkrise fremskrives af gruppen bag Potatisuppropet. Ingen vidste hvorvidt eller hvornår, fødevarerkrisen ville blive en realitet. Alligevel formåede Potatisuppropet at mobilisere lokale grupper i hele landet ud fra en fortælling om, at de i fællesskab måtte afbøde en potentiel nært forstående fødevarerkrise.

Coronapandemien, der først og fremmest udgjorde en akut sundhedsmæssig trussel, blev også afsæt til at belyse og forstærke andre kriser og konflikter, herunder fødevarerikkerheden i Sverige, som de empiriske eksempler viser. Coronapandemien kan ved hjælp af Ingemark og Kverndokk forstås som en katalysator for andre kriser og *downscaling* af fjerne fremtider, som rykker ind i en mere nær fremtid, som muliggør igangsættelsen af Potatisuppropet som akut krisestrategi.³² Dertil kan man ved hjælp af Ingemark, forstå Potatisuppropet som en "*motberättelse till berättelsen*" om katastrofen, krisen og konflikten; "*en alternativ framtid med ett lyckligt slut*".³³ Selvom fødevarerkrisen i Sverige endnu ikke er blevet en realitet, viser de empiriske eksempler, hvorledes lokale grupper og borgere i Sverige formåede at mobilisere sig omkring kartoffeluddeling og -dyrkning som en del af en akut krisestrategi og håbe-fuld og alternativ (mod)fortælling.

---

29 Blomberg 2017, s. 80.

30 Ingemark 2022, s. 38.

31 Kverndokk 2020, s. 155.

32 Kverndokk 2020, s. 155; Ingemark 2022 s. 38; 46.

33 Ingemark 2022, s. 38; 39.

Alternativ kartoffeldyrkning som langsigtet krisestrategi og fremtidspraksis

Dette afsnit undersøges, hvordan Potatisuppropet udfoldede sig på den skånske højskole. Her fremskrives blandt andet, hvorledes informanterne på den skånske højskole forholder sig til kartofflen og kartoffeldyrkning som akut krisestrategi, og hvordan de herigennem samtidig anlægger mere langsigtede strategier, der søger at understøtte deres arbejde med grøn omstilling og forestillinger om en bæredygtig fremtid. I afsnittet skelnes der mellem en akut krisestrategi og mere langsigtede krisestrategier og fremtidspraksisser. Den tematiske inddeling fungerer som et analytisk greb til at organisere og analysere nogle af de forskelle, overlap og ligheder, der træder frem i det empiriske materiale. Disse forskelle bliver for eksempel tydelig i relation til Potatisuppropet, hvilket fortolkes som en akut og kortsigtet krisestrategi. Dette står i kontrast til de mere langsigtede krisestrategier (herunder målet om resiliens og modstandskraft) og fremtidspraksisser (gennem blandt andet alternative dyrkningsmåder) de på højskolen arbejder med. For højskolelærerne handler det nemlig om at dyrke kartofler (og mad i det hele taget) på bæredygtige måder. Samtidig viser afsnitte, hvordan højskolens ideer om alternative levemåder og bæredygtige dyrkningsmåder udfordres af højskoleeleverne i deres nyttehaver, hvor kartoflerne dyrkes på traditionel vis.

Da jeg, i maj 2020, fik mulighed for at genoptage mit feltarbejde på den skånske højskole, oplevede jeg hvordan Potatisuppropet materialiserede sig og gik i forbindelse med de alternative dyrkningsmåder som informanterne på højskolen havde fortalt mig om, inden Coronapandemien. Dette kom blandt andet til udtryk, idet der blev dyrket kartofler uden direkte jordforbindelse som nedenstående billede viser.

Jeg genkender set-uppet, fra billederne på Instagram. Der har jeg flere gange se billeder af store dynger halm hvori kartofler vokser. Jeg genkender også Moa, en af eleverne som jeg traf på højskolen, i vinters. Hun står i højskolens kartoffelmark, hvor hun er, i færd med at sprede halm ud over en sort ukrudtsdug. Vi hilser på hinanden og hun viser mig, hvordan kartoflerne skal placeres; ovenpå ukrudtsdugen, i en blanding af kompostet hestemøg og muldjord. Moa forklarer mig, at hun gør sådan, fordi de på skolen undgår at grave i jorden.³⁴

Ovenstående feltnote, viser, hvorledes højskolens engagement i Potatisuppropet ikke alene handler om at afbøde en potentiel fødevarekrise. Det handler i lige så høj grad om at vise, hvordan kartofflen, kan indgå i en række alternative dyrkningsmåder med henblik på at udvikle langsigtede strategier og løsninger for en bæredygtig fremtid. Selvom om dette arbejde har været en del af højskolens agenda siden 2015, udgjorde Coronapandemien og Potatisuppropet en gunstig mulighed for at forstærke

Som et led i *Potatisuppropet*, sætter elever og lærere kartofler uden at grave i jorden. I stedet anvendes halm på ukrudtsdug som vækstmedie for kartoffeldyrkning. Foto taget af forfatteren under feltarbejde på skånsk højskole forår 2020.

den kollektive mobilisering omkring klima- og miljøkrisen.³⁵ *"Det är ju både en symbolsk sak, men också en riktig"*,³⁶ sådan forklarer en lærer, højskolens deltagelse i *Potatisuppropet*. Johan der er lærer på skolen og en aktiv del af permakulturbevægelsen i Skandinavien uddyber, hvordan de på højskolen reagerer på den kollektive bekymring for en nært forstående fødevarerkrise. Han understreger at højskolen vil være med til at bakke op om initiativer der på forskellig vis søger at mobilisere folk på lokalt og politisk plan, hvad end det handler om fødevarerkrise eller klima- og miljøkrise. Selvom Coronapandemien først og fremmest udgør en sundhedsmæssig trussel, fungerer den ifølge Johan som startskuddet til en større samfundsmæssig forandring og omstilling som de siden 2015 har været med til at understøtte gennem de kurser og events der afholdes på højskolen. Disse tanker fremhæves også i en blogpost publiceret på højskolens blog kort tid efter de første Coronarestriktioner var trådt i kraft. *"Den som tror att vi kommer gå tillbaka till "det normala" efter Corona, misstar sig! [...] Förståelsen av miljöproblemen kommer att kopplas ihop med insikten om den egna och nu mera självupplevda sårbarheten [...] Vi vet inte riktigt hur, eller i vilken takt som förändringen kommer att ske [...] Naturens utjämnande effekt driver oss mot förändring, anpassning och stabilisering in i nya livsmiljöer"*³⁷ Ifølge dette nær-

35 MA02021se.

36 Ma022020se.

37 <https://www.holmafalkhogskola.se/2020/03/20/lat-oss-ta-det-lugnt-och-odla-mat-tillsammans/> (besøgt 18/9 2024).

mest profetisk-apokalyptisk skriv, fremstilles Coronapandemien som en katalysator for andre kriser og som en forstærker af behovet for akut handling og *omvendelse*.³⁸ I blogposten nævnes ikke den sundhedsmæssige trussel som Coronapandemien først og fremmest udgør. I stedet bliver Coronapandemien gjort til en udløsende faktor for en større samfundsmæssig forandring, som umuliggør det at vende tilbage til *normalen*, efter krisen. Coronapandemien nulstiller ifølge blogposten, det der opfattes som normalt, og skaber mulighed for at alternative måder og nye normaler kan få fremdrift, med henblik på grøn omstilling og bæredygtige fremtider.³⁹ At finde frem til en ny normal og bæredygtige levemåder er netop det de på højskolen arbejder hen imod. Lignende tanker går igen, i et interview af læreren Hannah, som fandt sted tidligere på året, inden pandemien blev en realitet i Norden. "*Motstandskraft, eller resiliens*"⁴⁰ sådan beskriver Hannah, højskolens mål. Det at hjælpe elever, individuelt og kollektivt, med at udvikle praktiske færdigheder for at kunne tage vare på sig selv, i en fremtid præget af usikkerhed og forandring, er ifølge Hannah helt centralt for arbejdet på skolen. "*Vi har en vision om att vi vill hjälpa människor, med att gå från att vara konsumenter till i högre grad att vara producenter*".⁴¹ Hannah beskriver en mere langsigtet strategi, der handler om trygheden i at kunne tage vare på sig selv, for eksempel ved at dyrke mad lokalt. Det at kunne dyrke mad til eget forbrug og ikke være afhængig af importhandel og supermarkeder, er ifølge Hannah et billede på den form for modstandskraft eller resiliens man fra højskolens side er interesseret i at opbygge både på individuelt og kollektivt niveau. Dette kan forstås som en mere langsigtet krisestrategi, idet den giver kompetencer til at modstå og klare sig igennem fremtidens kriser og konflikter på egen hånd. Behovet for kollektiv omstilling og alternative leve- og dyrkemåder som Johan understreger og visionen om at gøre mennesker til producenter, snarere end konsumenter, som Hannah beskriver ovenfor, kan ud fra Ruth Levitas forståelse af *Utopia*, forstås som en krisestrategi der "*long for and imagine a life otherwise*".⁴² Forestillingen om at verden kan se anderledes ud, bliver således grundlaget for informanternes (og højskolens) arbejde med alternative dyrkningsmåder og håndværk. Forestillingen og længslen efter det anderledes eller alternative materialiseres og virkeliggøres i form af kruser, events og deltagelse i større kollektive mobiliseringer som Potatisuppropet. Ifølge Ingemark kan højskolens arbejde med blandt andet resiliens og omstilling tolkes som en *modfortælling* til aktuelle og fremtidige kriser.⁴³

---

38 Ingemark 2022, s. 39.

39 Kverndokk 2017, s. 3; Ingemark 2022 s. 45-46.

40 MAO2021se.

41 MAO2021se.

42 Levitas 2013, s. 6.

43 Ingemark 2022, s. 38; 39.

Da Coronakrisen rammer, passer den således perfekt ind i de fremtidsidealer og det forandringsarbejde man på højskolen allerede har iværksat. De langsigtede mål om at opnå modstandskraft gennem egenproduktion og håndværk er ifølge flere informanter et møjsommeligt arbejde, der kræver tid og erfaring; noget som ikke kan opnås gennem et par måneders arbejde alene. For Ylva, der ved siden af sit socialrådgiverjob er elev på den skånske højskole, var det som om Coronapandemien gav luft til andre problematikker og kriser, der lå og lurede i samfundet som for eksempel fødevarerikigheden, men også de produktions- og konsumtionsmønstre, som ifølge Ylva er tages for givet i den bredere befolkning. ”*Där är oroväckande at många [svenskare] som inte är uppmärksamma på graden av självförsörjning i Sverige, som är jätte låg*”.⁴⁴ Ylva tilføjer, hvordan det at dyrke mad, også fungerer som en måde at håndtere bekymringen og forberede sig på en potentiel fødevarerikighed.

Lignende fortællinger går igen blandt de elever jeg mødte i forbindelse med feltarbejdet på den skånske højskole. Her beskriver flere, hvorledes de var kommet til højskole, netop for at udvikle kendskab til madproduktion og håndværk som en respons på blandt andet klima- og miljøforandringer. Dette kom blandt andet til udtryk i en samtale med en gruppe højskoleelever, hvor blandt andet Rosa, en ung kvinde fra Malmø forklarede at det for hende handler om ”*att veta hur lång tid det tar att odla en zucchini*”.⁴⁵ Rosa uddyber at det for hende handler om at være sig bevidst om den tid og de ressourcer det kræver at frembringe maden som fortæres (og i nogle tilfælde kasseres). Disse tanker resonerer med ovenstående citat, hvor Ylva problematiserer den stigende fremmedgørelse mellem fødevarerproducenter og konsumenter.

Ylva og Rosas ønske om at kunne dyrke mad og være delvis selvforsynende stemmer overens med Hannahs udlægning af højskolens vision om, at flere borgere i Sverige skal gå fra at være konsumenter til at være producenter. Højskolen kan i Levitas perspektiv tolkes som et sted, hvor individuelle forestillinger og muligheder bliver til en kollektiv mulighed for at skabe social forandring.⁴⁶ For Levitas findes *the utopian power* netop i den kollektive formation, hvor fælles mål og forestillinger (om fremtiden) former de handlemuligheder, strategier og fremtidspraksisser, som kommer til udtryk.⁴⁷ Forholdet mellem Rosas og Ylvas individuelle håb og forestillinger og højskolens kollektive vision om at udvikle flere producenter peger i retningen af et fælles mål eller ideal, og fungerer herigennem som en slags *Utopia* og langsigtet krisestrategi.

Da den første pandemiforskrækkelse har lagt sig, inviterer Ylva mig på besøg i hendes nyttehave som er placeret i et af de mere belastede boligområder i Malmø. Selvom Ylva ikke selv bor i området, har hun sammen med en gruppe venner fået adgang til en stykke jord i en af de mange nyttehaveforeninger som Malmø kom-

---

44 MA002020se.

45 MA012020se.

46 Levitas 2013, s. 56.

47 Levitas 2013, s. 219.

I Ylvas nyttehave dyrkes kartofler med direkte jordforbindelse, da de alternative metoder ikke altid er lige til at finde ud af. Foto taget af forfatteren under feltarbejde i Malmø, 2020.

mune organiserer. Ylva beskriver nyttehaveforeningen som en oase, hvor mennesker med forskellige etniske baggrunde, uddannelsesniveauer og alder dyrker jorden side om side. De behøver ikke være enige om alt, men de hjælper hinanden, fremviser nye sorter og anderledes måder at dyrke jorden på. Ylva fortæller mig at hun i nyttehaven afprøver nogle af de metoder og vækster som hun er blevet introduceret for på den skånske højskole. Samtidig understreger hun at flere af metoderne er svære at implementere på det lille jordstykke. Hun uddyber, at hun med begrænset tid og ressourcer i hverdagen ikke får gjort alt det hun gerne vil, eller på den måde hun gerne vil. Det kommer for eksempel til udtryk i et lille område af haven, hvor kartoflerne på traditionel vis er gravet ned i jorden.

Ovenstående illustration står i kontrast til illustrationen fra højskolens kartoffelmark, hvor kartofler dyrkes på alternative måder, blandt andet ved hjælp af halm og ukrudtsdug. At kartoflerne i Ylvas have dyrkes på traditionel vis, kan forstås som en forhandling af de alternative dyrkningsmåder højskolen tilbyder som en del af deres vision og langsigtede krisestrategi; og som ifølge Ylva (og flere andre informanter) er omstændig og tidskrævende. Som en del af Potatisuppropets mobilisering og akutte krisestrategi sætter Ylva i løbet af foråret 2020 kartofler i sin nyttehave. Idet Ylva vælger at gøre det på traditionel vis, udfordrer hun de alternative dyrkningsmetoder hun har lært på højskolen. Kartoflerne i Ylvas have bliver således et udtryk for, hvorledes det akutte behov for handling udfordrer den langsigtede krisestrategi; at der ikke er plads til omstændige og tidskrævende fremtidspraksisser når tingene brænder på. De to krisestrategier involverer således nogle idealer og praksisser, som informanterne

må prioritere og vælge imellem afhængig af den tid og de ressourcer, de har til rådighed. Dette betegner Levitas som en form for *short-term fixes*, hvor en hurtig, pragmatisk løsning er at foretrække over den idealiserede men langsommelige strategi.⁴⁸

En lignende prioritering oplevede jeg under besøget hos Rosa i hendes nyttehøve. Her bemærkede jeg fraværet af kartofler. Rosa fortæller, at hun er mere interesseret i at afprøve anderledes vækster, som de pak choi eller thaibasilikum hun har under en lille væksttunnel. *Hun fjerner det hvide plasticlagen som udgør væksttunnelen, og frem kommer små spirer i forskellige grønne nuancer. Jeg genkender ingen af de planter der kommer til syne. Rosa udpeger pak choi, thaibasilikum og andre eksotiske planter, som hun eksperimenterer med i nyttehøven.*⁴⁹ Rosa bruger den lille nyttehøve til at afprøve afgrøder der kræver mere tid, varme og opmærksomhed. For eksempel fortæller hun, hvordan de første pak choi hun satte i jorden i det tidlige forår ikke stod under væksttunnel og derfor blev ødelagt af frosten. Rosa ønske om at udvikle kendskab til forskellige afgrøder og dyrkningsmåder med henblik på at være selvfor-synende i sommerhalvåret er et tidskrævende og møjsommeligt arbejde. For hende er det vigtigere at prioritere det langsommelige og omstændige når hun er i nyttehøven. Basisvarer som kartofler og kål får hun fra højskolen, hvor hun har deltaget i dyrkningen af disse.

Tilbage i Ylvas nyttehøve står vi og ser på de grønne kartoffelplanter der stikker op af den mørkebrune jord. Jeg bemærker kartoffelplanterne, som synes mere spæde end kartoffelplanterne i de omkringliggende haver. Ylva fortæller, at kartoflerne blev lagt i jorden for nylig, eftersom flere af hendes andre projekter gik i vasken. For Ylva handler det nemlig om at overføre de metoder og måder hun lærer gennem de kurser hun deltager i på den skånske højskole. Ligesom Rosa, ønsker Ylva at få bedre kendskab til processerne omkring den mad hun konsumerer; lære om sæsonerne, sorterne og deres vækstbetingelser i et nordisk klima. Udviklingen af disse processer er både tidskrævende og udfordrende, og tvinger hende på nogle områder til at tage chancer, gøre om og gå *tilbage* til mere sikre og velkendte metoder og vækster, såsom eksemplet med kartoffelplanterne. At vende tilbage til de sikre metoder og afgrøder i nyttehøven kan således ses som en måde, hvorpå Ylva sikrer sig gode oplevelser med at høste og mulighed for at spise egen mad. Samtidig fortæller Ylva, hvordan hendes tid i høven er begrænset. Hun anerkender at det står i kontrast til havearbejdet, som ifølge hende tager en hel del tid og ressourcer. At have planter der kan *passé sig selv* og give et udbytte, kan således tolkes som en nyttig forudsætning for, at Ylva kan udvikle kompetencer og implementere alternative metoder i nyttehøven. I relation til disse tanker ses kartoflen som en tilpasningsdygtig og stabil afgrøde (og krisestrategi) idet den kan dyrkes af *hvem som helst, næsten hvor som helst*, sådan som Poptatisup-propet beskrev det i deres kampagne i 2020.

---

48 Levitas 2013, s. 131.

49 MA0120v20se.

Som beskrevet i dette afsnit har jeg i forbindelse med feltarbejdet på den skånske højskole og i nyttehaverne i Malmø mødt informanter der giver udtryk for at skabe tættere forbindelse mellem produktions- og konsumtionssystemerne. For informanterne opbygges (jord)forbindelsen til den mad der konsumeres ved selv at erfare nogle af disse processer og metoder.⁵⁰ På højskolen dyrkes maden på alternative måder som en langsigtet krisestrategi for en bæredygtig fremtid. Ved at lære de alternative dyrkemåder udvikler højskoleeleverne erfaring og bliver i sidste instans medproducenter i et alternativt fødevarer-system. På baggrund af Levitas udlægning af *Utopia as method*, kan man forstå denne organisering af mennesker, arbejdskraft, tid og ressourcer som en kollektiv vision og krisestrategi der både er i stand til at forestille sig og praktisere en anderledes verden, allerede her og nu.⁵¹

Vender vi tilbage til kartoflerne på højskolen eller i Ylvas nyttehave kan man sige at de på en og samme tid vidner om det meningsgivende og håbefulde i at dyrke kartofler som en del af Potatisuppropet og hvordan det er med til at forstærke de problematikker og det arbejde højskoleaktørerne også ønsker at understøtte. I mødet med højskoleeleverne, tydeliggøres det meningsfulde og tryghedsskabende, i at dyrke jorden, hvad enten det er kartofler eller pak choi. Samtidig, giver de to elever også udtryk for det besværlige i at finde sig til rette i de alternative dyrkningsmåder og de idealer og fremtidspraktiseringer skolen står for.⁵² Der må ifølge højskoleeleverne prioriteres mellem typer af afgrøder og metoder, men også arbejde, indtjening, tid med venner og familie må også prioriteres.⁵³ Det at kunne frembringe mad af jorden, og dyrke til eget forbrug, kan således forstås som privilegie, der forudsætter adgang til jord, tid til at lære metoderne og tid til at dyrke mad. Idealet om at frembringe sin egen mad kan forstås som en modsatrettet utopi i den forstand, at der er et konkret forslag om at forbinde os til den mad vi spiser og dyrke maden på en mere skånsom måde. Samtidig udfordrer utopien dominerende strukturer og værdier på et mere overordnet samfundsmæssigt niveau; for hvis *alle skal sætte kartofler*, sådan som Potatisuppropet forslår, så kræver det adgang til jord (eller en mælkekarton). Hvis mere mad skal dyrkes lokalt, sådan som højskolen forslår, så kræver det foruden adgang til jord en omorganisering af bærende samfundsmæssige strukturer herunder blandt andet arbejds- og fritidsliv, økonomi og forbrug.

---

50 MA012020se; MA042020se.

51 Levitas 2013, s. 19; 218.

52 Levitas 2000; Sargisson, 2000.

53 MA012020se; MA042020se; MA002020se.

Om at finde muligheder og løsninger i det som allerede eksisterer

”Når vi tænker klimaløsninger, bør vi også tænke over, hvordan vi kan udnytte ting, som allerede eksisterer”.⁵⁴ Sådan citerer journalist Kristian Villesen, biolog Katie Field i en artikel om svampes forbindelse til træer og dennes betydning for skovene, jorden og klimaet i det hele taget. Tanken om at der findes relevante indsigter og løsninger, i det som allerede eksisterer, er noget af det, som har inspireret mig til denne artikel. Denne tanke læner sig op ad en større forskningsmæssig tendens, hvor forskere og praktikere i højere grad ser mod såkaldte *naturbaserede løsninger* med henblik på at forebygge og håndtere fremtidens klima- og miljøudfordringer.⁵⁵ Målet for denne metode er, at man ved at undersøge og udnytte *naturens egne* systemer og funktioner kan forebygge og afhjælpe fremtidens klima- og miljømæssige udfordringer.⁵⁶ Målet er ikke nødvendigvis at afskrive de ingeniørbaserede og teknologiske løsninger, som ellers præger klimatilpasningsarbejdet.⁵⁷ Det handler snarere om at udvikle opmærksomhed på og anerkendelse af de muligheder og løsninger som *naturen* (og allerede eksisterende entiteter) tilbyder, så den (de) også udgør en ressource i fremtiden. At (gen)opdage mulige funktioner og alternative forbindelser, mellem allerede eksisterende og velkendte entiteter, er netop det som er indebåret af *fremtidskartoflen*.

I artiklen viser jeg, hvordan *fremtidskartoflen* gøres som stabil krisestrategi og fremtidspraksis i forbindelse med Potatisuppropets mobilisering i 2020 og som en del af den skånske højskoles daglige arbejde med alternative dyrkemåder. Kartofflen er interessant, idet den udgør en velkendt og konkret (fødevarer)ressource, som samtidig tilbyder en række naturlige funktioner og muligheder, der gør at den kan indgå i anderledes forbindelser og herigennem tilpasse en bestemt (krise)situation eller passes ind i alternative dyrkemåder.

Gennem de empiriske eksempler, analyserer jeg, hvordan aktørerne ikke alene bakker op om arbejdet med at øge fødevarerens sikkerheden i Sverige; det bliver også en måde, hvorpå de viser, *hvordan* kartoflerne og jorden efter deres mening bør dyrkes.⁵⁸ Dette *hvordan* skaber samtidig friktioner, i elevernes nyttehaver, hvor ønsket om at gøre noget besværliggøres i mødet med hverdagens strukturer og tids- og ressourcemæssige begrænsninger.⁵⁹ At der er interne konflikter mellem ideal og praksis er imidlertid ikke nødvendigvis problematisk; for Levitas er målet ikke det fuldendte el-

54 Villesen 2024 (https://www.information.dk/moti/2024/09/moerke-rige_besogt_13/9_2024).

55 Jf. Strandholt 2023; Flindt et al. 2022; Sandin et al. 2023.

56 Strandholt 2023.

57 naturbaserede løsninger afhænger også af menneskelig indgriben og igangsættelse af de naturbaserede processer jf. Wiberg 2023.

58 Ideer om *hvordan* jorden skal dyrkes taler ind i aktuelle debat om omlægning af dansk landbruget i en. Artiklen har imidlertid ikke til hensigt at åbne op for en større kritik af dansk landbrug. Det skal snarere forstås som en form for håbefuld og motiverende praksis jfr. Levitas 2000; 2013.

59 Sargisson 2000.

ler perfekte. Det handler snarere om en aktiv stræben efter "[a] *better way of being*".⁶⁰ Det håbefulde og håndterbare findes i *fremtidskartoflen*, idet den både kan indgå i velkendte og alternative strukturer, som led i at rejse kritik og i at skabe (fødevare) sikkerhed og forandring.

Fremtidskartoflen gøres i de empiriske eksempler som en del af en kollektiv bevægelse, der rejser kritik og skaber håb og handling blandt lokale aktører i Sverige. *Fremtidskartoflen* udgør en gennemgående, konkret og stabil krisestrategi, der samtidig peger mod alternative leve- og dyrkemåder, som overlapper og udfører eksisterende leve- og dyrkemåder. Dette bemærkes både i Potatisuppropets akutte krisestrategi, der søger at afbøde en potentiel fødevarekrise og genopbygge et modstandsdygtigt fødevarsystem, og i højskolens langsigtede krisestrategi, der søger at udvikle alternative leve- og dyrkningsmåder med henblik på en fælles bæredygtig fremtid. *Fremtidskartoflen* kan herigennem forstås som noget velkendt, der tilbyder en række alternative tænkemåder og handlemuligheder, som griber ind i en nær og fjern fremtid.⁶¹

At finde svar og løsninger, i det som eksisterer og er velkendt, trivielt og hverdagsligt, er også en af etnologiens pointer.⁶² Det gør sig gældende i de empiriske eksempler, hvor kartoflen som trivielt og velkendt entitet bliver vævet ind i nye forbindelser og alternative dyrkemåder. Jeg tolker disse eksempler som håbefulde påmindelser om, at mulige løsninger og svar på fremtidens kriser også findes i det allerede eksisterende og forhåndenværende. *Fremtidskartoflen* peger på mulighederne i det velkendte og minder os om, at vi som menneskelig art er uløseligt forbundet til de naturlige funktioner og systemer og det, som allerede eksisterer.

Referencer

- Asp, Viktoria 2023: *Förutsättningar För Krisberedskap Och Totalförsvar I Sverige*. Försvarshögskolan (FHS).
- Blomberg, Eva 2017: "Alla Sätta Potatis". *Historisk tidskrift* 137, no. 1.
- Blomqvist, Håkan 2017: *Potatisrevolutionen Och Kvinnoupploppet På Södermalm 1917: Ett Historiskt Reportage Om Hunger Och Demokrati*. Hjalmarson & Högberg.
- Ehn, Billy, Orvar Löfgren og Richard Wilk 2016: *Exploring everyday life: Strategies for ethnography and cultural analysis*. Rowman & Littlefield, 2016.
- Eriksson, Camilla 2018: "Kan Vi Producera Mat I Händelse Av Kris? Sårbarhet Och Resiliens På Gårdsnivå I Svenskt Lantbruk." Uppsala: Sveriges lantbruksuniversitet.
- Faijermo, Sofie 2017: "Strategi För Livsmedelssäkerhet". Uppsala: SLU, Dept. of Urban and Rural Development.

---

60 Levitas, 2000, s. 27.

61 Sargisson 2000, s. 140.

62 Ehn et al. 2016, s. 25.

- Flindt, M., Lange, T., Steinfurth, R., Banke, T. L., Svane, N. og Canal-Vergés, P. 2022: Etablering af ålegræsbede. In *Virkemidler og tiltag til forbedring af miljø-og naturforholdene i Lillebælt DTU Aqua-rapport nr. 405-2022* (s. 8-11). Institut for Akvatiske Ressourcer, Dansk Skaldyrcenter.
- Hoff, Jens, Quentin Gausset, and Simon Lex 2019: *The Role of Non-State Actors in the Green Transition: Building a Sustainable Future*. Routledge.
- Ingemark, Camilla Asplund 2022: "Framtidens former: Hur genrer formar förståelsen av en klimatförändrad framtid i folkloristiska frågelistsvar". *Tidsskrift for kulturforskning* 1.
- Kverndokk, Kyrre 2017: "Klimakrisens tid". *Idéhistorisk tidskrift* 2.
- Kverndokk, Kyrre 2020: "Talking about your generation: "Our children" as a trope in climate change discourse". *Ethnologia Europaea* 50.1.
- Larsson, Karin 2018: "Om Allt Går Åt Skogen". Uppsala: SLU, Dept. of Urban and Rural Development
- Levitas, Ruth 2000: "For Utopia: The (Limits of the) Utopian Function in Late Capitalist Society". *Critical Review of International Social and Political Philosophy* 3, no. 2-3 <https://doi.org/10.1080/13698230008403311>.
- Levitas, Ruth 2013: *Utopia as Method: The Imaginary Reconstitution of Society*. Springer.
- Norgaard, Kari Marie 2011: *Living in denial: Climate change, emotions, and everyday life*. MIT Press.
- Röös, Elin, Georg Carlsson, Ferawati Ferawati, Mohammed Hefni, Andreas Stephan, Pernilla Tidåker og Cornelia Witthöft 2020: "Less Meat, More Legumes: Prospects and Challenges in the Transition toward Sustainable Diets in Sweden." *Renewable Agriculture and Food Systems* 35, no. 2.
- Rosenzweig, Cynthia E, John Antle og Joshua Elliott 2015: "Assessing Impacts of Climate Change on Food Security Worldwide." *Eos* 97, no. GSFC-E-DAA-TN32428 (2015).
- Sandin, Leonard; Seifert-Dähnn, Isabel; Skumlien Furuseth, Ingvild; Baattrup-Pedersen, Annette; Zak, Dominik; Alkan Olsson, Johanna; Hanson, Helena; Nickayin, Samaneh Sadat; Wilke, Maria; Koivula, Matti; Rastas, Marika; Enge, Caroline; Kvile, Kristina Øie; Wall, Lisa Lorentzi; Hoffmann, Carl Christian og Þrastardóttir, Rúna 2023: *Working with Nature-Based Solutions: Synthesis and mapping of status in the Nordics*. Nordic Council of Ministers.
- Sargisson, Lucy 2000: "Green Utopias of Self and Other." *Critical Review of International Social and Political Philosophy* 3, no. 2-3. <https://doi.org/10.1080/13698230008403317>.
- Shove, Elizabeth 2010: "Beyond the Abc: Climate Change Policy and Theories of Social Change". *Environment and planning A* 42, no. 6.
- Shove, Elizabeth 2010: "Social Theory and Climate Change." *Theory, Culture & Society* 27, no. 2-3.

Sollén Norrlin, Sofia 2016: "Farming in Case of Crisis." Uppsala: SLU, Dept. of Urban and Rural Development.

Wiberg, Katrina Marstrand 2021: „Naturbaserede løsninger, natursyn og grader af (bygget) natur.“ Aarhus School of Architecture // Design School Kolding // Royal Danish Academy.

Utrykte kilder/transskriberede interviews og feltnoter

MA02021se, semi-struktureret interview, den skånske højskole (højskolelærer, Hannah).

MA002020se, feltbesøg og semi-struktureret interview, Malmø 2020 (Ylva).

MA012020se, feltbesøg og semi-struktureret interview, Lund 2020 (Rosa).

Ma022020se, feltbesøg og ustrukturerede samtaler, Skåne 2020 (højskolelærer, Johan).

MA012020se, feltnoter skånsk højskole 2020 (februar).

MA052020se, feltnoter skånsk højskole 2020 (maj).

MA062020se, feltnoter skånsk højskole 2020 (juni).

07052020dk, feltnoter, netnografisk dagbod 2020 (april).

Websteder

Landbrug og Fødevarer, *Dyrkning af kartofler*, <https://lf.dk/viden-om/landbrugsproduktion/planter/dyrkning-af-kartofler/> (besøgt 18/9 2024).

Holma Folkhögskola, *Låt oss ta det lugnt och odla tillsammans* <https://www.holmafolkhogskola.se/2020/03/20/lat-oss-ta-det-lugnt-och-odla-mat-tillsammans/> (besøgt 18/9 2024).

Omställings nätverket, *Vad är Potatisuppropet?* <https://omstallning.net/> (besøgt 1/7 2024).

Omställning tjörn, *Permakultur*, <https://www.omstallningtjorn.se/2020/04/30/potatisuppropet/> (besøgt 30/6 2024).

Omställings nätverket, *Närjord i Söderhamn startar Potatisupprop*, <https://omstallning.net/blogg/narjord-i-soderhamn-startar-potatisupprop/> (besøgt 18/9 2024).

Overmeer, Ewa; Bennett, David; Thiel, Pella; Jonsson, Andreas & Otterling, Ulrica *Potatisuppropet: Småskalig Odling För Livsmedelssäkerhet*. <https://xn--rebroln-bxa9m.xn--omstllning-t5a.net/2020/05/14/potatisuppropet-smaskalig-odling-for-livsmedelssakerhet/>. (besøgt 30/6 2024).

Pasanen, Arci. *En Nationell Folk rörelse Är Född!*. <https://omstallning.net/category/potatisupprop/page/2/> (besøgt 30/6 2024).

Permakultur, <https://www.permakultur.dk/permakultur/> (Besøgt juni 29/6 2024).

Strandholt, Michael, *Store muligheder for naturbaserede løsninger på klima- og miljøkrisen i Norden*. <https://dce.au.dk/aktuelt/nyheder/nyhed/artikel/store-muligheder-for-naturbaserede-loesninger-paa-klima-og-miljoekrisen-i-norden> (besøgt 5/10 2024).

Sustainable Development Goals, *ACT NOW*, <https://sdgactioncampaign.org/> (besøgt 18/9 2024).

Avisartikler

Villesen, Kristian 2024: „Det mørke rige” Information, 6. september 2024.

English Summary

Potatoes Through the Crises

This article examines how the potato is used as a crisis strategy and future practice by a group of actors from a youth education center in Skåne, with connections to alternative agricultural movements, hereunder among others the permaculture movement and the grassroots movement Potatisuppropet. The article is a derivative effect of the dissertation project, *Living Alternative Futures: Mobilising through permaculture in times of crises*, and is concerned with investigating how a group of civic actors in Sweden relate to the crises and conditions characterised in the Anthropocene, and the future perspectives and practices that follow from it.